

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Вр. 3.

XV.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ВЕЛИКИ ДУХОВНИ СУД

Указом Њег. Вел. Краља, од 12. фебруара ове године, постављени су за чланове Вел. Дух. Суда, а за трогодишњу периоду, 1893., 1894. и 1895. и то:

за **редовне чланове**: архимандрит *Инокентије*, професор Богословије у пенсији; протојереј *Василије Јанковић*, намесник тамнавски; протојереј *Вићентије Поповић*, парох жежевички, и протојереј *Јован Станојевић*, протопресвитер за округ крајински;

за **почасне чланове**: архимандрит *Венијамин*, из манастира Љубостиње; свештеник *Никола Крушежевић*, намесник јасенички, у окр. поднавском; свештеник *Ђорђе Ђорђевић*, из Тополе; и свештеник *Настас Петровић*, из Соко-Бање.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Указом Њег. Вел. Краља, од 26. фебр. ове год., постављен је:

у београдској реалци: за професора *Бранко Ановић*, инспектор IV. кл. мин. финансија и управник хемиске лабораторије у беогр. царинарници, по потреби службе.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Указом Њег. Вел. Краља, од 26. фебр. ове год., постављени су:

за помоћника рачуновође *Јован М. Живановић*, писар држ. штампарије;

за писара *Милан Николајевић*, практикант у истом заводу.

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ Александар I., указом Својим од 22. фебруара ове год., благоволео је одликовати:

Орденом Двоглавог Белог Орла

IV редом (офицерским крстом): архимандрита *Инокентија*, професора у пенсији;

V редом (кавалерским крстом): *Светислава Вуловића*, ректора Вел. Школе; *Јована Ђорђевића*, професора у пенсији; *Љубомира Клерика*, професора Вел. Школе; *Миленка Марковића*, секретара у минист. просвете и црквених послова; *Стојана Марковића*, професора Вел. Школе; *Ђоку Миловановића*, учитеља цртања на Вел. Школи; *Јосифа Пецића*, начелника минист. просвете у пенсији; *Панту Срећковића*, професора у пенсији, и *Сретена Стојковића*, директора I београд. гимназије.

Орденом Светог Саве

I редом (великим крстом с лентом): Његово Преосвештенство Епископа жичког, *Саву* и Његово Преосвештенство Епископа тимочког, *Мелентија*;

III редом (командерским крстом): архимандрите: љубостињског, *Венијамина*; свето-романског, *Данила*; буковског, *Прокопија*; студеничког, *Теодосија*; *Милоша Зечевића* и д-ра *Милана Јовановића* — *Батута*, професоре Вел. Школе; — протопресвитере: војног, *Милутина Стокића*; председника духовног суда, *Василија Милића*; пожаревачког, *Живка Ивановића*; моравског, *Милутина Поповића*; пиротског, *Димитрија Цветковића*; крајинског, *Јована Станојевића*; — *Димитрија Јовановића*, директора II београд. гимназије; *Јеврема Илића*, професора Богословије.

IV редом (офицерским крстом): Протопресвитера рудничког, *Сретена Михаиловића*; *Милана Михаиловића*, намесника; *Николу Божића*, члана духовн. суда; — свештенике: *Аврама Јовановића*, *Петра Икономовића*, *Владимира Поповића*, *Милана Станића* и *Димитрија Илића*; — професоре: *Стевана Давидовића*, *Јована Миодраговића*, *Светозара Атанацковића*, *Богољуба Тирића*

и *Димитрија Јосифа*; управитељку беогр. Више Женске Школе, *Персиду Пинтеровићеву*.

У редом (кавалерским крестом): *Милоша Велимировића*, свештеника; *Димитрија Путниковоћа*, учитеља, и *Божану Снећивину*, класну учитељицу беогр. В. Ж. Школе.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављење

Министарским претписом постављен је:

у неготивској гимназији: за хонорарног вероучитеља *Јован Стојановић*, јереј и прот. капелан, 18. фебруара ове год.

Разређење

Министарским претписом разрешен је:

у зајечарској гимназији: *Илија Јовановић*, учитељ језика III. класе, 18. фебруара ове год., по молби.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Постављење

Министарским претписом постављен је:

за уредника „Српских Новина“ *Манојло Ђ. Призренац*, 10. фебруара ове год.

Разређење

Министарским претписом разрешен је:

Милван Ђ. Глишић, од дужности уредника „Српских Новина“, 10. фебруара ове год.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења управитеља

Претписом министровим постављени су:

у ваљевском округу: на Убу, *Драгољуб Костић*, 6. фебр. ове год.;

у врањском округу: у Врању, *Сава Атанасковић*, 12. фебр. о. г.;

у крагујевачком округу: у Драчи, *Милија Лазаревић*, 6. фебр. о. г.;

у крајинском округу: у Клокочевцу, *Живко Николић*, 6. фебр. о. г.;

у подринском округу: у Доњ. Трешњици, *Коста Божовић*, 6. фебр. о. г.;

у подунавском округу: у Дугавчини, *Живојин Стојановић*, 6. фебр. о. г.; — у Михаиловцу, *Алекса Поповић*, 6. фебр. о. г.;

у пожаревачком округу: у Ракинцу, *Сава Шибалић*, 6. фебр. о. г.;

у рудничком округу: у Жичи, *Михаило Кагић*, 6. фебр. о. г.; — у Враћевшници, *Јеврем Маринковић*, 6. фебр. о. г.;

у ужичком округу: у Бајиној Башти, *Василије Лукић*, 6. фебр. о. г.;

у црноречком округу: у Малом Извору, *Живко Поповић*, 6. фебр. о. г.

Постављења учитеља

Претписом министровим постављени су:

у подунавском округу: за учит. I. разр. у Друговцу, *Јелица Грбићева*, сврш. учен. Више Жен. Школе с испитом, 18. фебр. о. г.;

у рудничком округу: за учит. I. и II. р. у Враћевшници, *Лепосава Борђевићева*, пређ. учитељица, 16. фебр. о. г.; — за учит. осн. шк. у Адранима, *Манојло Голубовић*, сврш. ђак учит. школе, 7. фебр. о. г.

Премештаји

Претписом министровим постављени су:

у ваљевском округу: за учит. V. и VI. р. жен. школе у Обреновцу, *Надежда Јовановићева*, учит. жен. школе у Жабарима, окр. пожаревач., 10. фебр. ове год., по молби;

у крагујевачком округу: за учит. I. и II. р. у Трнави, *Милева Влашкалићева*, учит. I. разр. у Драчи, окр. крагујевачког, 1. фебр. ове год., по потреби;

у крушевачком округу: за учит. II. р. жен. шк. у Алексинцу, *Софија Петковићка*, учит. I. од. I. р. у Горачићу, окр. рудничког, 10. фебр. о. г., по молби;

у моравском округу: за учит. I. и II. р. у Опарићу, *Василије Марковић*, учит. I. од. III. р. муш. шк. у Нишу, 12. фебр. о. г., по молби; — за учит. II. р. муш. шк. у Ћуприји, *Анастасија Мајзнерка*, учит. жен. шк. у Рачи, окр. крагујевачког, 31. јан. о. г., по молби; — за учит. II. р. у Милутовцу, *Павле М. Поповић*, учит. I. и рипр. р. у Бигреници, окр. моравског, 18. фебр. по. ., по молби;

у пиротском округу: за учит. I и II р. муш. шк. у Белој Паланци, *Петар М. Стојановић*, учит. V разр. муш. шк. у Пироту, на Пазару, 10. фебр. о. г., по потреби;

у подринском округу: за учит. II, III и IV разр. у Доњ. Трешњици, *Коста Божовић*, учит. осн. шк. у Причиновићу, окр. подринског, 31. јан. о. г., по потреби;

у подунавском округу: за учит. осн. шк. у Вранићу, *Милева Новичићка*, учит. I и II р. у Баричу, окр. подунавског, 1. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I и II р. у Лугавчини, *Станка Протићка*, учит. I и II р. у Милутовцу, окр. моравског, 14. фебр. о. год., по молби; — за учит. осн. шк. у Белом Потоку, *Милан Косановић*, уч. I и II р. у Лугавчини, окр. подунавског, 14. фебр. ове год., по потреби; — за учит. осн. школе у Америћу, *Радивоје Ковачевић*, учит. осн. школе у М. Мокром Лугу, окр. подунавског, 18. фебр. ове год., по молби; — за учит. осн. шк. у Придворици, *Драгутин Арнаутовић*, учит. осн. школе на Савинцу, окр. рудничког, 19. фебр. о. г., по молби;

у пожаревачком округу: за учит. 4. од. I р. муш. шк. у Пожаревцу, *Алекса Димитријевић*, учит. осн. школе у Друговцу, окр. пожарев., 23. фебр. о. г., по молби;

у рудничком округу: за учит. осн. шк. у Прилишцу, *Милун Јанковић*, учит. осн. школе у Адранима, окр. рудн., 7. фебр. ове г., по молби; — за учит. I р. у Врдилама, *Коста Ј. Спасојевић*, учит. III и IV р. у Брусници, окр. рудничког, 10. фебр. ове год., по молби; — за учит. III р. у Брусници, *Василија Арнаутовићка*, учит. I р. у Врдилама, окр. рудничког, 10. фебр. ове г., по молби; — за учит. осн. шк. на Савинцу, *Сретен Јанковић*, учит. осн. шк. у Придворици, окр. подунавског, 19. фебр. о. г., по молби;

у ужичком округу: за учит. IV разр. муш. шк. у Бајиној Башти, *Стеван Ђирковић*, учит. II, III и IV р. у Бајевцу, окр. ваљевског, 10. фебр. о. г., по молби.

Разрешења

Претписом министровим разрешени су:

Тома Соколовић, управитељ основн. школа у Врању, 12. фебр., и *Владимир Марковић*, управитељ осн. школе у Драчи, окр. крагујевачког, 16. фебр. о. г.; — *Љубица Миќићка*, учит. V и VI р. жен. школе у Обреновцу, окр. ваљев., 8. фебр. о. г., по молби; — *Драгиња Милкићева*, учит. I

р. осн. шк. у Друговцу, окр. подунав., 18. фебр. о. г., на основу чл. 54. зак. о осн. школама.

Стављени су у пенсију:

Даринка Адамовићка, учит. 1. од. I р. жен. шк. у Ваљеву, 18. фебр. о. г.; — *Илија Анђелковић*, учит. осн. шк. у Даросави, окр. подунавског, 24. фебр. о. г.

УМРЛИ СУ:

Милић Симовић, учитељ осн. шк. у Витовници, окр. пожарев., 13. фебр. ове год.; — *Атанасије Петровић*, учитељ у пенсији, 13. фебр. ове год.; — *Михаило П. Миловановић*, учитељ у Каменици, окр. подринског, 21. фебр. о. г.; — *Ангелина Јовановићка*, учит. у Сечој Реци, окр. ужичк., 20. фебр. ове год.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

РАСПИС

којим се старешинама средњих школа упућују „Правила о распореду наставних предмета на дане и часове у средњим школама“.

Из распоредâ предмета на часове, што их професорски савети граде почетком сваке школске године и шаљу министарству на одобрење, види се да се у грађењу распоредâ многе професорске колегије не придржавају оних наставних обзира, о којима треба водити рачуна, те да би ти распореди испали што бољи и подеснији за успешни рад и напредак ученички. Истина да се у овоме послу не могу утврдити стална и непроменљива правила, на основу којих би се распореди предмета на дане и часове морали извршити; али су ипак и наука и школска практика указали на нека начела, која треба имати на уму при распоређивању предмета и која би имала послужити као основица за идеални распоред, коме ваља тежити.

Па да би бар од сада и у овом послу било што више јединства и једноликости у нашим средњим школама, нашао сам за потребно да пропишем *Правила о грађењу распоредâ на дане и часове у средњим школама*, која Вам се шаљу у прилогу под / и на која ћете се, заједно с професорским саветом поверене Вам школе, обазрвати при будућем недељном распоређивању предмета.

На овом месту да напоменем још и то, да не само допуштам, него наглашавам потребу делимичног мењања распореда предмета на часове у току школске године, а према зимњем и летњем течају школском, према краткоћи и дужини дана, јачој или слабијој светлости дневној и т. д. За неке је заводе с погледом на целокупни строј школске зграде и распореда учионица можда прека потреба, да неки предмети добију зими једне а лети друге часове. И где год су овакви случаји, ту не само да делимичне измене у распореду нису излишне, него су потребне.

Нека професорски Савет на све ово добро пази при даљем распоређивању предмета на дане и часове, имајући вазда на уму, да од правилног и подесног недељног распореда у многоме зависи успешан физички и умни напредак школске омладине, која је Вашој и његовој бризи у првом реду и поверена.

ПБр. 2640.

16. фебруара 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Дим. Нешић с. р.

На основу § 29. закона о устројству гимназија, министар просвете и црквених послова прописује ова

П Р А В И Л А

о распореду наставних предмета на дане и часове у средњим школама

Члан 1.

Веронаука треба, по могућству, да дође увек после јутарње молитве, дакле првога часа пре подне.

Члан 2.

Први часови пре подне заузимаће најтежи предмети: *математика, српска граматика, туђи језици, философија* и *писмени школски задаци*.

Члан 3.

Читању одломака из српске или туђе литературе могу се дати познији часови пре подне, или часови по подне.

Члан 4.

Треба пазити да сродни предмети по групама иду један за другим (историја за географијом, физика за математицом и т. д.).

Члан 5.

Пре подне не треба да буде више од *три* часа научних предмета.

Члан 6.

Писмених школских задатака не сме бити више од једног на дан.

Члан 7.

Цртање, краснорис и женски ручни рад (где га има, због женске деце) заузимаће последње часове пре подне. *Лети* то може бити и после подне.

Члан 8.

Гимнастици нека се даду увек последњи часови пре или по подне.

Члан 9.

Вештине не смеју доћи пре научних предмета.

Члан 10.

Изузимајући слободно цртање, ниједан предмет не сме имати два часа узастопце, нити два часа једног истог дана.

Члан 11.

После подне не сме бити само један час.

Члан 12.

За ученике не сме никад бити међучасја.

Члан 13.

Не треба нагомилавати часове научних предмета у једне а часове вештина у друге дане. И науке и вештине треба да су равномерно подељене и заступљене свакога дана.

Члан 14.

При распореду предмета на дане ваља пазити:
а) да предмети с *два* недељна часа имају два дана размака између часова, у средини недеље.
б) да у предмета с *три* недељна часа, часови буду раздвојени по једним даном размака; и
в) да предмети с *четири* недељна часа имају дан размака у средини недеље.

ПБр. 2640.

16. фебруара 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова
Дим. Нешић с. р.

WWW.UNIBR.RS
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

РАСПИС

старешинама свију средњих школа о похођењу цркве од стране наставника и ученика тих школа.

За идеје у цркву ученика и наставника средњих школа постоје нарочити расписи, по којима се ова дужност има вршити. Дешава се, истина местимице, да се ова дужност према цркви није вршила свуда уредно, савесно и с онолико преданости, колико то захтева светиња саме службе. Школа је завод за образовање и васпитање, а истинско религијско васпитање заузима најважније место у свеколиком васпитању човечјем. Религијско и морално васпитање не могу бити једно без другог, и оба заједници чине круну човечанске просвећености и облагорођености.

Само пак религијско образовање најтешње је везано за култус, који се врши у цркви, за тачно испуњавање верских обреда и обичаја. Докле други народи, много просвећенији од нас, сматрају своју веру и цркву као праве и највеће светиње, те им тако у земљама напредују побожност, морал, правда и поштење, дотле се у нас често дешава да се на светињу цркве и њенога задатка гледа као на неку непотребну установу. Што је најгоре, импулс за овако наопако схватање религије потиче највише од оне полупросвећене средине па се одатле шири правце и у масу народа, коме би религија требало да буде источник здравога, разумнога и побожнога живота.

Далеко од помисли, да непосредно Вама и наставницима поверенога Вам завода чиним какве прекоре у овом погледу, ја сматрам за дужност скренути Вам пажњу на то: да је нашој средњој школи дужност да примером предњачи у савесном и тачном вршењу дужности према цркви. С тога Вас позивам, да у напредак с највећом озбиљношћу настанете да се прописи о идеји у цркву тачно врше, и да против сваке неуредности, коју бисте у том погледу опазили било код наставника било код ученика, подмах употребите оштре мере, које Вам према кругу Ваше надлежности стоје на расположењу.

ПБр. 1546.

18. фебруара 1894. год.
у Београду.

*Министар
просвете и црквених послова,
Дим. Нешић с. р.*

РАСПИС

Свима окружним начелницима и управама градова Београда и Ниша о похођењу цркве од стране учитеља и ученика основних школа.

По чл. 52. закона о основним школама учитељи основних школа дужни су, певати у цркви недељом

и празником. На основу ове законске одредбе прописана су нарочита „Правила о идеји у цркву за наставнике и ученике основних школа“, претписом министарским од 27. фебруара 1884. г., ПБр. 1793 (Просвет. Зборник стр. 637.—642.).

Бива често, истина местимице, да се са лабавости појединих управитеља и наставника основних школа ова дужност према цркви не врши свуда уредно, савесно и с онолико преданости, колико то захтева светиња саме службе. Школа основна јесте завод за образовање и васпитање омладине. Њој је главни задатак, да наставом и васпитањем шири по народу основе знања, вере и наравствености, а истинско религијско васпитање заузима највидније место у свеколиком васпитању човечјем. Религијско и морално васпитање не могу бити једно без другог, и оба заједнички чине круну човечанске просвећености и облагорођености.

Религијско пак образовање најтешње је везано за сам култус, који се врши у цркви, за тачно испуњавање верских обреда и обичаја. Докле други народи, много просвећенији од нас, сматрају своју веру и цркву као праве и највеће светиње, те им тако у земљама напредују побожност, морал, правда и поштење, дотле се у нас често дешава да се на светињу цркве и њенога задатка гледа као на неку непотребну установу. Што је најгоре, подстицај за овако наопако схватање религије потиче највише од оне полупросвећене средине па се одатле шири правце и у масу народа, коме би религија требало да буде источник здравога, разумнога и побожнога живота.

Далеко од помисли, да непосредно чиним какве прекоре овим или оним наставницима и управитељима основних школа, ја сматрам за дужност скренути пажњу свима наставницима и управитељима наших основних школа на то: да је нашој основној школи дужност да примером предњачи народу у савесном и тачном вршењу дужности према цркви.

С тога Вас позивам — позивам ту управу — да по један примерак овога расписа доставите свима школама у своме подручју и да им препоручите, да у будуће најтачније врше своје дужности према цркви по прописима поменутих правила.

ПБр. 1546.

18. фебруара 1894. год.
у Београду.

*Министар
просвете и црквених послова,
Дим. Нешић с. р.*

РАСПИС

свима окружним начелницима о сузбијању неуредности у вршењу одредаба закона о основним школама.

Господине начелнице,

Један велики део управитеља сеоских основних школа често се жали овом министарству на многе неисправности у својим школама, на многе неуредности, које сметају правилном току школскога рада и напретка. Највише се и најчешће жале на неуредно похођење школе од стране ученика, на неуредно састајање школских одбора, на неприкупљање школског приреза, на неизвршавање одлука школског одбора од стране општинских власти, нарочито оних одлука, којима су децји родитељи кажњени за непуштивање своје деце у школу и т. д. Уз ове веће сметње школском успеху врло се често понављају жалбе на споро или неуредно набављање крупнијих и ситнијих школских потреба (дрва за огрев, препоручених књига или учила, потребног намештаја и др.), чиме се такође ремети правилност и успешност школскога рада.

На све овакве представке од стране учитеља министарство је одмах наређивало дотичним средним старешинама, да као надзорна, извршна власт све неправилности отклони и школи и учитељу помогне те да се школа доведе у ред. После ових наредаба од стране министарства код многих је школа одиста и престало са неуредностима; заузимљивост и уморност средних старешина, њихово прегаштво да се наредбе врховне школске власти изврше, њихова брига да се од школа поверенога им среза отклони све оно што ће школском напретку сметати — учинили су да су престале сваке жалбе од стране учитеља, па је престала и потреба да министарство своје наредбе понавља.

Али је за један, не мали, део школа стање остало по старом, и управитељи се и данас још непрестано обраћају министарству с молбама за наредбу, да се ова или она неправилност поправи, ова или она тешкоћа отклони. Па да се не би и даље дешавало, да се сав рад на поправци ових школских неуредности сведе на голу преписку између појединих државних власти, а да ствар остане опет на чем је и била, нашао сам за потребно препоручити Вам, господине начелнице, ово што иде:

Преко подручних Вам органа изволите наредити свима управитељима основних школа поверенога Вам округа, да се од сада за сузбијање свију неуредности у њиховим школама обраћају непо-

средно надзорној средској власти, која ће бити дужна да од своје стране све учини, те да се неуредности отклоне, школске потребе набаве и школа уопште доведе у ред. Среске ће старешине бити дужне да сами лично или преко подложних им органа увере, је ли извршено све оно што они буду наредили ради отклањања школских сметња, и да, у противном случају, употребе све законске мере, те да се дотичне општинске и школске власти нагнају на тачно вршење својих дужности. За све ово надзорна среска власт има довољно ослоњаца у самом закону о основним школама. Ако би пак средњи старешина пропустио да изврши све оно што му закон у овом послу ставља у дужност, онда ће се управитељи основних школа обратити Вама, а Ви ћете се постарати да од своје стране учините све што је потребно, те да се такве жалбе више не појављују, тражећи пута и начина да се уверите, да ли је жалба оправдана, па ако јесте, да ли су све потребе измирене, или ако нису, зашто је од стране среске власти пропуштено да се оправдани захтеви учитељеви изврше и школа доведе у ред.

Поверавајући бригу о школама у повереном Вам округу Вашој дужности и просвећеној пажњи, ја бих желео да Ваша и подручних Вам органа радња и заузимљивост буду такве, да до мене више не допре ни једна жалба од стране учитеља на школске неисправности и неуредности. А ако би ипак, и после обраћања непосредној средској и вишој окружној власти, школа остала у истом стању и учитељи се мени и даље жалили на школске неуредности, бићу принуђен предузети строге мере према оним државним органима, који свој посао буду у овом погледу лабаво и немарљиво вршили.

Примите, господине начелнице, уверење о мојем одличном поштовању.

ПБр. 3000.

20. фебруара 1894. год.
у Београду.

*Министар
просвете и црквених послова,
Дим. Нешић с. р.*

КЊИГЕ ПРЕПОРУЧЕНЕ ЗА ШКОЛСКУ ПОТРЕБУ

а) као уџбеници за ученике средњих школа:

1. „Српска Историја, I. део I. књиге“, од Љуб. Ковачевића и Љуб. Јовановића, 2. издање расписом од 6. октобра 1893. год., ПБр. 16095.

2. „Зоологија за I. разред гимназије“ од Љуб.

Милковића, расписом од 7. фебр. о. г., ПБр. 1081.

3. „Математика за I, II, III и IV разред сред. школа“, од Ј. Шрама и Р. Шислера, превео Ђорђе Рокњић, расписом од 20. фебр. о. г., ПБр. 2299.

б) као удбеник за ученике основ. школа:

4. „Историја Срба“, од Мил. С. Убавкића, расписом од 7. фебр. ове год., ПБр. 1843.

в) за књижнице основних школа:

5. „Из новије српске лирике“, од д-ра Љуб. Недића, расписом од 16. фебруара ове године, ПБр. 2311.

6. „На лепој српској Дунаву“, од Ср. Ј. Стојковића, расписом од 16. фебруара ове године, ПБр. 2224.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 577-ми

30. октобра 1893. г. у Београду.

Били су: потпредседник: Ст. Ловчевић; редовни чланови: др. Ј. Туроман, С. М. Лозанић, д-р. Ник. Николић, Стев. Давидовић, Јеврем А. Илић, Срет. Ј. Стојковић и Л. Лазаревић.

Пословој: Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо заступника министра просвете и црквених послова, г. министра правде, од 21. овог месеца, ПБр. 18.443., којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Живка Петковића, свршеног ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу овога кандидата, па је нашао: да г. Петковић, који је свршио историјско-филолошки одсек философског факултета Вел. Школе, има прописне квалификације за предавача историјско-филолошких предмета у средњим школама.

III.

Прочитано је писмо заступника министра просвете и црквених послова, г. министра правде, од 21. овог месеца, ПБр. 18.515., којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Пауна Спасића, свршеног ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу овога кандидата, па је нашао да г. Спасић, који је свршио историјско-филолошки одсек философског факултета Велике Школе, има прописне квалификације за предавача историјско-филолошких предмета у средњим школама.

IV.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 21. овог месеца, ПБр. 17.538., којим се шаље Савету на оцену молба с документима, г-ђе Анке Анђелковићке, која моли за место учитељице у Вишој Женској Школи.

Савет је прегледао сведоџбе ове молитељке, па је нашао: да нема прописне квалификације за предавача у средњим школама, али би јој се могла признати спрема за учитељицу туђих живих језика у Вишој Женској Школи, кад би најпре положила испит из српскога језика и из тих језика.

V.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 6. овог месеца, ПБр. 16.783., којим се шаље Савету понуда „књижаре дионичке тискарне“ из Загреба, која нуди министарству на откуп или за препоруку школским књижницама шеснаест разних дела из хрватске књижевности.

Пошто су наше књижнице у главном снабдевене делима ове врсте, то је Савет одлучио да нема потребе ова дела препоручивати и откупљивати за школске књижнице.

VI.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 6. овог месеца, ПБр. 17.084., којим се шаље Савету на преглед и оцену „Православни Хришћански Катихизис“, у српском преводу од г. Бож. Н. Јовановића, свештеника и професора Богословије.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену овога дела умоли г. Стеван Веселиновић, професор.

VII.

Прочитан је реферат г. Јосифа Ковачевића, професора, о делу „Ј. Шрама и д-ра Р. Шислера

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Математика за I, II, III и IV разр. гимназија,“ у српскоме преводу од г. Борђа П. Рокнића, професора. Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Главни Просветни Савет послао ми је на преглед и оцену дело: Ј. Шрама и д-ра Р. Шислера Математика за I, II, III и IV разред гимназија, превео Ђ. Рокнић, професор III. београдске гимназије.

Захваљујући Главном Просветном Савету на оваквом одликовању, част ми је казати своје мишљење како о самом делу тако и о српском преводу.

Целокупно наставно градиво математичко за ниже разреде средњих школа изложено је овде у једној књизи. Тиме је учињен срећан покушај, да се напише математички уџбеник, који ће одговорити свима педагошким захтевима и методичким прописима, које треба да испуни књига, којом ће се ученици непрестано служити на првом ступњу математичке наставе, која се мора наслањати више на очигледност него на строго научне основе. Сваки наставник долази дужим искуством до тог уверења, да се у нижим разредима успех постизава само интензивним понављањем; како је потребно да се наставник често позива на оно што је учињено у ранијим разредима, и да се евентуални недостаци у знању ученичком попуњују, као и то да се ученик чешће подсећа на оно што је заборавио — желети је да целокупно градиво за математичку наставу у нижим разредима буде у једној књизи скромне величине. Да је и на овај моменат у настави обраћена велика пажња, види се скоро на свакој страни овога дела. Прегледне таблице на крају књиге олакшавају ученику целокупни преглед важнијих правила, а геометријске слике, које се налазе у одвојеној књижици, дају ученику прилике да се непосредним посматрањем њиховим подсећа на геометријска правила.

У овом је уџбенику све наставно градиво систематски распоређено, код сваког доказа битни momenti јасно истакнути и за сваку проблему дати су угледни примери. Овакав распоред наставног материјала показаше и самом наставнику пут поступне наставе, и даће му у неку руку методичко упутство.

Служећи се богатом литературом немачком (R. Baltzer, Bretschneider, Grassmann ит.д.) писци су успели да им дело потпуно одговори свима погодбама доброг уџбеника, и с тога није чудо што је стручна критика немачка топло препоручила овај уџбеник. Тако Dr. Georg Wagner у часопису „Zeit-

schrift für das Realschulwesen XVI. Jahrg. VII. Heft, Seite 428“ вели у свом реферату ово:

„Wir glauben nicht viel zu sagen, wenn wir das vorliegende, durchwegs sehr gut ausgestattete Lehrbuch sammt den Übungsheften als eines der besten bei uns im Gebrauche stehenden Lehrbücher allen Fachcollegen aufs wärmste empfehlen.“

Ово и оводико доста је, па да се види, да је г. преводилац био срећне руке при избору самог ориџинала. Толико о самом делу. Што се тиче српскога превода, о њему ћу бити кратак. Упоредивши га са немачким ориџиналом, нашао сам да је врло тачан, веран и слободан, и да показује преводиоца који влада добро и једним и другим језиком, као и самим предметом.

Ако у математичкој настави и најбољи уџбеник не може заменити живу реч ваљаног наставника, јер треба да служи само за понављање онога што се у школи научило, онда се мора тим већа важност признати богатој и систематски срећеној збирци математичких задатака. С тога бих ја, препоручујући за школску потребу ову књигу, желео да г. Рокнић накнадно преведе још и „Übungsstoff“, који се одликује богатством, пажљивим избором и методичношћу математичких задатака и примера.

Препоручујући ову књигу за нашу школску потребу, захваљан сам Главном Просветном Савету на одликовању.

14. септембра 1893. год.

у Београду.

Јосиф Ковачевић
професор.

За овим је прочитан о овоме делу и други реферат, од г. д-ра Богдана Гавриловића, професора Велике Школе, који гласи:

Главном Просветном Савету.

Главни Просветни Савет послао ми је на оцену *Vorschule der Mathematik von Jos. Schram und Rud. Schüssler*, а у преводу г. Борђа П. Рокнића, професора III. београдске гимназије. Ја сам прегледао и ориџинал и превод, и ево моје оцене.

У ориџиналу налази се у једној малој свесци — нема у њој ни пуних четрнаест табака — све оно што би се по новом, последњем нацрту наставног плана предавало у прва четири разреда: ту је рачуница, ту општа аритметика (алгебра), ту су планиметрија и стереометрија. Цео материјал је брижљиво срећен и добро разрађен. Проблеме су како ваља одабране, а правила лепо изведена — једном речју целина је врло добра. Било би и

мало замерака. На неким местима су писци мало нејасни; нарочито су им многе дефиниције тешке. Кад је наставник добар, онда, разуме се, тој замерици не би било места, јер ће душа наставе бити он, а не књига. Даље, писци су слике издвојили од текста; оне се налазе у једној засебној књижици. Свака слика треба да дође у текст где јој је место. У српском преводу требало би тако да буде.

Уз поменути књигу иде засебна збирка примера (*Übungsstoff zur Vorschule der Mathematik I-IV*) у четири књижице — свака књижица за један разред. Преводилац г. Ђорђе П. Рокнић није и ту збирку примера превео, а то је погрешно. Без тих примера не би се могла поменута „математика“ предавати с успехом. Примери, примена рачуна, морају у елементарној настави математике бити срце. Сваки учитељ математике треба да има на уму ове знамените речи: *In scientiis addiscendis exempla magis prosunt quam praecepta*. То вреди уопште за науке, а за математику, која расправља питања апстрактне природе, тим пре.

О преводу бих имао да кажем ово. У њему има много германизама, а то би се могло исправити; у њему има много недоследности у употребљавању научних термина, а томе се не треба ни чудити, јер се наша научна терминологија налази у правом једном лабиринту, из кога по свој прилици ускоро неће изаћи; ипак би добро било да се преводилац обазре на оно што је у тој терминологији добро, а не на оно што је — као што се то обично каже — примљено. Поред тога је превод местимице и немаран — нешто је чак у преводу и превиђено (није баш све преведено), а нешто је у оригиналу издвојено, курсивом штампано, што у преводу није означено и т. д. Али поред свега тога овај превод има своју вредност с тога, што је оригинал добар тако, да те мале погрешке иду у присенак према оној јасној и лепо изведеној слици целога дела.

Ја бих био за то да се ово дело прими, а молио бих међутим Главни Просветни Савет да г. Рокнића обвезе да преведе и примере (*Übungsstoff*), јер без ових ово дело као ручна, школска књига не би много вредило. Хоће ли ти примери бити у једној књизи или у четири, као што је у оригиналу, или ће непосредно ићи иза сваког одељка у свакој књизи, то је са свим споредна ствар. Ако би г. преводилац хтео да га и у појединостима упознам са поменутима манама оригинала и његова превода, ја ћу му у свакој прилици бити на услузи.

Благодарим Главном Просветном Савету на поверењу којим ме је одликовао.

30. октобра 1893. год.
у Београду.

Др. Богдан Гавриловић
професор Велике Школе.

Како ово дело не одговара садашњем наставном плану, а примање истог искључно је везано за наставни план, то се одлука о примању овога дела за школски уџбеник не може донети, докле се наставни план не би променно.

Г. г. референтима одређено је на име хонорара свакоме по тридесет (30) динара.

VIII.

Прочитан је реферат г. Дим. Ј. Путниковића, о два књигама: „Вежбања у српском језику и познавање врсте речи, за ученике II. разреда основних школа,“ и „Вежбања у српском језику и познавање врста речи, за ученике III. разреда основних школа,“ од Јоксима Ст. Марковића.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Главни Просветни Савет упутио ми је на преглед и оцену две књиге за основну школу, од пок. Јоксима Ст. Марковића, које је по новом програму прерадио и удесио г. Стеван Д. Поповић. Обе књиге зову се: „*Вежбања у српском језику и познавање врста речи.*“ Прва је за ученике II, а друга за ученике III разреда основне школе. Ја сам ове књиге прегледао и част ми је поднети Савету своје мишљење о овим књигама у овом:

У овим двама књигама обухваћено је и обрађено све што је програмом из српског језика прописано за учење *граматике* у II и III раз. основне школе. Уз то је додано повише песмица за декламовање и граматичка вежбања, те се може узети да су овим књигама обухваћене 4. и 5. тачка за II раз. и 3. и 4. тачка програма за III разред.

Ово, пак, што је унето у ове књиге, обрађено је махом у облику предавања онако, како поједине појмове из граматике треба изводити и утврђивати у основној школи. А сам начин, како су ова предавања удешена, заслужује много више хвале, него што би имало по где-где да се учини која замерка. Ма да се многа од ових предавања могу изводити и на друге начине, опет се мора признати да је један од најбољих начина и овај, који је у овим „Вежбањима.“ А како наше основне школе немају данас ваљаног и потпуног упуства за предавање

српског језика (као што је пређе било упуство од М. П. Шапчанина), то су ове две књиге једна добит у књижевности за основну школу, јер оне могу бити од велике помоћи учитељима за предавање граматике у основним школама.

Ну, ја рекох да су ове књиге добре за учитеље, а изгледа да су намењене ученицима, јер на њима пише: „за ученике II“ и „за ученике III разреда основне школе.“ Ја управо не знам зашто се ове књиге намењују ученицима, кад се по свему види да су то ручне књиге за учитеље. Примера ради да наведем само нека места. Тако у првој књизи, одмах на првој страни, почиње се овако: „Оно, на чему ђаци седе у школи, зове се *клуна*.“ „Напиши то на школској табли. (Бак напише: *клуна*). То, што си написао, није права (истинска) *клуна*. По чему није?“ и т. д. Већ по овоме види се да се почиње онако како учитељ треба да говори, а не онако како ученик треба да чита у својој књизи.

Даље, на страни 10. — о слоговима — почиње се овако: „Напиши на школској табли реч *со*. Колико је гласова у тој речи? (*Два*). Који су? (*с и о*). Колико се пута морају уста отворити, те да се та реч сва изговори? (*Само један пут*).“ — На страни 32. — о придевима — почиње се овако: „Како се зове ова боја? (*Бела*). А ова? (*Црна*).“ И т. д. Све се пита и одмах у загради ставља се одговор, а то има смисла само у књизи која учитељу казује пут и начин како ће предавати, никако, пак, у књизи из које имају ученици да се вежбају. Кад овоме додам и то, што је код речи „бела“ у примедбици доле стављено: „За ово вежбање треба наставник да сиреми по једно парче хартије од свију осам боја које се овде ређају,“ — онда то још више потврђује да је ова књига и рађена за учитеље, а не за ученике. Јер, шта ће у ручној књизи ученичкој и то, шта учитељ треба да сиреми за предавање?

Таких примера могао бих навести још, како из књиге за II разред тако и из оне за III раз., где се такође сваки одељак почиње и даље продужава у свему онако како учитељ треба да предаје, а не онако како ученици треба да имају у уџбенику из кога треба да се вежбају у нечем. Ја те примере нећу више наводити овде, јер се и из до сад наведенога то види, а могу се и сами чланови Савета уверити о том, ако ма и летимично предистају и загледају поједине одељке у овим књигама.

Све, што би се могло узети као вежбања за ученике, то су задаци који су на крају сваког одељка; али то долази и у ручне књиге за учи-

теље, а оно прво (методско извођење предавања) не долази у ђачке књиге.

Из свега, што сам до сад казао, види се да ове књиге нису добро удешене за ученике. Али, као што рекох, у њима су предавања из граматике методски добро изведена и зато су врло добре ручне књиге за учитеље. И за ову потребу може их министарство препоручити или откупити за књижице основних школа.

Што се тиче правилности језика, којим су писане ове књиге, ту би се имало по где-где мало да замери. Стил је лак и разумљив, а језик у опште правилан. Могло би се замерити писцима оно често избегавање неодређеног начина код глагола и тамо, где би лепше било употребити тај глаголски облик (Нпр. „може да ради“ место може радити; „морају да отварају,“ место морају отворити). Даље има *кујна* и *кухински* и т. д. Ну оваке погрешке лако би се исправиле, кад би се књиге тек сад штампале; а кад су већ штампане, о томе не помаже много говорити, тим пре што то не квари много доброту саме садржине ових књига.

11. октобра 1893. год.
у Београду.

Д. Ј. Путниковић
учитељ.

За овим је прочитан о овим делима и други реферат од г. Дим. Јосића, који гласи:

Главном Просветном Савету.

На своме 569. састанку од 19. маја о. г. изволео је Главни Просветни Савет упутити мени на преглед и оцену две књиге, које је госпођа Милева, удова покојног Јоксима Ст. Марковића, поднела министарству просвете и црквених послова са понудом, да их министарство откупи, те да се употребе као државна издања за уџбенике у основним школама.

Те су књиге: „*Вежбања у српском језику и познавање врста речи* — за ученике II. разреда основних школа“ — и „*Вежбања у српском језику и познавање врста речи* — за ученике III. разреда основних школа. Обе је књиге израдио *Јоксим Ст. Марковић*, бивши реферат министарства просвете, — а прерадио и према програму за основне школе удесио *Стев. Д. Поповић*.

Ја сам обе књижице тачно разгледао и нашао сам, — упоредивши наставну грађу са наставним програмом од 1. фебруара 1892. ПБр. 1302, — да је у њима потпуно обухваћено све оно, што се у програму захтева. Даље сам нашао, да је сва наставна грађа обрађена према дидактичким наче-

има тако, како ће иста ујамчити трајни успех у погледу умнога васпитања. Обе су књиге удешене тако, — а нарочито она за III. разред, — да чине средиште свима наставним предметима, који се уче у дотичним разредима; јер су примери за расветљавање граматичких појмова узети из оних предмета, који се предају у II. и III. разреду. Па не само то, него се ученици III. разреда упућују још и на чланке из читанака за II. и I. разред, да тамо налазе потврде за правила, која се изучавају у III. разреду. Начела *поступности, саморадне и концентратије потпуно су изведена*, што служи на част онима, који су књиге за ученике удешавали.

У овим књигама наћи ће почетник учитељ извешаног упутника у предавању српскога језика, а нарочито: како се имају обрађивати читаначки чланци и изводити граматички појмови и правила, — а сами ученици, *поред живе речи учитељеве, имаће и у школи и у кући вештога упутника у самосталном израђивању задатака*.

За учење свакога, па и матерњег језика, вреди начело: *„lege, scribe, loquere,”* па да буде трајнога успеха. А ово је начело тачно спроведено у овим књижицама.

И сами задаци тачно су одмерени према ступњу снаге деце за схватање, те нити својом тешкоћом премашају умну снагу децу, нити сувишном лакоћом поништавају потребну драж за размишљање.

Према овом слободан сам предложити, да се обе књиге од стране министарства просвете и црквених послова откупе и као државно издање продају ученицима.

Дубоко сам захваљан и писцима за овако лепо и методички удешене књиге и Главном Просветном Савету што ми је пружио могућност да дам израза своје уживању у разгледању и читању поменутих књижица, — а највећма ћу као наставник уживати, ако наши учитељи буду хтели радити онако, како их писци упућују да раде.

18. октобра 1893. год.

у Београду.

Понизни

Дим. Јосић

професор Богословије.

По прочитању ових реферата Савет је одлучио: да се оба ова дела могу препоручити за књижице основних школа и за ручне помоћне књиге учитељима. За уџбенике ученицима основних школа не могу се за сада ова дела препоручити с тога, што за српски језик постоји раније примљени уџбеник, који је државно издање.

Г. г. референтима одређено је на име хонорара свакоме по двадесет и пет (25) динара.

IX.

Прочитан је реферат г-ђице Евгеније Војновићеве, о књизи „Теорија и Цртанка,“ од г-ђе Станке, удове А. Адамовића, који гласи:

Главном Просветном Савету.

Прегледала сам дело „Теорија и цртанка свију женских радова“ од госпође Станке Адамовићке, које ми је Главни Просветни Савет упутио на оцену, и част ми је поднети му своје мишљење о њему.

Поднесена књига израђена је без сваког одређеног плана и не би се могла усвојити као уџбеник ни за коју женску школу, јер не може послужити наставници као упуство, по коме би она могла предавати, ни ученици као ручна школска књига.

У свакој школској књизи треба да има неке методичне поступности, требало би дакле и у овој књизи низати радове тако, да се с лакшим почиње, а с најтежим завршује. И ова књига почиње са најпримитивнијим радом, но прелази ка другим радовима тако су нагли, да не би могуће било по њој се управљати, јер чак истоврсни радови нису сређени по групама, но су само разбацани.

Одмах у почетку стављају се деца питања, на која она не могу одговорити, јер о свима радовима, о којима се ту говори, ништа још чула нису. — Питања су врло нејасна и неправилна; ја ћу само нека навести:

Капа дечија како се ради?

Колико мора женска чарапа да је дугачка у горњишту?

Каква припрема код мрежања потребује и како се ради и од колико се петаља почиње мрежати?

Начин, којим су поједини радови објашњени, врло је незгодан, и највештија раденица по њему не би могла ништа изградити.

Цртежи, који су за наставу женскога рада веома нужни, у овој су књизи врло небрежљиво израђени; с малим изузетком, готово су сви несразмерни, нпр. на страни 22. рукав за женску кошуљу трипут је већи, но што би морао бити по изрезу, који му је одређен на уметнутом делу кошуље.

На страни 24. огрлица за мушку кошуљу има скоро ширину стана, а рукав је дужи од целе кошуље.

На страни 33. основни струк за женску хаљину са свим је неправилно нацртан. Нигде се не казује како треба нацртати основне линије, а не

зна се ни то, да ли је овај струк нацртан само сантиметром или поделом шеме.

Поред тога, што ова књига има много крупних погрешака, које се односе на сам предмет, има и погрешака у језику и правопису, нпр. на страни 35. има овакав наслов:

„Узимање мере за кројење женске хаљини струка.“

На страни 36. шарени се вез описује овако:

„Вез са шареном свилом. За овај рад узимамо свилу, кадифу, атлас и фину чоју, за израду треба нам свиле разне боје неупредене, женило, злато или сребрни конци, бод којим се ради исти је бод. (?) Овим радом радимо разне ствари, радимо јастуке, завесе, чаршаве и папуче, кад се ради са чојом ружа и лишће, онда се зове тај рад сечен рад, са свилом кад се ради обично се зове плат *штикерај*; (уместо вез) ми зовемо француски штикерај, кад се ради са испуњавањем онда се зове плат, а кад се не испуњава зове се флах (немачки називи „Plattstickerei и Flachstickerei“ односе се на један исти рад, кој је у овој књизи сасвим погрешно описан), шпанска је свила најбоља, у Шпанији имају приборе и за храњење буба. Вежбањем задобијамо сваки рад. Онај је рад најтежи, који човек незна да ради; укус добијамо према слагању боја, кад почнемо од основне боје па слажемо, с тиме задобијамо укус.“

Опис шаренога веза са свим је погрешан, а услед тога што је интерпункција неправилна, он је потпуно неразумљив. За тачно разумевање некога рада, као и сваког другог предмета, треба да је опис добар, а језик, нарочито у школској књизи, што лепши и правилнији, а овој књизи недостаје једно и друго.

Уопште може се рећи да је књига израђена алкаво и површно. Наслов ове књиге јесте: „Теорија и цртанка свију женских радова;“ ја мислим да би се према томе о свима познатијим радовима морало говорити бар по нешто у овој књизи, но они се чак и не спомињу. Везивање реса, вез са златом, кдеповање чипака, Фриволитѐ и остали радови као да и не постоје.

Према свем што сам до сад навела, нисам за то да се дело „Теорија и цртанка свију женских радова од госпође Станке Адамовићке“ прими овакво какво је. —

20. октобра 1893. год.
у Београду.

Савету понизна
Евгенија Војновићева.

Савет је усвојио мишљење г-ђице Војновићеве, и одлучио: да се ово дело не може примити за намењену потребу.

Г-ђици Војновићевој одређено је на име хохорара тридесет (30) динара.

Х.

Прочитан је реферат г. Дим. Јосића и Мих. Јовића, о књизи „Декламатор“, који гласи:

Главном Просветном Савету.

Одређени актом Главнога Просветног Савета СБр. 47. да прегледамо књигу „Декламатор“ од С. С. и М. С., учитеља, и да оценимо: може ли се иста књига одобрити за поклањање ученицима основних школа о испитима, — ми смо исту прегледали и слободни смо поднети Савету своје мишљење.

Просветном Савету подносе се на преглед и оцену тројак књиге, намењене основној школи. Једне се нуде министарству просвете и црквених послова да их откупи и о државном трошку штампа; за друге се тражи одобрење од министарства, да их могу писци сами продавати као *убенике*. Трећа је врста књига, што их писци намењују за награду добрим ученицима о испиту, па траже одобрење, да их могу пријатељи дечји куповати без сметње и поклањати ученицима.

Према књигама прве и друге врсте тражи се строга критика, а тако и треба да буде. Ну према трећој врсти понуђених књига, треба, по нашем мишљењу, да је критика нешто блажа.

Шта траже писци и издавачи ових књига од Главнога Просветног Савета? Само одобрење, да се ове књиге смеју поклањати ученицима *у школи*. У свакој другој прилици и родитељи и учитељи и сви пријатељи школски могу оваке поклоне чинити ученицима, бирајући књиге по свом укусу. Овај лични укус може по некад бити и штетан по васпитање, али ће школске власти бити свагда немоћне, да стану на пут књигама, које се ван школе дају деци.

Да би се сачувала деца од штетних књига, треба потпомагати развитак здраве дечје књижевности, па да има увек доста књига, намењених школској младежи. У нас су се већ почели писци освртати и на ту врсту књижевности, те сад већ имамо приличан број књига за децу. С тога смо мишљења, да би Главни Просветни Савет могао одредити једну нарочиту комисију, која би прегледала све што је до сада штампано за децу и да одатле одабере што би се могло давати ученицима

и ученицама основних школа. Тако би се могао саставити списак свих одобрених књига за поклањање ученицима основних школа о испитима по разредима. Тај би се списак увек пред испите објављивао у „Српским Новинама“ и „Просветном Гласнику.“

При одобравању ових књига Главни Просветни Савет, у интересу дечје књижевности, имао би се у главном ограничити на ово:

- 1, да нема у књизи ништа, што би се противило вери и моралу;
- 2, да нема погрешака у језику;
- 3, да нема много штампарских погрешака;
- 4, да је садржином и обликом излагања одмерена према развиту ученичком.

Држећи се ових правила, ми смо нашли да је „Декламатор“ добра књига за поклањање ученицима основне школе, и да би њена садржина била само од користи деци, којој је намењена.

15. октобра 1893. год.
у Београду.

Понизни:

Дим. Јосић
професор Богословије.

Мих. Јовић
учитељ.

Савет је усвојио мишљење г. г. референта и одлучио: да се ово дело може употребити за поклањање ученицима III и IV разреда основне школе.

Г. г. референтима је одређено на име хонорара укупно тридесет (30) динара.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 578-ми.

6. новембра 1893. год. у Београду.

Били су: *потпредседник* Ст. Ловчевић; *редовни чланови*: Јов. Туроман, С. М. Лозанић, д-р М. Јовановић — Батут, др. Никола Николић, Стев. Давидовић, Јеврем А. Илић, Срет. Ј. Стојковић и Л. Лазаревић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 4. овог месеца, ПБр.

19.625, којим се шаље савету на оцену дело „Еволуција српске задруге,“ од г. Мате Радосављевића, пређ. секретара мин. народне привреде, који моли да му се ово дело откупи за поклањање ученицима виших разреда средњих школа.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену овога дела умоли г. Драгутин Мијужковић, проф. Велике Школе.

III.

Прочитан је реферат г. Дим. Јосића по молби г-ђице Катарине Миловановићеве, која је молила да јој се уваже заступничке године учитељске службе у привремене, како би тиме стекла право на полагање практичног учитељског испита.

Савет је усвојио мишљење г. референта, и одлучио: да се молитељци могу уважити тражене године заступничке учитељске службе.

IV.

Прочитан је реферат г. Стев. Сремца, професора, о књизи „Историја Срба“ за основне школе, од г. Милана С. Убавкића, учитеља. Реферат гласи:

Просветном Савету.

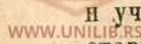
На 564. састанку Просветног Савета одређен сам за референта књиге: „Историја Срба од Милана С. Убавкића.“ У акту упућеном на мене (СБр. 26, 17. фебруара 1893 г.) пита ме Просв. Савет: може ли се ова књига препоручити као уџбеник у основним школама и како у том погледу стоје друге две књиге, Историје Срба од Михаила Јовића и Јоксима Марковића.

На ова питања част ми је одговорити Просветном Савету.

Почећу одмах са Јовићевом и Марковићевом. За ону прву смем рећи да се може одмах препоручити као zgodна и ваљана књига, јер је у њој грађе таман колико треба, распоређена је лепо и све испричано ванредно лепим и разумљивим стилем. О књизи Јокс. Марковића већ ми није могуће то рећи поглавито с тога, што је историјског материјала и сувише унето у један уџбеник за основну школу; јер још само мало проширити ту књигу па би могла послужити за уџбеник у III. и IV. разреду гимназије. Према томе и мислим да је неподесна за уџбеник у основној школи све дотле докле је тако препуна факата, која често немају никаква интереса и занимљивости за децу у ономе добу.

За уџбеник Мил. С. Убавкића могу то исто рећи што и за Јовићеву „Историју Срба.“ У Убавкићевом уџбенику је историјског материјала онолико колико је довољно и интересантно за децу

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у том добу, распоред је добар, језик чист, а патриотска тенденција подесна, јер држим да је школским уџбеницима циљ не само да поуче него и да васпитавају нараштај у духу народном.

Но ипак имао бих и неке замерке да изнесем. Те би се замерке тичале не само овога дела, него свију дела те врсте, јер код нас је некако ушло у обичај да се доста овлаш ради, да се тако рећи преручује из књиге у књигу и да тако постају нова дела.

Те замерке изнећу редом, тачку по тачку.

1. На стр. 3. спомињу се земље у којима живе Срби, а није споменута и Барања, где има које православних које католика на 60.000 душа.

2. На стр. 5. прича о сеоби Срба. До сад се обично узимало да су се Срби доселили одједном, у првој половини VII. века. Тако се то преписивало из књиге у књигу. Данас је пак вероватније оно мишљење, које је пре тридесет година заступао пок. Костантин Николајевић а данас изнео врло лепу хипотезу Драгашевић у брошири својој „Македонски Словени.“ Убавкић се држао овог новијег мишљења, али га није потпуно извео у књизи. Крајње би било време да се усвоји хипотеза Драгашевићева, јер је она најприроднија и најлогичнија.

3. После Чеслава долази одмах Стеван Војислав, а изостављен је Владимир Дукљански, а то је једна од најзанимљивијих лекција у тој првој жупанијској, доста сувопарној, периоди.

4. Причајући о Војиславу и Бодину, врло би добро било кад би наши писци уџбеника у своје причање вешто уплели цитате из Дукљанинове кронике; тиме би причање добило веће живости и интересности.

5. На стр. 14., говорећи о помагању свештенства Немањом, добро би било да је споменуо положај и утицај свештенства и калуђера на живот државни и народни у сред. веку.

6. На стр. 21., причајући о путовању Св. Саве по народу, требао је споменути да је народ то запамтио, забележио и очувао у својим причама до дан. дана.

На истој страни има неколико погрешака. На једном месту вели да је тело Савино лежало у Милешеву 800 година. Биће штампарска погрешка јер мало виже вели да је спаљено 1595. г.

Погрешно су наведене побуде које су руководиле Турке (Синан-пашу) да спаде тело. Могло се споменути да је томе узрок био један велики српски устанак који је тада био угушен.

7. На стр. 26. и 27. описан је бој на Велбужду. И овде сам тога мишљења, да би добро било да писци школских уџбеника цитирају — где

год се само може — из наших старих писаца сва она места, у којима ови говоре о догађајима опширније. Овде је то могло бити тим пре, што је у Данилову делу опис те битке врло жив и крепак.

8. На стр. 37. држим да би г. Убавкић боље казао да је у легенди о вековном сну Краљевића Марка рекао, да народ верује да ће се Марко пробудити, али не да „браћу своју брави од туђинског господарства,“ како г. Убавкић вели, него да ће их он повести у свети бој за слободу.

9. Прешавши Треће Време није нигде споменуо српске деспоте у Угарској.

Тако исто мислим да је грдна погрешка — не само овог, него свију уџбеника — што се изоставља историја дубровачке републике.

Ну поред свију ових мерака мишљења сам, да се ова књига може препоручити — као и Историја Срба Мих. Јовића — за уџбеник у основним школама.

5. октобра 1893. год.

Београд

Стев. Сремац

проф. III. беогр. гимназије.

Савет је усвојио мишљење г референта и одлучио: да се може допустити да се ова књига употребљава као уџбеник у основним школама.

Г. Сремцу одређено је на име награде за реферат четрдесет (40) динара.

V.

Прочитан је реферат г. Мих. Ступаревића, учитеља школе ћелијске, о књизи „Практични Пчелар,“ од П. Периновића, писара. Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Главни Просветни Савет на свом 575. састанку од 29. септембра о. г. изабрао ме је да прегледам и оценим дело „Практични Пчелар, од П. Периновића, и дам своје мишљење: може ли се ово дело препоручити за књижице основних школа и може ли се откупити за поклањање ученицима основних школа.

Дело сам ово прегледао и част ми је поднети Главном Просветном Савету своје мишљење.

Писац је у почетку свога дела, у „Искреној речи“, лепо представио назадак наш у привредном погледу у опште, па и у челарству. Изнео је „да су високо образовани културни народи пчеларство проучили и уздигли до невероватне висине, унапредили до савршенства“, и ја сам даље очекивао,

да ће нас писац потанко упознати са тим „невероватним висинама“, са „савршенствима“, и то нам и препоручити, а он нам на крају крајева препоручује наше примитивне плетаре кошнице (стр. 126). Код њих само препоручује, да се челе не убијају, већ да се додају jakim кошницама. За њих вели да доносе највећи доходак.

Чудноват разлог за препоруку плетара, а противу ђерзонски износи нам на стр. 140 и 141 — „узрок је, вели, моје добро познавање сеоскога света...“ Нико веће налетети на један посао о коме никаквог појма нема. Писац је требало да изнесе оно што је најсавршеније, без обзира на наш сеоски свет. Мало ће који сељак и читати његово дело, него онај, коме се он на завршетку и обраћа, свештеник и учитељ, а они су у праву да очекују од писца, да их упозна са савршенствима.

Износи нам и свој један проналазак, који се састоји у томе, да се употребе 2, 3 или и више кошница, које ће стајати једна над другом, тако да ће пчеле моћи да се мешају, и у које ће се моћи саставити, 2, 3 или и више ројева, са другенцем у највишој кошници. После спајања у доњима ће челе поубијати своје матице, а остаће само горња матица. Зашто ће у она два доња роја поубијати своје матице, то нам се не каже. А од куда да не убију баш ону најгорњу — другенца? Добра је страна ове кошнице, вели, што ће пчеле напунити медом горње саће и затворити, за тим доње и најдоње, а за то време може се горње затворено саће vadити. — Зашто је нужно састављати 3 роја у једно, са једном матицом? Ако су ројеви јаки онда смо на штети, јер би у исто време радиле 3 матице у 3 засебне кошнице, множио се народ у њима у 3 пут већој количини и три пут би толико меда донели, а ако су ројеви слаби, онда је боље спречавати ројење, а то је најзгодније у ђерзонкама извршити.

Препоручујући ове две кошнице, он проглашује, да сви остали системи или не ваљају или нису за нас.

Тако :

За Берлепшеву вели „да је само за богате пчеларе, а за наше сељаке као *почетнике у пчеларству* није“. Наш сељак није почетник у пчеларству.

За американку вели „да није за нас, јер се у њој мора саће да уметиља зато што је дугачка, са много саћа, па кад лети мало захладни, пчеле се на средини прикупе, неко саће остане голо, те лептирице на њ нађу и ту своја јаја оставе, одакле

се брзо развије и све саће упропасти“. — Са овом кошницом потписати ради, и сме да каже да то није истина. Лептирица се јавља с годином. Она предвече улази на лето, и ако је кошница слаба уђе је више. Ако је јака, лептирице, и ако уђу, не могу да дејствују, јер их пчеле отерају ван даске у кошници, у празни део. Вредан пчелар од времена на време мора да прегледа саће и ако примети метиљ, чисти га и тим га путем сатре у зачетку. Лептирице улазе и у плетаре и кад се тамо угнезде кошница мора да пропадне.

За Коржељевскову нема шта да приметити, али због скупоће није за нас.

За Добројевскову такође се неповољно изражава.

За Гравенхорстову тако исто.

Еле, ви једна од сувремених кошница са покретним саћем није за нас, него опет наша примитивна плетара.

О американци, коју је Живановић удесио — на којој је лето на широкој страни, посред њега стоји Ханеманова преграда — писац ништа не помиње, а и за њега је Живановић умни пчелар, „чије ће име у историји ове гране народне привреде бити забележено златним словима“.

Ову своју мисао, да су плетаре најбоље, писац би боље учинио да је изнео у каквом новинарском чланку, и кад би ту ствар у своју корист расправљив, тек онда да је уноси у дело, које је намењено и за школску књижицу и за поклањање оспитима. Препоручити овакову књигу значи осудити сувремено рационално пчеларство, коме баш треба да тежимо.

Да оборим пишчево мишљење о плетарама и ђерзонкама, требао бих да напишем читаву расправу, али томе овде није место; довољно је да речем, да сви умни пчелари прихватају ђерзонке, па и народ — сељак, бар у мојој околини јако симпатише американци, али му само оскудева знање да с њима отпочне рад. Али као што је народу црква и школа у свачем помагала и предњачила, тако ће и у овом погледу. Црква и школа, свештеник и учитељ, и овде предњаче, и они ће први пружити народу рационалног знања у погледу пчеларства. То неће ићи тако брзо, али ипак иде. Ја могу изнети пример, да је мој један б. ученик из села Стубла, Марко Ђедовић, дечак од својих 10—15 године пре две год. завео код себе кошнице американке и с њима изврсно ради.

Али да би рационализам лакше продирао у народ, нужне су одиста књиге, које би нас томе училе, које би училе најпре свештеника и учитеља,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

а посредно и народ, али не књиге, које нас од тога одвраћају.

Осим овога о књизи имам да речем и ово:

Књизи оскудева система.

Живот пчелин, а то је за сваког челара неопходно потребно, није описан, и у колико је описан, то је све несређено, разбацано

Нису поменути сви важнији непријатељи и болести пчеле.

Удара на скупоћу кошница ђерзонки, а предлаже уљанике (павиљоне), који нису потребни. Потписати нема никаквог павиљона па су му кошнице ипак добре.

Предлаже мерење топлоте дневно трипут, и то као из неке моде, не каже за што. Оно што вели „кад извезбан пчелар сазна тачно топлоту и хладноћу времена сваког месеца, па и целе године, лако ће погодити како ће му пчеле напредовати, па да се за посао благовремено спреми“ — само су празне фразе. Практични пчелар зна и без ове дангубице, кад му шта треба да ради. Прошле године главно ројење било је у другој половини маја, а ове читав месец доцније, и ко би се по рецепту владао био би на погрешном путу. Пчелару је стање у кошници термометар.

Цео рад изложио је по месецима, а боље би било да је описао живот пчелин, па према њему кад шта треба радити.

Писац је унео доста погрешних појмова у животу пчелином. Тако: није истина да пчеле потпуно спавају у месецу јануару и децембру. Спавање њихово зависи од топлоте или хладноће, а зна се да у децембру и јануару има врло топлих дана, када и пчеле излазе напоље да се ишчисте и разиграју, дакле не спавају потпуно.

Удара јако на тишину у уљанику. Тишина је потребна, али не онаква какву писац тражи. Од такве би се тишине сваки, који би зажелио да челари, уплашио, јер не би могао имати тако угодно место, склоњено од могуће лупњаве, вике и др. И раније имао сам уверење да обична вика и лупање не узнемирава пчеле у њихову спавању, и кад сам ово дело прочитао, отишао сам око 10 часова у вече са служителем. Споразумео сам се с њим, да на пет корачаји од кошница јако удари даском у један сто, кад му дам руком знак, а сам сам прислонио ухо на кошницу, у којој је била мртва тишина. Кад је служител ударао, а прасак је био врло јак, пчеле су биле потпуно мирне. Тада сам сам најлакше куцнуо у кошницу прстом и оне су зукнуле. — Знак да се ње не тиче спољни метеж, док јој се у кућу не дирне.

Подрезивање саћа народ врши 9. марта на „Младенце,“ да се кошнице подмладе. Писац неће да буде сујеверан, он предлаже подрезивање од 10. марта, а подрезати треба све бухаво и трутовско саће, као неупотребљиво, до самог легла или меда. Подрезивање у народу врши се из заблуде, а ову заблуду писац хоће да образложи и да је узме као рационализам. Али и једно и друго погрешно је. Саће не треба сећи. Буђаво ће челе ишчистити, а одсечено не могу обновити за 5—8 дана, као што писац вели, то челе могу чинити на јакој паши у мају и јуну, а зна се да је у половини марта слаба паша. Кад се саће у то време тако високо подсече до легла (народ мање грешни он „обичаја“ ради подсеца врло мало), онда матица дангуби не носећи јаја, јер нема где, пошто челе нису у стању у то доба да обнове саће, јер је много подсечено, до легла, а легло је у то време чак горе, готово при врху, јер га је мало. Не треба ни трутовско саће подсецати, јер је оно потребно. У њега ће матица удећи трутовска јаја да се излегу трутови. Трутови су потребни и то баш у већој количини. Они оплоде матицу, али за сам тај посао довољан је и један трут. Многи трутови, дакле, потребни су за нешто друго: да својом зуком изазову матицу да изађе из кошнице и да се спари и оплоди. Они су као неки сватови матичини, а она после избере себи младожењу. Дакле саће не треба подсецати. Ко га подсеца у грмовима?

Погрешно је мишљење у писца о буђању саћа. Он вели: „На јакој зими лед се свуда у наоколо по дуваровима трмке ухвати, који постане од паре —влаге, која се од пчелине топлоте производи. При топлијем времену лед се са врха и дуварова топи и вода низ дуварове клизи и дохвати дође дуварове саћа, које буђа.“ Пара не постаје од пчелине топлоте, већ је пчеле издишу; она се не леди, већ се распростире по кошници и кад дође до празног саћа онда га буђа. У кошници се пара не леди, топлота пчелина не да то. У ђерзонкама је буђање мање, јер се празно саће у октобру повади а остане пуно, које се не буђа.

Писац допушта код плетара три ројења, а тек за четврте предлаже састављање више таквих у један (стр. 61). Мало је места, где су и трећенци добри, да би могли да се спреме за изимљивање или да би дале довољно меда, ако би је пчелар саставио под јесен с другом. Више од два роја не би требало допустити, али другенце не остављати за изимљивање. Даље мало (стр. 67) писац противречи, рекав: „не треба слабе, па ни средње ројеве трпети. Првенце, средње и слабе ваља одмах саставити и то по два и три све у једну већу

трмку.“ Ја рачунам првенце у јаке и онда их не треба састављати.

Писац греши кад вели, да је у кошницама, у којима су састављена 3 роја, мед чистији (стр. 68). Чистоћу ту разуме у томе, „што у такој кошници има много пчела, матица у тако великом друштву нема кад да леглом попуни саће, јер га пчеле брже попуне медом, а о трошку нема овде ни помена, а толи да њиме ћелице пуне; дакле *нити се у саћу пчеле легу, нити се ћелице пуне прашком*. На другом једном месту (стр. 98.) вели, „да је чист мед и онај, у који се пчеле нису давиле и при дављењу свој отров из жаоке у мед остављале.“ Овај је отров (мравља киселина) баш нуждан. Чистоћа меда зависи од начина како се мед вади. Ако се вади машином биће чист, а ако се гњечи у крпи, онда ће га прашак одиста покварити. Оваква кошница, какву он замисља, не би могла опстати. У њој има доста пчела и меда, а легла и прашка нема. Пчеле у то време јако пропадају, које од непријатеља, које од силног рада, које од старости. Дакле, матица нема где да леже јаја, да обнови кошницу, пчелâ бива све мање и тако кошница дочека зиму са старим пчелама. Старе пчеле не могу да дочекају пролеће, јер оне живе 7—8 месеци. Дакле, које су се пре августа излегле морају помрети пре марта. Оно мало млађих пчела, и ако би их било, не могу да исхране ране црвиће, јер у саћу нема прашка, који је врло нуждан за справљање каше за исхрану младих пчела, и тако кошница може да умре на меду.

О вештачком ројењу, у ђерзонкама, врло се рђаво изражава, да то нису вештачки, већ „насилни ројеви.“ Вели да један природни рој вреди више него три вештачка роја. Његово вештачко ројење није добро. Он од 14 рамова узима 8 са старом матицом и то му је рој. У том су роју стара матица и само половина младих пчела, а у старци су све старе пчеле са готово половином саћа и легла. Која ће од ових двеју бити напреднија? Са старом матицом су младе пчеле, оне не излећу неколико дана, за то време и матица ништа не ради, јер нема где да носи јаја, саће је испуњено, а младе пчеле не иду на рад, те ништа и не доносе, те и због овога матица не носи, дангуби. У старци су старе челе, које раде, али без матице правиће више трутовско саће. Природније би било, да је вештачко ројење слично ројењу у природној кошници—трмци. Из трмке излази стара матица и старе пчеле, вичне раду, и одмах нагло спремају себи нову кућу у роју. У старци остало је све саће са леглом и младом пчелом. Из ње после 8 дана излази и нова матица и ради даље свој по-

сао. Зар није боље подобно овоме вештачки ројити овако: из старке кошнице изводити сат, на коме је матица, и метнути га са још једним сатом у нову кошницу, нову кошницу са старом матицом оставити на старкино место, а старку пренети на друго место, 10—15 метара далеко? У нову кошницу долећу све старе пчеле и, настав своју стару матицу, нагло граде радилично саће и носе мед, а матица улеже своја јаја, а у старци је све остало саће са леглом и новим пчелама, где за који дан излази и нова матица. Овде нема ничега неприроднога и „насилнога.“

Вели, да се матичњаци налазе на трутовском саћу, а то није, него су они на радиличјем саћу. Из таквих матичњака излегале би се матице трутовњаче, и онда би и кошница пропала. Није истина да се матичњаци налазе само на дву саћа. Њих пчеле праве најчешће на ивицама, али их има и на средини и при дну.

Погрешно је, да подрезано саће, да бисмо спречили ројење, остављамо на уљанику да пчеле ишчисте мед из њега (стр. 80). Овим се врло лако може да изазове напад — клање — између својих пчела, а и туђих, те ћемо изгубити и мед и много пчела. У ђерзонкама такви отпадци се међу у празни део кошнице и тиме је спречен напад.

Погрешно је представио и то, како се залеже метиљ у саћу. На стр. 81. каже се: „Пошто пчеле почисте (подрезано) саће од меда, треба га покупити у кацу и залити водом да саће буде све у води да се не би ометиљало. Суво саће на врућини одмах се ометиља. Залегу се прво црви, који се после завуку у кошнице, тамо насрну на суво саће, ту легу јаја, и од ових се излегу црвићи и метиљ“. — Црвиће носи лептирица метиљ, која се пред вече нађе пред кошницом. Ако је кошница слабија, лептирица продре кроз лето у кошницу и тамо носи јаја, из којих се излегу црвићи, који сатиру саће, за тим се учауре; из њих изађе лептирица и т. д. врши се ранији посао, и кошница пропада. У јакој кошници то ређе бива. У ђерзонци, и ако уђе која (ако је јача), пчеле је истрепају у празни део кошнице, где је безопасна. Из слабијих вредан пчелар их истреби.

Погрешно је и то, да пчеле у августу затворају ћелице, напуњене медом (стр. 87). Пчеле кад напуне ћелицу медом, оставе је још неколико дана отворену да мед сазри. Оне том приликом кану у ћелицу извесну количину мравље киселине, да се мед не шећери (не кристализује) и онда га и затворају. Већ у мају има затвореног меда.

Погрешно је што свуда брка појам „кошница“ и „трмка“. Код њега је „кошница“ сандучара (ђер-

зонка) а „трмка“ је плетара. Док у народу за један појам постоје два имена: негде је зову кошница, а негде трмка.

Често кађење употребљава да би припитомио пчеле. Кађењу треба прибегавати само у крајњим случајевима: кад се спајају ројеви, или кад су пчеле јако узнемирене а неки се посао мора да изврши. Кађење пчелама није пријатна ствар, а том приликом многа се и спрљи, где нема за то удешен апарат, да је прљење немогуће.

Свакојако зрео је мед бољи и трајашнији, али и незрео није онако рђав, како га писац представља (стр. 125.): да прокисне и да није ни за шта. Потписати има још и сад приличну количину таквога меда, али он је и постојан, јер је прошлогодишњи дочекао ово лето, а није се ни мало променио у слаткоћи, укусу и ароми. Боју је потпуно задржао, а није се ни мало кристализовао.

Писац нам не каже, како он вади мед из свог извађеног затвореног саћа из плетара, а да му мед остане чист. За саће да остане неповредно, он и не мари.

Као „практични пчелар“ требао је да нам што каже и о неговању и употреби меда. Ако се мед држи на топлоти и светлости, ускиснуће. При његову малом врењу треба пену, која се појави, скидати, јер ова доста доприноси да мед ускисне.

Он тражи велику производњу меда и то за извоз, а не казује нам његову употребу, што је као практичан пчелар требало да учини. Мед можемо да трошимо: као храну за децу на хлебу, да га употребимо место скупог слатка, место шећера у кафи црној и белој, за сутлијаш, за понеке колаче. Од њега може да се прави и одлично вино. И тек кад меду нађемо употребу, онда ћемо моћи и развити јаче пчеларење, што разуме се мора ићи упередо.

Погрешан је и рачун о приходу од пчела. Он вели: „Једна кошница трмка кошта 12 дин. Иста изројиће два добра роја, који ће вредити 24 дин.“

дакле ова једна од 12 дин. дала је два пута онолико, колико смо за њу дали, а то је на 100 уложенога добит 200. На доброј години и преко 350 на сто доноси прихода ова грана народне привреде“. Да се не варамо! Да је овакав рачун у истини, писац би до сад био милијунар. Потписатом у неколико је познато да је пишчев уљаник само животињски и имао и туђу помоћ. Исто је то и са уљаницима топчидерске економије и „пчеларско-воћарске задруге“ у Београду. По мом мишљењу, ако нам ковандук да 100%, треба, да смо задовољни. Место даје мед. Ако је место цветнице биће и меда више. Београдске кошнице ма каквог система не могу дати доста меда једно због места, а друго и због количине кошница, јер на извесном месту само извесна количина може да опстане са успехом, преко тога се само животињски.

Пчеларска књижевност у нас у Србији врло је мала и свако озбиљније дело у области пчеларства добро би нам дошло; али дело овакво, какво нам је пружио писац, не одговара понуђеном циљу, врло је назадно, пуно је погрешних појмова, и према свем овоме подносим Главном Просветном Савету моје скромно мишљење:

Да „Практични Пчелар“ од П. Периновића не би требало препоручити за књижице основних школа и не би требало откупљивати за поклањање ученицима основних школа.

17. октобра 1893. год.

Ђелије.

Мих. Ступаревић
учитељ школе Ђелиске.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се ово дело не може употребити за оно, за што су га пишчеви сродници понудили министарству.

Г. Ступаревићу одређено је на име награде за реферовање тридесет (30) динара.

С овим је свршен овај састанак.

Ц Р К В Е Н И Л Е Т О П И С

Извештај Њег. Високопреосв. г. митрополита Михаила о свом званичном раду у 1893. години.

ПРАВОСЛАВНОМ АРХИЈЕРЕЈСКОМ САВОРУ
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.

На основу чл. 27. тачке 19. закона о црквеним власитма, подносимо извештај о раду Нашем од прошло-годишњег Сабора па до данас.

Позвани положајем својим, да се одржава чистоћа св. православне вере, да се правило црквено по уставу црквеном врши и да се одржава љубав између свештенства и народа, издавали смо нужна наређења за све ово.

Посланицом Саборском, коју смо послали отац-чаственом свештенству свете српске цркве о све-

глом празнику Рождества Христова, скренули смо пажњу богољубивом свештенству на штетност учења од стране појединих лажних учитеља, који безбожно нападају на цркву и свештенство, и позвали смо га, да бодрим оком нази на поверене му хришћане и да не дозволи, да се који вук приближи стаду и учини му пакост. У исто време препоручили смо му, да гаји љубав према парохијанима својима и свима посленицима на пољу опште-народне службе. За овим издали смо актом Нашим ЕБр. 168 од ове године наредбу, да се по свима црквама најтачније правило црквено врши, да се уз велики пост служи и Прежде-освећена служба по селма прве и последње недеље, а у дане црквеним Уставом прописане; а по црквама варошким и манастирским сваке среде и петка; и да се народу држе проповеди и да се истима позове на покајање, исповест и св. причешће.

Ну, како смо приликом чињене каноничке посете приметили, да многи млађи свештеници, а нарочито они, који немају у близини цркве, не умеју да служе, то смо наредили, да се такви свештеници позову на обучавање било при цркви окружног протопресвитра, или при саборној цркви катедре Наше. Ова је наредба имала задовољавајућег резултата, јер су се невешти свештеници обучили правилу црквеном, а многи, бојећи се да не буду позвани, принуђени су те су изучавали устав и правило изложено у службенику.

Говорећи о овоме, мислимо, да би требало издати наредбу, да се протојереји и намесници што чешће лично уверавају о томе, да ли подручни им свештеници умеју вршити правилно обреде црквене и св. литургију, па где год примете да свештеници не знају то вршити, да се или од стране њихове позову на обучавање, или да ово Архијереји нареду. Путем овим постигла би се и једнообразност у вршењу свију обреда, што сада није.

Водећи бригу о унапређењу побожности и о стишавању партијских страсти, које су се у нашој земљи по несрећи јако развиле и готово у отворено непријатељство обратиле, препоручивали смо у свакој прилици, да свештенство буде умереније и да обрати што јачу пажњу на вршење службе своје, а нарочито смо ово учинили у беседи Нашој, коју смо изговорили на дан 30. Августа ове године на свештеничкој скупштини, и у акту, којим смо наредили да се свештенство састане у своје окружне свештеничке зборове, ради избора изасланика за свештенички епархијски збор, ради избора потребног броја кандидата за чланове Великог Духовног Суда. Да се и у овоме постигао жељени

успех, чинили смо од Наше стране све што је требало те да се што пре дође до подизања нове Богословије, у којој би се морао установити најстрожији интернат и у истом приправнике што већма одушевити само за пастирску службу, и за истинску љубав ка служби Богу и народу.

Старање наше о подизању нове Богословије није приведено крају, јер се нема довољно средстава за подизање нове Богословије.

Говорећи о Богословији, сматрамо за потребно да известимо Архијерејски Сабор, да смо и у току године а и на испите ученика одлазили у Богословију и уверавали се лично о успеху ученика и о начину предавања, и можемо рећи: да смо и са једним и са другим задовољни били, сем малих изузетака и примедба.

Какав је у опште био успех у Богословији, увериће се Архијерејски Сабор из извештаја ректора Богословије.

Почетком ове школске године Богословија је добила новог ректора, јер је бив. ректор и професор Богословије, архимандрит г. Инокентије, без нашег знања на основу закона о чиновницима стављен у стање покоја. Сем новог управника Богословије, Богословија добила је још четири млађа наставника, који су положили професорске испите. Новим наставницима и распоредом предмета према њиховој специјалној спреми с правом се може очекивати, да ће бити успеха. Али имамо изјавити своју жалост, што сем ректора нема у Богословији свештеног лица и особље је световно.

На млађима свет остаје, и Ми се радујемо млађим снагама у Богословији нашој, али тешко Нам пада што у Богословији предају пастирско богословље и друге богословске предмете световни наставници, који су указом постављени за професоре Богословије без Нашега предлога, већ су претписом г. Министра распоређени на вршење наставничке дужности и у Богословији и при другим овдаш. заводима; и што су два наставника свештеног реда стицајем прилика, које су биле веома моћне, такође претписом из Богословије одређени на вршење дужности наставника веронауке, при оvd. гимназијама, Ну, надати се је, да ће млађи наставници Богословије из љубави према узвишеној служби свештеничкој, о којој они ученицима свакога дана са катедре говоре, што пре примити на себе свештени чин, и тиме се одужити и другом делу службе, за коју су се спремали и у Богословији нашој и у руским академијама и у Европи западној. А да би се избегло, да наставници Богословије, који предају предмете богословске садржине, не

буду више у цивилу, унесено је у нови закон о преустројству Богословије, да сви наставници Богословије буду свештеног реда. Ову тачку закона усвојио је и г. Министар и Државни Савет, а више је но вероватно да ће исту и народно представништво усвојити.

Поред ових општих напомена, које се тичу напретка цркве и свештенства, сматрамо за дужност доставити Архиепископском Сабору, да смо у току ове године примили брацки извештај од Митрополита Петроградског г. Паладија и о избору примаса суседне Нам румунске цркве, и да смо са радошћу душе у име српске цркве и српскога свештенства честитали избор и утврђење како његовог Високопреосвештенства г. Митрополита Петроградског Паладија, тако и примаса Румуније г. Генедија, Митрополита Букурешког. Сем тога написали смо службу св. Петру Митрополиту црногорском, светитељу српске цркве, чудотворцу Цетињском, који до данас није имао нарочите службе. Написану службу послали смо Његовом Високопреосвештенству Митрополиту црногорском г. Митрофану, и он Нам је захвалио на труду и пажњи што смо тиме поучили једну празнину у Србљаку.

Сем тога издали смо акатист св. Јовану Златоусту и овај отпечатали у нашој државној печатњи и издали смо прву књигу наших књижевних радова. Нека нам је дозвољено да на овом месту азјавимо нашу захвалност преосвећеној господи Архиепископима, који су прихватили издање дела Нашег и као корисно препоручили свештенству за књижице црквене.

Поред ових послова, најтачније отправљали смо све послове канцеларије наше и служили смо на све господске, Богородичне, народне и многе светитељске празнике и држали поуке сходне празнику и црквеној или народној свечаности. А сем тога посветили смо најозбиљнију пажњу отачаственим манастирима, и с тога смо ове године изаслали председника и чланове нашег Духовног Суда, те су учинили потребан преглед по манастирима наше епархије. У каквом се стању налазе наши манастири, сазнаће Архиепископски Сабор из извештаја наших изасланика, које подносимо на увиђај Архиепископском Сабору.

Стање наших манастира задаје озбиљну бригу, јер се види да они из године у годину опадају. А опадање њихово поред многих незгода, које сметају развијању економије, и велике државне порезе, долази у главном још и с тога, што по манастирима нема браства; а браство се не може увећавати поред сметњи које садањи закон чини, још и с тога, што се није могао усвојити предлог

Архиепископског Сабора да се искушеници као приправници за монашки чин ослободе службења у сталноме кадру. Неусвајање предлога Архиепископског Сабора о ослобођавању војачине манастирских искушеника, јако нас жалости и тешко Нам пада, јер видимо, да неправославне државе на предлог православних Архиепископа ову олакшицу чине.

Желећи, да Нам текући послови по администрацији Нашој не застану, што би морало бити, јер, немајући нарочитог и вичног чиновника за послове наше, морамо сами лично уз припомоћ једног практиканта да израђујемо готово сва решења, — нисмо могли продузимати каноничку визитацију по епархији Нашој, и ако је ово врло потребно. Али при свем том, ми смо опет један део епархије наше обишли приликом освећења новосаграђених цркава у епархији нашој. Бог Нам је ове године учинио необичну радост, јер смо видели нове цркве и на оним местима, где до данас нису постојале.

Устаоштвом свештенства и хришћана подигнуте су и освећене цркве у овим местима: у Јасици, ср. темнићском, окр. моравском; у Баничници, ср. јасеничком, округу подунавском; у Ливадици, ср. моравском, окр. пожаревачком, и у В. Орашју, ср. јасеничком, окр. подунавском.

Освећење цркава извршили смо овим редом:

Јула 7-ог кренули смо се из Београда и дошли смо железницом до Сталаћа, а одатле преко Крушевца и јасичког моста дошли смо истог дана на конач у Јасику, ради освећења нове цркве, која се је подигла на место старе и дотрајале. Народ нас је са свештенством дочекао са оном радости и љубављу, коју само може исказати Србин веран праједовској вери, поштујући представника власти црквене.

После поздрава са свештенством и народом и кратког одмора одслужили смо бдење, коме је многи народ присуствовао. Сутра дан, на св. Прокорија, извршили смо торжанствено освећење храма који је посвећен „Животворној Тројици.“

Да бисмо свечаност црквену увећали, тога дана по молби одбора варваринске цркве рукоположили смо за ђакона Варваринске цркве Љубомира Поповића, свршеног клирика из села Катунa. По свршеној служби бојјој држали смо народну поуку и позвали га на испуњавање својих хришћанских дужности према вери праједова наших, на братољубље и мирољубље и испуњавање својих дужности према отаџбини и Краљу, а по том кропили смо народ. Народа је толико било, да смо са кропљењем били готови тек после 12 часова. При општем ручку, који је био у један час по подне, резан је

WWW.UNILIB
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

колич и тиме је завршена црквена слава, а по том је настало право народно весеље.

После вечерње учинили смо посете виђенијим члановима општине Јасичке и председнику општине.

Црква Јасичка има две парохије: Јасичку и Кукљинску. При грађењу цркве узела је учешћа само Јасичка црквена општина, а Кукљинска није, и с тога је одбор јасичке цркве решио: да се Кукљинци не пуштају у нову цркву. Ми смо дејствовали и радили на томе да Кукљинци помогну Јасичанима у исплати нове цркве, те тиме да и даље остану у заједници при Јасичкој цркви. Глас Наш није се хтео послушати и зато сада Кукљинци за време морају ићи Каменарској цркви, док се не расправи питање о томе: хоће ли општина кукљинска моћи сама да подигне цркву у средини парохије своје, ако би јој средства то допуштала.

Јула 9., у пратњи народа општине Јасичке, кренемо се у 7 $\frac{1}{2}$ часова изјутра преко Кукљина за Каленић.

Путујући за Каленић, дошли смо у село Добра Вода, где Нас народ са свештенством врло усрдно дочека. Ту Нам је изјављена намера да општина мисли скорим у име Бога да подигне нову на место старе цркве, која је веома трошна, а и доста удаљена од села. Из Дobre Воде дошли смо у село Дреновац, где Нас је народ дочекао са свештенством. Овде смо се опростили са грађанима села Јасике, који су нас из љубави као свога Архијереја пратили. Из Дреновца дошли смо у село Милутовац, где смо најискреније дочекани од свештенства и народа Милутовачке црквене општине. После кратке поуке и малог одмора, кренемо се даље и дошли смо у село Пољну, где Нас је врло лепо примио и угостио газда Василије, па одатле у пратњи свештенства и ученика око 2 $\frac{1}{2}$ часа дођемо у манастир Каленић, ову царску задужбину. Долазак Наш у Каленић био је потпуно непознат и при свем том братија манастирска лепо су Нас дочекала.

Сутра дан, т. ј. 10. Јула, одслужили смо службу божју у манастиру и дошавши народ беседом поучили да чува свете задужбине, а то смо им и при ручку говорили, па смо нашли добра одзива код поштеног и побожног народа, коме је много криво што неколико себичњака нападају и штете манастир. А по ручку око 1 $\frac{1}{2}$ часа преко Прњавора, Превешта, Лепојевића и Опарића дошли смо у Белушић, где смо посетили нову цркву посвећену св. Врачевима. Цркву ову подигао је честити свештеник Теодор, који је купио и плац, на њему

подигао кућу а за тим цркву, са чега заслужује и нашу Архијерејску похвалу коју смо му издали. Нека би дао Бог да се овакви ревнитељи славе божје множе, и да се среска црква са што већим бројем оваквих свештеника дичи и поноси. Из Белушића преко Лоћике, а по највећој киши, дошли смо у мрак у Јагодину. Јула 12 прегледали смо цркву, кућу и звонару, као и дашчару, у којој се сад служи, јер је црква јако општећена земљотресом. Гледајући стару цркву у каквом се стању находи, као и ону дашчару у којој се сада служба божја врши, а имајући на уму да јагодинска црква има велики капитал, веома Нам је тешко пало, што свештенство не може толико да успе код одбора црквеног да се црква стара поправи или да се што пре приступи грађењу нове цркве. Неуспех може се правдати и личном мржњом месног свештенства једно према другом. Јер када би били у слози, њихов би рад био јачи и успешнији, а овако је за сажаљење и осуду.

Из Јагодине кренемо се железницом 12. Јула и дођемо у В. Плану, где Нас дочека народ, свештенство и представници државне власти.

После поздрава одемо код старог и честитог свештеника в.-планског Милоша Сретеновића, који нас све угости правим српским гостољубљем, а по кратком одмору отпутујемо за Баничину, да у озома седу осветимо ново-саграђену цркву, у коме до данас није било цркве, и народ је освећење цркве сматрао као једну од својих највећих слава и празника, и зато је се у великој маси слегао око нове цркве и у њој, у којој смо при уласку поздрављени од стране свештеника. Одседисмо код месног пароха, који је, негледајући на слабост здравља свог, умео задобити и подржати љубав парохијана својих, те су у средини својој подигли себи богомољу.

Храм је посвећен Архангелу Гаврилу, који се слави 13. Јула. У очи тога дана са више свештеника одслужили смо бдење, а на сами празник извршили смо освећење храма, који је озидан од старог материјала. Црква је сва измалана и има леп иконостас, и народ у њој веома ужива. По освећењу храма и свршетку св. Литургије, држали смо народу поуку и кропили га освећеном водicom. При ручку надметали су се људи у добровољним прилозима, и један домаћин из села Ресника приложио је на икону 110 динара. По ручку настало је народно весеље, које је трајало до у мрклу ноћ. И овде смо по вечерњи правили посете виђенијим људима у општини и лично смо им захвадили на труду и пожртвовању око подизања нове цркве.

На овом месту сматрамо за нужно изјавити и ово: да Нас је врло пријатно овеселило што смо и на самоме бдењу, као и освећењу цркве, видели наставницу са ученицима њеним, док напротив у Јасици нити је био учитељ, нити пак ученици. Истина био је школски одмор, али ми знамо да постоји распис министра просвете, да су наставници и средњих и основних школа дужни долазити у цркву с децом и за време одмора при свечаним богомољама, и према томе држимо, да су деца требала бити у цркви да виде и Архијерејску службу и само освећење њихове цркве.

Јула 14. у пратњи грађана и свештенства кренемо се за Паланку. У Паланци примио је нас у дом свој протојереј г. Алекса Радовановић, који је с нама из Баничине заједно допутовао. Из Паланке дошли смо у Београд ради посвршивања послова администрације наше. Путовањем овим, ми смо веома задовољни, јер смо се лично уверили да народ наш неће да иде за оним лажљивим апостолима, који му по што по то хоће да ослабе веру и да га одстране од цркве. Дочек наш, и ако није био званично наређен, ипак је био искрен и народ је са пуно побожности и љубави приступио руци Нашој и примао архијерејски благослов и поздрав. Однос народа према нама, као поглавици цркве, веома је задовољавајући. Љубав његова према Нама и св. цркви одушевила Нас је, да спокојно истрајемо у служби према Богу, св. цркви и народу, и уверила Нас је, да народ цени и уважава светињу положаја једнога Архијереја. Нисмо нигде истраживали да се овако или онако дочекујемо и испраћамо, али је сам народ од своје стране чинио, што је мислио да треба учинити. Тако једном председнику општине рекли смо: да не желимо да ишта троше на Наш дочек, нити пак да се чини што би личило на званичан дочек. На ово Нам је тај председник овако одговорио: „Ми вам благодаримо, што хоћете да нас ослободите од тога, али образ наш не дозвољава да то учинимо што од нас тражите, и ми ћемо према вама учинити све оно, што су духовна деца дужна учинити према поглавници цркве своје.“

Од 14. Јула па до 20. истог бавили смо се у Београду, а 20., т. ј. на св. Илију, отишли смо у село Миријево, те смо тамо као на храмовни празник служили и народу држали Архијерејску поуку. Овде Нам је пало у очи, да у цркви не беше ни једног женског лица, већ само мушкиње. Упитавши зашто је то тако, добили смо одговор, да је то због спреме за дочек гостију са стране, који се у знатном броју тога дана скупљају у Миријеву. Ми смо домаћинима приметили, да је лепо поста-

рати се за дочек гостију, али да је преча дужност доћи са домаћинима и дечицом у цркву и Богу се помолити, а нарочито ово треба да учине на храмовни празник.

Јула 24. кренули смо се понова на пут железницом за Ливадицу, да осветимо новоподигнуту цркву. Железницом допутовали смо до В. Плана. Овде Нас је дочекао окружни пожаревачки протојереј, срески старешина, начелник моравски, више свештеника и грађана из Ливадице. И тада је указао нам своје гостопримство велико-плански свештеник Милав Сретеновић. Овом приликом посетили смо г. Христијана Шајса, који је у Плани подигао кланицу за пернату живину. Дочек од његове стране био је према Нама веома искрен и љубазан, и ми смо му се захвалили на пажњи и услузи коју нам је учинио.

Из Плана, у пратњи окружног протопресвитера, среског начелника, намесника среског, свештенства и грађана ливадичких, преко моравског моста дођемо у Ливадицу, где Нас намесник у име свештенства и народа среза свог поздравиле лепом беседом.

После одмора у школи, где нам је стан био спреман, започели смо бдење, на коме је силам народ присуствовао. Храм је посвећен пророку св. Јелисеју. Освећење храма извршили смо 25. Јула са више свештеника и ђаконом нашим. И овде смо по свршетку службе божје држали Архијерејску поуку народу, и кропили смо га освећеном водицом. Кропљење свршили смо после 12 часова. За ручком који је црквена општина приредила, било је преко стотину највиђенијих грађана из места и околине. При ручку, поред многих здравица које су паде, пријатно су нас дирнуле здравица среског начелника и два учитеља. Они су у говорима својим изнели народу значај православља по српски народ и услуге, које је српска црква са својим народним свештенством чинила и чини народу. Оваквим патриотским говорима били смо задовољени и јавно смо исказали свој тројици Нашу захвалност. Када би се од стране свију чинилаца говорило са онаквом љубављу и жаром према св. вери православној, свештенству и цркви, куда би и камо био јачи и узвишенији морал и побожност у народу нашем, а било би и много мање зла у домовини.

По ручку учинили смо посету месном свештенику и многим виђенијим грађанима ливадичке општине.

Како су били дошли и грађани В. Орашја, да нас позову за освећење њихове цркве, коју су прошле године направили, кренемо се за В. Орашје, испраћени великом пратњом од стране Ливадичана,

скруженог проте, среског старешине, намесника и свештенства. На моравском мосту најсрдачније опростили смо се са властима и грађанима ливадичким и свештенством и продужимо пут за Вел. Орашје.

У Орашју пред црквом дочекало нас је пет свештеника обучених у одјејања и народ парохије орашке.

И овде смо свршили бдење у очи освећења храма, а на дан 26. Јула извршили смо свечано освећење храма. Тога дана падаше велика кишчица, али при свем том беше доста народа. По свршетку св. литургије држали смо Архиепископску поуку и кропили народ освећеном водицом.

Овде нас је један догађај веома ожалостио и душевно узнемирио. Одсели смо у дом месног свештеника. Одседајући код њега ништа нисмо раније знали како он с парохијанима стоји. Мржња парохијана према овом свештенику толико је велика, да нико није хтео ући с нама у кућу његову.

Је ли и у колико оправдана мржња народа према овом свештенику не знамо, нити пак знамо да постоје противу њега какве тужбе; али су за сажаљење и осуду такве појаве, тим пре ако оне буду плод партијско-политичке мржње, као што нас неки тамо и увераваше.

Из В. Орашја дошли смо у Београд. Са освећењем в.-орашке цркве завршили смо и каноничну посету нашу. Канонична посета наша била је више локалне природе, али при свем том ми смо се ипак о овоме уверили:

1. Да многи људи не умеју, а нарочито женскиње — да се правилно прекрсте. А када су оне тако слабе у познавању верских истина и дужности, како ће се онда подмладак развијати у духу хришћанске науке. Где год смо ово приметили, ми смо показивали и учили како треба да се прекрсте. За овакво незнање највише се има замерити свештенству. Јер када би оно на ово пазило, могло би, ако не више, а оно бар научити сваког свог парохијанина и парохијанку да се зна правилно прекрстити; а за ово има веома подесних прилика. Ту је слава, ту су брачни испити, венчања, освећење водице и т. д.

2. Да су гробља махом обрасла у корову и да нису заграђена.

Гледајући гробља у оваквом стању, види се да надлежни према санитарском закону не воде довољно старање о испуњавању истог.

3. Да је свештеничко стање веома траљаво и оно грца у великој вересији, и да с тога што пре треба осигурати и поправити стање нашег свештенства. Наши свештеници, када не би се земљо-

радњом и економијом бавили и тиме себи осигуравали ужитак, представљали би праву сиротињу, јер што год имају зараде, она им је већином у вересији; а о биру и да не говоримо, који не добивају уредно, а многима и пропадне, пошто га општинске власти шаљу да подмире порезу из своје општине.

4. Свештенство се јако жали на неправде, које им се чине од стране појединих партизана па и самих власти. Један свештеник жалио Нам се је, како му кмет његов са велике мржње партијске изгонио из цркве и црквењака и појца, и тако нема с ким да врши свету литургију. Све ове појаве иду у прилог раду и саветовању Нашем, да свештенство не треба да буде у партијама. На овом месту не можемо да прећутимо, а да не споменемо и ово: да смо приликом путовања Нашег приметили да се неколико свештеника није хтело јавити нити пред Нас изићи. Ми имена ових свештеника штедим ради самих њих и њихових парохијана, а надамо се, да ће се лично уверити о величини кривице коју чине, и да ће се покајати за такав неморалан рад, који се граничи са неучтивошћу и незнањем најобичније уљудности.

5. Да манастири имају веома слабе заштите и да се имања манастирска грабе и присвајају. Калуђери бране имања манастира својих, али их не могу одбранити, када власти веома небрежљиво чине примену закона над онима који се ухвате да чине штету манастиру и њиховим имањима.

Ми молимо Архиепископски Сабор, да понова учини корак код Владе, да се манастирима пореза правичније одреди према приходима, а не да се продаје њихово имање да би се платио порез, као и да се по закону најстроже поступа са онима, који грабе и разносе манастирска имања. Нама ово и дужност и родољубље налаже да чинимо. И с тога понова чинимо апел, да се спасу манастири, ти петстогодишњи чувари имена српског и вере православне, а више је но сигурно, да образ српски и неће и несме дозволити да се уништи оно, што су нам наши предци оставили у аманет и на којима је сазрела српска мисао за ослобођење наше.

Напоследку имамо јавити Архиепископском Сабору, да у току године нисмо чули ништа о заблуди назаренској, и држимо да та штетна по цркву и државу секта ослабљава и да је сви поштени и разумни људи осуђују.

Подносећи извештај овај Архиепископском Сабору, част Нам је у исто време известити га, да смо извршили све прошлогодишње одлуке Архиепископског Сабора, које смо према одељку 3. чл. 22. закона о црквеним властима имали извршити.

26. октобра 1893. год.
у Београду.

*Председник Архиепископског Сабора,
Архиепископ београдски*

и

Митрополит Српски

МИХАИЛО С. Р.

НАУКА И НАСТАВА

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ КРСТАШКИХ РАТОВА*)

ИСТОРИСКА СТУДИЈА

ОД

† СТЕВ. Н. ЋОРЂЕВИЋА

ПРОФЕСОРА ПРВЕ ГИМН. БЕОГРАДСКЕ

ПРЕДГОВОР

Појава хришћанства и мухамеданства, велика сеоба народа, крсташки ратови, реформација и велика француска револуција јесу догађаји, који су највише последица оставили у животу европских народа. Ни једна од тих великих историских појава не би се могла ишчупати из историског живота људског, а да сав тај живот не буде из основа уздрман, тако су ти догађаји скроз проткани животом оних народа, међу којима су се они развијали вршили. Ни један, пак, од тих догађаја није дошао случајно и изненада, ни један од њих није се могао ни појавити ни развити, а да прилике политичке и социјалне не беху погодне за њихову појаву и развиће. Те прилике, ваља имати на уму, нису производ једног момента: деценије, а често и више деценија протекло је док није настао тренутак да се извесни догађаји почињу вршити. Брзина којом се догађаји у једном друштву развијају, зависи од културног ступња образованости тога друштва.

Појаву појединих историских догађаја лако је, према обилности извора којима располажемо, изнети у већој или мањој светлости. Али ништа није теже него наћи узроке појединим историским појавима. Скупити, као што се у живи зраци скупају, све оно што изазива велике револуције и догађаје, значило би учинити последњи корак ка разрешењу социјалног питања. Па ипак, поред свих тешкоћа, људи никада се нису одрицали да истражују узроке свакој значајнијој појави у друштву. У том испитивању многи су залутали, застранили, хотимице или нехотице поставили погрешне закључке, али главно је ово двоје: у колико су догађаји боље анализирани и њихови узроци објективније истраживани, у толико су и закључци били тачнији; и у колико је испитивач био образованији, са колико је извора располагао, је ли упо-

требно све што се за разумевање узрока каквог догађаја могло употребити, зависиће такође тачност закључака. Надати се је да ће се некада, у будућности, доћи до много сигурнијих резултата у друштвеним наукама, него што се до данас дошло. Јер и у хемији, док се тражио животни еликсир и философски камен, не дође се ни до каквих повољних резултата; а када се поче испитивање природе појединих тела и односа који између њих владају, хемија, са осталим природним наукама, задоби првенство међу осталим наукама. Тако је и са историјом било. Док она беше регистар догађаја ратних и дворских, беше слична алхемији, т. ј. не имађаше никаквих практичних резултата до што задовољаваше љубопитство појединаца и служаше њиховој сујети. Али чим се историја у проучавању живота човечанства поче служити разним помоћним наукама својим, нарочито, у новије доба, статистиком, економијом, физиологијом, антропологијом и психологијом, и поче помоћу тих наука да тумачи и разгледа догађаје у друштву, одмах је ступила на прави пут, и, њиме идући, мораће доћи до практичних резултата.

Свакоме од оних великих појава у историском животу народа, које горе поменух, могу се, некеме лакше а некеме теже, наћи узроци и последице. Тешкоће су поглавито у овоме, што не можемо пред собом имати *све* факторе, који су изазвали какав догађај, и што су, како узроци, тако и последице некој појави историској тако разбацани и растурени, да их је врло тешко прикупити у једну целину и довести их у онај однос, у коме једно према другом стоји. Ну и у томе је учињен напредак од како је радовима енглеских, француских и италијанских философа историја изведена на прави пут. Данас се већ са приличном сигурношћу могу објаснити и протумачити многи појави историски. При истраживању узрока појавима историским може се поставити овако правило: кад год имамо да истражујемо узроке некој појави историској која се десила раније, тешкоће су веће и резултати непоузданији. — Те тешкоће расту тако, да најстаријим догађајима, о којима што год памти историја, налазимо узроке по старим предањима, у појединим митовима и скаскама. У потврду овога опомињем на најстарија предања, о својој прошлости, ма којег народа, а примера ради наводим троганску војну и узроке тој војни.

*) Темат за проф. испит. — Ур.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Свака друштвена појава производ је рада неке идеје. С тога, кад се хоће да истражују узроци некој појави, мора се, на првом месту, потражити идеја којом је неко друштво прожето било, па ће се онда моћи разумети манифестовање извесне појаве. Међутим не сме се строго узети да је једној друштвеној појави само *један* узрок, као што то бива при физичким појавима, где је н. пр. губљење равнотеже узрок покрету тела. Узроци друштвеним појавима леже на првом месту у духовном развићу тога друштва, т. ј. каква идеја провејава кроз то развиће, за тим у социјалном стању и положају у коме се друштво налази, и напослетку у политичким приликама његовим.

Нису мање тешкоће ни при истраживању последица каквог догађаја. Оне су још много веће код оваквих догађаја, који су помешани у живот више народа, и што су се ти догађаји обнављали у току двеста година. Отуда је лакше одредити н. пр. последице пада Цариграда него крсташких ратова. Осим тога тешкоћа долази и отуда, што једне и исте идеје не утичу подједнако на све народе и на све сталеже. Како утичу идеје различне на разне људе нећу покушавати да бољим примером објасним, већ ћу напоменути Христову причу: „о сејачу.“ Само ћу рећи да неједнакост последица једног и истог догађаја долази од неједнаког ступња развића и образованости људске.

Као што напред рекох, при истраживању последица крсташких ратова једна је од највећих тешкоћа у томе, што су ти догађаји обнављани у току два века, па је веома тешко разазнати: шта је и у колико последица крсташких ратова, од оног што је последица других узрока.

Овим покушајем својим постараћу се, колико ми је могућно, да изнесем узроке који су изазвали тај велики догађај, покушаћу да изложим главну идеју, која провејава тај догађај, напоменувши и остале, узгредне, мотиве који су средњевековно друштво покретали на далеки исток и рат против мухамедоваца. После тога мислим изнети последице тога великог догађаја.

Ну пре него што пређем на саму ствар, биће потребно да кажем: за које ратове мислим да их ваља убројити у крсташке походе; а нарочито: могу ли се сви ратови вођени против мухамедоваца убројити у крсташке походе, или се то може само са неким учинити, т. ј. са онима који су вођени за ослобођење, одбрану и повратак Јерусалима.

У уџбеницима, ручним књигама, и појединим монографијама налази се, да су крсташки ратови вођени чак и у првом столећу новог века; и сваки

рат, у коме беху с једне стране хришћани или папа, а с друге мухамедовци или противници папски, називан је од дванаестог па до последње четвртине шеснаестог века крсташком војном. Тако француски историописац Michaud у своме делу: *Histoire des Croisades*, крсташке ратове почиње годином 1095. а довршује годином 1590-ом ратовима против Турака у Јевропи. Други опет, Б. Куглер, у своме делу: *Geschichte der Kreuzzüge*, крсташке ратове почиње годином 1095. а довршује 1270., другим походом св. Луја. Овај писац, као што се види, обухвата само ове ратове који су вођени за ослобођење гроба господњег.

И сâм мислим, да се периода крсташких ратова не сме протегнути даље од 1270. године, и да се ту имају разумети само борбе за ослобођење светих места. Сви остали ратови против мухамедоваца, вођени од дванаестог па до краја шеснаестог века, не могу се прибројити онима који су вођени по Палестини. Не могу с тога, што би тада ваљало ту обухватити и ратове између Франака и Мавара, ратове између Турака с једне, и Грка, Срба, Бугара, Руса, Маџара и Немаца с друге стране. Тако пак схватање било би погрешно, јер ови последњи ратови могу се изједначити и ставити упоредо са ратовима које су водили међу собом Персијани и Грци, Римљани и „варвари,“ једном реч: ратови, вођени против Турака, после тринаестог века, јесу ратови у којима се водила борба против варварства од стране културних народа. Сви ти ратови вођени су с једне стране из тежње за покорвањем народа и ширењем власти, а с друге стране за самоодржањем и очувањем културних и политичких тековина, до којих јевропски народи беху доспели. Крсташки су ратови имали своју нарочиту задаћу, која је била јасно обележена, и потицали су из извесне врло очигледно обележене идеје, те их с тога не треба никако мешати са ратовима које горе споменух. Они се морају узети као засебан догађај, који потиче из својих особитих узрока и који су последице и производ нарочитих прилика у којима беше јевропско друштво.

Да пак само борбе за ослобођење гроба Христова долазе у крсташке ратове, и да се те борбе морају издвојити од осталих ратова са мухамеданцима, напомињем само ово: Пије II. Пиколомини и остале папе, позиваху у XV и XVI веку народе у крсташку војну против Турака, али су ти позиви остајали без успеха. Ако се није нашао који владалац да поведе у то доба војну против Турака — коју су могли назвати и крсташком, — народи сами нису устајали да се против њих боре, као

што се то лепо види у првим ратовима крсташким. Томе неодзиви ваља тражити разлога поглавито у томе, што у XV и XVI веку беху духом јевропских народа овладале другојаче идеје од оних какве владаху у XI, XII и XIII веку. — Осим тога Христов је гроб и сада у рукама „неверника,“ али сада ником не пада ни на ум да позива народе да се боре за ослобођење гроба Христова. Баш и да се нађе когод ко би то и учинио, не би нашао никаква одзива, јер данашњи век има другу идеју која га одушевљава: данас се народи боре за праву слободу, за једнакост, за браство. За те се идеале данас сваки образован човек бори. Једва, после дугог лутања, јевропски народи истакоше као девизу на своје заставе оне идеале, које је још Исус Христос исповедао и за које се жртвовао.

Осим ратова за ослобођење гроба Христова и оних против Турака до краја XVI-ог века, прибројавају у крсташке походе још и борбу коју су Шпанци водили против Мавара за ослобођење, албигојске ратове и ратове тевтонских ритера против Пруса и словенских племена.

Што се тих ратова тиче, имам ово да кажем: ниједна идеја која је до данас истакнута за каква *нарочити* циљ, није остала непримењена и на који други циљ, или да није чак и злоупотребљена, и то ређе из незнања него из себичности људске. Тако је било и са идејом крсташких ратова. Пале римске прихватише оберучке крсташке ратове и почеше их на зло употребљавати, што су чинили докле год су могли. Против сваког свог противника они проповедаху крсташку војну. Док се на папство гледало као на нешто што је свето, њиховим се позивима народи и одзиваху, али кад његов углед у маси народа опаде, онда њихов позив, и то баш у доба када одзив беше најпотребнији, остајаше без успеха. И интезивност идеје, као и опруга, олабави и ослаби ако се често употребљава, или, што је још горе, злоупотребљава. Дакле у албигојској војни идеја крсташких ратова је злоупотребљена. У ратовима Шпанаца против Мавара иста је идеја примењена и са идејом за ослобођење удружена, док напослетку Шпанци не постигоше што су желели. Што се тиче ратова тевтонских ритера против Пруса, ту је иста идеја *проширена*, т. ј. употребљена је на ширење хришћанства међу многобошце.

На завршетку да кажем како сам радио ову расправу и којим сам се делима служио.

Када сам од задатих питања за писмени рад за професорски испит изабрао ово, нашао сам на

тешкоће које нисам у толикој мери очекивао. Најглавнија је, што је врло тешко било доћи до извора који о крсташким ратовима говоре; оно што је у удбеницима и ручним књигама о тим ратовима речено, мени није било довољно. У нашој литератури нема ни једно дело којим би се могло послужити. Од страних дела позната су ми, по цитатима у ручним књигама: Сибелова, Вилкенова и Мишодова историја крсташких ратова, а изворно ми је позната била још раније, монографија о крсташким ратовима од Б. Куглера, која чини део Онкенове опште историје (св. 19, 20 и 21). Преко наших књижара могах добити само „Histoire des Croisades“ par Michaud tom. I — IV.

Мишó је рођен 1767. а умро 1839. године. Кад је написао то дело и пошто је прво издање изашло, он се врене на пут на исток оним истим путем којом су хаџије и крсташки путовали, у првом походу, а вратио се морем у Француску. Он је путовао у друштву са својим пријатељем Ј. Ј. Е. Пужудат-ом, и после тог путовања приреди ново издање својега дела, штампавши у исто доба и „Correspondance d' Orient.“ Његова историја у првом издању има седам свезака, а последње, које сам и ја добио, има четири велике свеске, свака од 480 до 520 страна велике осмине. Пишући своје дело, писац се старао да унесе што више занимљивости, па је често оно што би за испитивача крсташких ратова било од већег интереса, скраћивао или изостављао. Ну при свем том у његовом делу има толико грађе, да свако може довољно познати историју крсташких ратова.

Тим делом служио сам се, што се тиче грађе за сам догађај. Сви догађаји, који се у овој расправи наводе, узети су из његовог дела. Где сам пак навео и његово мишљење о појединим догађајима, то сам обележавао наводећи свеску и страну књиге.

Осим тога послужио сам се још и овим делима: В. Дири, Историја Француске св. I и II. В. Дири, Историја средњег века. Шлосер, Историја света I — XIX. Зелер, Историја Италије. Флери, Историја Енглеске. Деможо, Историја француске литературе. Етијен, Историја талијанске литературе. Шер, Историја светске књижевности.

Још сам, местимице, употребио по којег писца, што сам и обележио¹⁾.

¹⁾ О последицама крсташких ратова писао је добру расправу Херен, један од белгиских научника, и добио је од тамошње академије награду. Ту расправу има нар. библиотека, али сам је ја добио пошто сам ову своју већ предао био.

Служећи се тим изворима више сам их употребавао с тога, да потврдим какву своју мисао, него ли с тога, што о дотичном месту не бих имао сам своје мишљење. У опште сам се старао да догађаје проценим сам, а не да прибирам туђе процене, јер држим, да се у овој прилици тражи да писац сам процењује, а не туђе оцене да прикупља.

Маја 1887. год.
Београд.

ДЕО ПРВИ

Узроци крсташких ратова.

Свака друштвена појава резултат је политичког, социјалног, интелектуалног и моралног стања, у коме се друштво налази. Ну једна се појава не може развити, ако нису испуњени сви услови за развиће њено; а у колико су ти услови потпунији, у толико ће се и сама појава развити савршеније. У том пак неиспуњењу свију услова који су потребни да каква идеја успе и да се нешто развије, и лежи главни узрок те су сви први реформатори имали да се боре са огромним тешкоћама, и обично су први реформатори и страдали, не дочекавши да виде потпун успех свога рада.

Свакој опет друштвеној појави леже узроци много дубље него што се обично мисли. Не може се ништа у друштву извршити без претходне радње за извођење какве идеје. Није довољно истаћи само извесну девизу на заставу, па тражити одмах да се и пође за том заставом, већ треба много претходног рада и спреме за извођење какве идеје. У том спремању земљишта за извођење какве идеје састоји се сва вештина државне управе, а у исто време и сва вештина и тактика бораца за слободу и напредак. Ако се у томе погреши, и најбоља идеја, павши на неспремно земљиште, не постиже никакав резултат.

Да се дакле разумеју и узроци крсташким ратовима, ваља проучити политичке, социјалне и интелектуалне прилике западне Јевропе, какве беху те прилике у XI веку. Проучивши те прилике, видећемо на какво је земљиште пала идеја о крсташким ратовима. Ну није само то довољно, јер узроци крсташким ратовима не леже само на западу, већ и на истоку, те с тога ваља се упознати и са политичким стањем на истоку, јер, управо, ту и лежи најглавнији узрок том великом догађају. Јевропске прилике беху опет такве, да се идеја о крсташким ратовима могла извршити.

Да разгледамо сада, редом, понајглавније факторе који су изазвали крсташку војну.

Карактер образованости у Јевропи до крсташких ратова.

Не зна се да ли је за испитивача опасније да окарактерише извесно доба, или да расправи ону ендозмозу и егзозмозу идеја што се извршују при додиру или сукобу двеју разних култура и цивилизација. Ту је испитивач друштвенога развића у опасности да сваки час упадне у погрешку и једностраност; ту се може погрешити узимајући нешто као карактерну црту читавог доба, што у ствари карактерише само један век или једну деценију тога доба. И када се та, погрешно узета, карактеристика развије до краја, онда је цело то доба погрешно окарактерисано. При испитивању пак резултата од додира две различне културе и цивилизације, нарочито се лако може погрешити у извођењу резултата од тога додира. А греши се лако нарочито с тога, што се једној или другој цивилизацији врло лако може приписати већи или мањи утицај на бољи развитак друштвени него што је у ствари.

Преда мном је врло тешко питање, на име, мени ваља да окарактеришем једно доба које је најмрачније у историји јевропских народа, имам да изнесем резултате у духовном и у опште у социјалном животу, који су се јавили услед додира старе цивилизације грчке и римске са хришћанством заједно, с једне, и нових народа с друге стране.

Свако друго доба лакше је оценити. Извори су много обилатији и бистрији. Примера ради да наведем само да је много лакше оценити и проучити дух образованости пред велику француску револуцију, него, то исто, пред крсташке ратове. За оцену онога првога имамо на расположењу сву литературу XVII и XVIII века, из које можемо да видимо на каквом су се извору велики борци из револуције француске напајали. — А шта имамо на расположењу ради карактерисања и тачног познавања, у погледу духовног и културног живота у опште, из првих столећа средњег века? — Ништа, или готово ништа. Оно мало списа појединих манастирских или дворских кроничара и легенде светачке чине сву литературу хришћанскога запада до крсташких ратова, из које можемо да познамо, каква је образованост била у Јевропи у то доба.

Даљемо сам и од саме помисли да ћу моћи, ма и приближно, да извршим и да одговорим на питање које сам морао поставити, али опет сама ова расправа била би непотпуна, ако би се то питање избегло или обихло. С тога ћу покушати да бар у најкраћим цртама на њега одговорим.

Пре велике сеобе народа, јевропски народи заузимаху извесне земље у Јевропи и развијаху мало по мало своју културу на мање више само-никлој основи. Пре велике сеобе народа, народи јевропски беху на оном културном ступњу када се врши прелаз из једног културног живота у други, од номадског настањеном. И баш у оној периоди њиховог живота, када се код сваког од тих народа почеше јављати црте из којих се, на много само-сталнијој основи, имађаше развити тип свакога народа посебице, силом потиснути кретањем варвара из средње Азије, јевропски народи почеше се таласати и њихово мирно развиће буде прекинуто. У том таласању они дођоше у додир са римском империјом и цивилизацијом. Тим се додиром њихово природно развиће још више помути.

Због важности и тежине питања: да ли су варвари срушили стару цивилизацију, као што мисле неки, или су варвари били, у погледу свог типа и својих карактерних особина, у губитку, као што држе други, у решаваће тога питања нећу се упуштати, једно с тога, што оно са своје важности потребује дубље и дуговременије студије, него што бих му овом приликом могао поклонити, а друго с тога, што на овако скученом простору, колики би оно могло у овој расправи добити, не би се могло ни исцрпити, те ћу с тога само покушати да обележим сам тај процес додира, констатујући, каква је била образованост римска и култура њихова у то доба.

У оно време, када се поче борба између варвара и Римљана, Рим беше заражен свима пороцима које доноси нагомилао, у руке појединаца концентрисано, опљачкано а незаслужено богатство. Да не би за то наводно многе примере, подсећам само на синсе Тацитове и Јувеналове, где се налази живописно представљен римски живот у доба свога опадања. Све грађанске и људске врлине беху тада у римској држави дошле у засенак и уступиле место државним и приватним пороцима.

У таквом стању беху Римљани када се сукобише с варварима.

Нови народи, дошавши у додир с таквим Римљанима, беху у опасности да не прођу онако као што прођоше варварски народи који нападаху и освајаху Вавилонију, Асирију и остале државе на Средоземном Мору. Различни освајачи један за другим, почевши од најстаријих времена, освајаху те земље, па убрзо постајаху онако исто развратни и слаби као и народ који су покорили. Када у једном народу пропадну све грађанске врлине, када у томе народу нестане сваког морала, онда му остају као веома моћно оружје породи ње-

гови, којима се, истина, не може одбранити, али се може осветити освајачима својим.

Тај процес кварежа, који се вршио код освајача Вавилоније, није јединствен. Он се вршио и на другим местима и у разним временима. После победа које одржаше Грци под Александром Великим над Персијанима, почиње квареж међу његовима узимати велике размере, који је, у осталом, почео да се јавља још у току пелопонеских ратова, благодарећи Шпартанцима, који су узор народа по мишљењу људи реакционарног погледа; кад Римљани освојише велику Грчку, Картагу, Грчку и Малу Азију, почиње се квареж и међу њима све већма ширити и расти. Сви народи које сада споменух, када су их Римљани покорили беху морално веома ниско пали. Нека се не мисли, да ја узимам да се у тих покорених народа налажаху баш онаки исти пороци какви се доцније виде у Римљана, и да су их Римљани само наследили, то не; с пороцима бива као и с квасцем: довољно га је мало, па да цело тесто ускисне. У осталом тај се исти процес, само у мањем, вршио између Византије и балканских народа, а примерима би се могло доћи до најновијег времена. Сви ти примери које сам горе споменуо, показују да је од великог значаја по освајаче, какво је морално стање у народа кога су покорили. То је важно и за народе који живе у суседству, а неједнаког су културног ступња. Та је опасност већа што год идемо дубље у старину, јер млади народи, као деца — младићи — теже разазнају шта је порок и брже подлегну превластима порока.

Што се тај штетни утицај моралног стања римског народа над варварима не изврши потпуно, и што освајачи римске империје не прођоше онако као што обично продажаху освајачи таквих држава, има се приписати поглавито хришћанству. Хришћанство беше она сила, која у доба, када се поједина племена и народи бораху да осигурају свој опстанак, и када се по самој природи борбе чињаху свакојака недела и насиља, оно беше једина сила, која могаше ту борбу колико толико ублажити. Једино хришћанство могаше да и најокорелијег ратника, најбешњег ритера, нагна страхом од бога и правде његове, да се обуче у кострет, онаше гвозденим ланцем, па да у каквом манастиру, или путовањем у Јерусалим, покаје грехе своје.

Нећу говорити о самој појави хришћанства и о приликама које су помогле да се оно рашири, јер и за то питање, са важности његове, треба више места него што га овде оно може добити; напоменућу само, да је хришћанство, по речима Литреовим, освојило варваре, када ови освојише

империју. Осим тога, ради моје намере покушаћу да изнесем: какво беше хришћанство када се поче ширити међу варварске народе?

Оснивач наше религије, Исус Христос, није оставио своју науку *написану* и систематски уређену, као што и остали законодавци религиозни то не учинише. Предања о науци Христовој очувана су нам у списима четворице јеванђелиста. Из те околности поникла су доцније најразличнија тумачења науке његове. А тежња да се појава Христова доведе у везу с јеврејским пророштвима о доласку Месије, тесно веза науку Христову са Старим Заветом. Том везом поглавито се ишло на то, да се докаже божанско порекло Исусово. Сама пак веза Христове науке са Старим Заветом беше од веома великог значаја по ту науку, јер, један од главнијих узрока што се доцније у хришћанству појавише секте јесте и та веза Христове науке са Старим Заветом. Осим тога, нека места из Новог Завета, с тога што су рђаво схваћена а још горе протумачена, и на тако погрешним основама постављена, и даље развијене поједине мисли учинише те у хришћанство буду унесени елементи из старијих, источних религија, што је доцније било од огромних последица и по религију Христову и по народе јевропске. Те се последице огледају у борби догматичког и историјски развијеног хришћанства са потоњим реформаторским тежњама.

Уношењем тих страних елемената у Христову науку, њој је дат мало по мало онај аскетски карактер, који у хришћанству првих векова цароваше, а који се у основној науци Христовој нигде не види. А да је наука Христова донета чиста од аскезе, доказује нам радња двојице највећих реформатора, Јана Хуса и Лутера, који тражаху, а последњи и изврши, да се из историјски развијене Христове науке избаце сви аскетички елементи, које папство ради својих себичних потреба и одржања своје теократске системе подржаваше.

Од великог су значаја по карактер хришћанства гоњења, која беху под различним царевима римским предузимата. Та гоњења не само што не угушише нову веру, која јачином, простотом и природношћу свога морала привлачаше свакога ко у њену близину (сверу) дође, већ напротив, та гоњења увећаваху број присталица нове науке. С највећом поштом и дивљењем морали су гледати сувременници тих гоњења на људе, који умираху и трпљаху највеће муке за веру своју. Последњи тренуци мученика, који су на разне начине јавно живота лишавани, она мирноћа, сталност у вери, тврдо уверење у будући бољи живот, које они исповедаху, потресало је из основа осећаје не

само гледалаца, већ и самих мучитеља. Гледајући њих како умру за веру и уверење своје, што се у римској држави већ давно беше изобичајило, морали су и нехотице помишљати, да је нова вера доиста од неког вишег бића људима откривена, и тако се број следбеника нове вере сваки час увећаваше. Том увећавању много је припомогло што међу мученицима не беше само људи из нижих већ и из виших сталежа, беше дакле људи који имађаху за чим да зајале, остављајући овај свет, а који могаху још уживати, јер од њих се не тражаше ништа друго до да проспу мало вина пред кипом Јупитеровим, али који, убеђени у истинитост нове вере, не хтедохе то учинити. — Живот и мучења тих људи дали су доцније обилат део грађе за литературу, којом се зидаше хришћански свет, на западу нарочито, кроз читаве векове.

Јер чим је хришћанство постало државном вером, цркви беше прва брига да ода пошту оним многобројним мученицима, који крвљу својом запечатише веру своју у истинитост Христове науке. Све те мученике, којих беше на стотине и на хиљаде, црква уврсти у ред светаца. То беше онда начин, којим се црква одуживаше људима заслужним за хришћанство. Поред светаца мученика црква је признавала и канонисала и поједине испоснике, који животом својим „сазидаваху“ околину своју.

Утицај тих мученика и испосника није се ограничио само на њихове сувременике, већ се њихова моћ раширила и на далеко потомство. Причање и читање легенда о животу тих мученика и испосника имало је врло велики утицај на младе јевропске народе, у којих, по самој природи духовног развића, религиозни осећај могаше се ставити у то доба изнад свију других осећаја. Те су легенде тај и онако јак осећај још потенцивале. У тим легендама изнесена је поглавито радња тих светаца за веру, са које су они и увршћени у свеце, те се на тај начин и потоњим нараштајима показивао пут којим је ваљало ићи, ако когод жели да се удостоји те велике награде: да буде увршћен у ред светаца. У те легенде буду унесена и чудеса, која су чинили или сами мученици, или их је бог, на молитву њихову, чинио, те тако *невидљиви* бог у радњи својој или својих угодника показиваше силу, присутност и љубав своју према људима.

Нарочито не треба сметати с ума, да сви ти свеци и чудотворци имађаху, осим легенде, још и своје дане у календару, када се празноваху, а многим од њих беху посвећени и храмови, који беху

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

расути по целом хришћанству, нарочито на западу. У те дане служаше се служба, и обично се тада с проповедници говораше по нешто из живота тога свеца, и то пред сразмерно многобројнијом публиком него данас.

Када се хришћанство поче уводити међу нове народе, оно беше добило све главне црте свога аскетског карактера, имађаше целу светачку јерархију, почевши од бога оца и св. Тројице па до обичног мученика; имађаше своју, било усмену било писану, литературу, и у таквом облику поче се уводити међу варварске народе.

Од Кловиса па до смрти Карла Великог, извршено је покрштење народа који насељаваху западне провинције римскога царства. Покрштење је вршено негде силом, а негде мирним путем, преко мисионара. Ну и то покрштавање беше, у почетку, више по имену, јер за дуго је требало натеривати племена у појединим народима да оставе стару веру, у коју су се из хришћанства враћали. Подизањем манастира, којих се број и богаство непрекидно увећаваше, хришћанство задобиваше сталне тачке, с којих дејствоваше на духове средњевековног друштва. Сваки дан он освајаше један по један бедем у духу тога друштва, док на послетку у десетом и у једанаестом веку хришћанство не овлада целокупним духовним бићем западних народа.

У додиру с варварским народима хришћанство је поступало врло политички. Да би колико толико задобило ослонаца у њихових народа, није свуда и свагда силом чупало предања о старој вери и старим боговима. Оно је сва она божанства из старих религија, која беху представници добра, и чји се култус није косио већ се могао довести у склад са хришћанским моралом, заменило хришћанским свецима, а зла пак идентификована су сотоном. Ништавост пак кипова старих богова доказивали су тиме, што су их разбијали, а храмове, где се ти кипови налажаху, махом рушили. Богови старих религија не учинише том приликом никакво чудо за своје самоодржање. Веома опасна метода, примећује на ово Дренер, која ће доцније и само хришћанство поткопати.

Поред многобројних манастира, којих беше у Јевропи и из којих се шираше и утврђиваше религиозност у дух јевропских народа, знатно је допринео и Карло Велики својим наредбама, које се тичу просвете народне, да тај дух ухвати још дубљи корен.

О књижевности световној, научној и другојачег карактера, а не религиозног, до крсташких ратова готово не може бити ни говора. Ово нешто

с тога, што је и сама римска литература, пред велику сеобу, била знатно опала; а још више с тога, што је хришћанство у првом жару свом, када је постало државном вером, бацило анатему на целокупну књижевност и уметност грчку и римску. Нетрпљиво спрам старе вере и образованости, као и свака друга странка што је у првим данима владе своје, хришћанство је, у почетку, осудило све што беше затекло, мислећи да ће тиме пресећи и само бедно стање, у каквом се налазаше у IV и V веку римска империја. Световне науке склониле се, за све време до крсташких ратова, у палате маварских калифа. Мухамеданска вера у погледу трпљивости световних наука беше много ширих груди него хришћанство у првим вековима својим.

Није само нетрпљивост религиозна, која је гонила образованост грчку и римску, узрок ниском ступњу развића јевропских народа у првим вековима средњег, а нарочито десетог и једанаестог века. Има ту и других узрока, а међу њима ова два, које ћу и навести, онајглавнији су.

Тако кад је просвета у једном народу у почетку свом, напредак њен много зависи од тога, какав ће положај владаоци заузети спрам просвете. Њој је у први мах потребна потпора од стране владалачке, док не ојача и не почне живети сама својим животом, па и на политички живот знатно да утиче. Карло Велики беше владалац, који вољаше просвету и стараше се да је у својој држави свуда потпомогне. Ну то потпомагање трајаше само за живота Карлова. После смрти његове царевина се његова распаде, и наследници његови, имајући да се боре за одржање држава својих, не имађашу времена да мисле о образованости народа свог. Када је пак династија Карлова свуда изумрла, или — у Француској — збачена, стање просвете беше још горе. Она непрекидни ратови који се вођашу између појединих владалаца, владалаца и вазала и вазала међу собом, и који обухватају цео девети, десети и једанаести век, знатно су сметали да се у јевропских народа ради што год и на просветном пољу.

Ка овоме узроку ваља додати још и овај, као важији. Народни језици не беху се још потпуно образовали, већ у сваком беше по врло много дијалеката — (у талијанском нпр. чак у XIII веку беше око осамнаест важијих дијалеката) — од којих се ни један не беше уздигао на ступањ књижевнога језика; латински — и то не Цицеронова времена, већ латински историјски развијен — знађаше пак само мали број свештеника, те тако није било лако ширити просвету међу ширу публику.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Ово што рекох важи за писану литературу. Али сваки народ, нарочито док писана књижевност не постане толико снажна да она даје тон духовном животу, има једну врсту литературе коју он сам ствара. То је усмена народна књижевност, или још ближе, јуначке песме. У тој врсти књижевности народ је прослављао јунаке из ранијих и познијих бораба, којих беше у изобиљу, те тиме гајио војнички дух свој, онако исто као што су свештеници причањем легенда гајили дух побожности. Ово је нарочито вршено међу племићима.

Тако дакле главна духовна храна народима западним у првим вековима средњег века па до крсташких ратова беху нешто јуначке песме, а још више легенде светачке, којима свештеници распљиваху, ка натприродностима и иначе склону, уобразиљу народну и утврђиваху побожност у западном друштву. Да је побожност у западних народа до крсташких ратова доиста расла, може се лепо видети из увећања папске власти и свештеничког утицаја, увећавања и умножавања црквених добара и манастира; а понајбоље из све већег и већег броја хаџија, који иђаху у Јерусалим на поклоњење гробу Христову.

Огроман број ритера који се кретоше у крсташку војну показаће пак, да је и усмена поезија вршила свој утицај. Племићи, слушајући песме о бојевима у којима или сами или њихови оци и дедови беху јунаци, калеше тим песмама ратничке склоности своје.

Док се племићи пак одушевљаваху ратничким и љубавним песмама, нижим стадејима остаде једино религија, да у њој налазе утеху за бедно стање у коме се налажаху. Неучествујући у феудалним ратовима, не могаху се нижи стадеји ни одушевљавати садржином песама о тим ратовима. Нарочито пак после многих од тих ратова нижим стадејима не беше до песме. Са тугом у срцу погледаху они, после каквог боја између феудала, на своја сатрвена поља и на спаљену летину своју, коју је било господарева, било војска његових противника, уништила. — Ако који пут и затрепери у срцу робову (у смислу средњевоковног ропства) по која поетска жица, беше само за то, да оскудним језиком својим изрази тугу, бол и очајање своје. — Онај елегични тон, који се налази у свакој бољој епској песми, није онде унесен намерно од песника народног, да њиме постигне бољи ефекат, он је израз очајног стања у коме се налажаху и певач и средина из које је он произашао; тај је тон крик очајника, који немају другу наду на заштиту до божју правду. — Из арија народних може се прилично познати

прошлост, коју је какав народ преживео у своје политичком животу. А када се сравне арије појединих народа, може се по њима опазити, чија је прошлост и судбина била бурнија и тежа, а чија опет мирнија и лакша. У народа, који је дуго времена био потиштен, или је и данас у ропству, налази се у аријама његовим, час јаче час слабије, али непрекидно, поред најнесталнијих тонова, тужни мол-тон. —

Из овога што до сада рекох види се, да целокупна образованост западних народа до крсташких ратова почиваше на чисто религиозним основама. Свештенство се није никада као у то доба старало у толикој мери за душу своје пастве. Његов је плод уродио плодом, а тај плод су крсташки ратови.

Пошто сам овако укратко изложио дух образованости на западу до крсташких ратова, имам сада да пређем на политичко и социјално стање и уређење западних народа и да изложим: колико је оно припомогло извршењу крсташких ратова.

Преглед политичких догађаја и политичког и социјалног стања западних јевропских држава у XI веку.

Видели смо да се карактер духовног живота јевропских народа осниваше поглавито на темељу религиозном, и да утицај религије беше достигао врхунац свој у једанаестом веку код западних народа. Према томе и земљиште за извршење таквог једног предузећа, какво беху крсташки ратови, беше врло згодно.

Сад имамо најпре да прегледамо, укратко, политичке догађаје у западним јевропским државама, социјално стање и политичко уређење њихово, да би се могло видети: да ли све то скупа иђаше на руку извођењу идеје о крсташким ратовима.

После смрти Карла Великог његова се држава распаде. Овај велики војник и администратор беше успео да уједини под своју власт скоро сав запад, изузев Енглеску и земље у којима владаху Мухамедовци. Ну требаше и рука Карлова, па да се тако огромна држава може одржати у целости. Али како његови наследници беху слаби, а и политичке установе, на којима почиваху нове државе, беху такве да се јединство тако велике државе не могаше одржати, то и настаде распадање римскога царства на западу, које Карло Велики беше обновио својим крунисањем за цара 800-те године. — Од његове државе постадоше три нове: Француска, Италија и Немачка. У тим трима државама владаху Карлови потомци, и то: у Немачкој до 911. године,

у Италији до 896., а у Француској до 987. године. Титула царска припадала владаноци италијанском, остали имађаху титуле краљевске.

Далеко би ме одвело од главне ствари, кад бих се упустио у ређање догађаја, који се збиваху у западној Јевропи у X и XI веку. Укратко ћу изпети шта се догађало у Италији, Немачкој, Француској, Енглеској и Шпанији.

Као најглавнији догађај, који занимаше и Немачку и Италију, беше борба између световне и духовне власти, или тако звана борба око инвеституре.

Односи између првих владалаца из друге франачке династије и папа беху врло пријатељски. Још као мајори они су с папама били на доброј ноzi. Папа благослови збацивање Мероеве династије, а Пипин поможе папи у његовој борби против Лонгобарада и осталих противника.

Под Карлом Великим остали су односи исти, и сви владаноци и пре и у прво доба после Карла давали су знатне поклоне црквама и манастирима. Свештенство на тај начин постаде веома богато, док с друге стране, услед све већег развића феудног система, владаноци постајаху с материјалне стране слабији. У испреплетаним феудним одношјима у XI веку створи се извор свађи између световне и духовне власти, која је много крви стала а врло мало послужила угледу и једне и друге стране.

Свађа се почиње, може се рећи, по издаље узимајући, изумирањем Карлове династије у Италији. Тим поводом почеше се отимати о италијанску златну круну различни претенденти. Поједини кнежеви италијански не пристајаху да признаду једнога од домаћих кнежева за цара. Једни од њих нудише италијанску круну француском краљу, а други опет краљу немачком, рачунајући да ће на тај начин бити најнезависнији, кад сизерен не живи међу њима, већ тамо преко Алпа.

Краљеви француски беху и сами нејаки, те и не помишљаху да се озбиљно упусте у освајање Италије; шта више, Карло Ђелави, који покуша да овлада Италијом и да понесе царску круну, у чем у први мах и успе, мораде учинити многе уступке племићима, који су, као што ћемо доцније видети, били фатални по краљевску моћ у Француској, а нарочито Карлови потомци беху жртва те његове погрешке.

Немачки владаноци упадоше и сами у ту погрешку и почеше се борити за освојење и одржање своје власти у Италији. Та је борба под разним видовима трајала све до наших дана. У средњем

веку пак не беше ни једног владаноца, који није бар једном ратовао у Италији. С тога Италију и називају немачки историчари „гробницом германског народа“. Мешање немачких владалаца у италијанске послове почиње се од владе Отона I. Пошто је изумрла Карлова династија у Италији а у Немачкој умре Арнулф, који је по праву сродства имао права на италијанску круну, настаде мешање немачких изборних владалаца у италијанске послове. Томе мешању дало је повода грабљење италијанских кнежева о италијанску круну. Њу најпре дограби Беренгар I, војвода Фриаулски. Његов унук, Беренгар II, тежаше свим силама да круну утврди у својој породици, и тога ради хтеде свога сина да ожени удовицом Лотара II, чији се отац беше дочепео те круне после смрти Беренгара I. Удовица Лотарова не пристајаше на тај брак, и кад је видеда да се с Беренгаром не може с успехом борити, она позове тада Отона I. у помоћ против Беренгара. Отон дође, победи Беренгара II. и његове присталице, 951. г. ожени се Аделајдом, која га је у помоћ и позвала, а 962. год. крунише се за краља италијанског и цара римског. — Тиме се изврши друго обновљење титуле цара римског на западу. — Услед тога владаноци немачки дођоше у тешке везе с папама римским.

Односи између папа и императора, од тога доба, били су врло различни. Када је на папској столици седео папа, пријатељ императору, онда је било мира, иначе присталице и једнога и другога у обе земље, Немачкој и Италији, правили би велике неприлике једни другима. Од тога доба у Италији су две поглавите странке: папска и императорска. Једна се бораше за независност Италије од Немачке, а друга, која је желела да је сизерен далеко, бораше се за „царевину римску“. У самој пак ствари и једној и другој странци беше циљ да владају независно и самостално, т. ј. да сваки кнез италијански буде независан господар. Једнима беше на челу папа, који опет имађаше још и своје засебне интересе, а другима император. Те су странке познате под именом *Гвелфи* и *Гибелини*. Први беху присталице папа, а други царева немачких. Папа имађаше својих присталица у Немачкој међу кнежевима немачким, као што их имађаше и у Италији; цар пак имађаше својих присталица међу племством у Риму и кнежевима по Италији. У обе земље, а нарочито у Италији стање је услед тога било ужасно. Јер то се није ратовало само онда кад папа и цар крену своју силу, већ поједине италијанске вароши, поцепане на те две главне, а из тога и на више мањих странака, ратоваху сваки час међу собом. Између папа и

царева обично се почињаше борба приликом личних промена на једном или другом престолу. Ако папа неће да крунише новонабраног краља у Немачкој и царско-римском златном круном, ратовало се; ако Римљани неће да признаду за папу кандидата царевог, опет се ратоваше. Није било ретко, да се приликом крунисања царева немачких у Риму и Милану уз дим тамњана из кадионица, уздизаше небу и дим спаљених седа и вароши са паром од крви поубијаних противника...

Кад на престолу немачком сеђаху владоци који беху силни, они држаху у покорности и Италију и папу; али чим би се на престолу немачком нашао слабији владалац, или који би имао посла с домаћим вазадима — а папе се, преко свога свештеника, стараху да им тај посао увек зададу, Италија би се еманциповала од царске власти, и тада би се обично Гвелфи светили Гибелинима, те би тако опет беснео домаћи рат.

Из те околности, што Отон I обнови царство римско, додир између папа и императора биваше чешћи, и интереси њихови морадоше доћи у сукоб. Услед тога чешћег додира с папским двором и папама, цареви немачки видеше да и на двору папском и међу папама влада највећа деморализација у сваком погледу, жељаху да том кварежу и разврату стану на пут, у интересу самога хришћанства. Видећи намере царске, папе се почеше старати да збаце тугорство царева. Из тих тежња мораде настати очајна борба, и само се чекаше згодан тренутак. Тај тренутак беше настао, када се појави свађа због инвеституре.

Као што рекох горе, живот је у двору папском био покварен, а и папе беху лично први у тој покварености. Цареви немачки и немачко свештенство са упрепашћењем слушаху о тој неморалности и злочинствима која се у Риму вршаху, нарочито о избору папе.¹⁾ Мишљаше се да је тим злочинствима и пороцима извор у начину избора папе. С тога Отон I и његови наследници предузеше да реформишу и папство и избор његов. Они успеше у толико, да су од тога доба цареви немачки потврђивали избор папе, а обично су њихове кандидате и бирали. Нарочито су велику моћ над папама имали Отон I и Хенрих III, Црни Али та реформа, коју нарочито ова два владоца уведоше, не могаше бити стална ни дуготрајна. Није могла бити с тога, што долажаше са стране, а не из крила саме цркве. Осим тога и сами реформатори беху често забављени ратовима у својој држави или на

страни, а те им ратове присталице папске бржљиво спремаху.

Реформа цркве морала је потећи и потекла је из средине њене. Главни реформатор папства јесте познати Гргур VII (1073 — 1085), који је још као архиђакон Хилдебранд и секретар папски, за паповање Николе II, Ховорија III и Александра II, једну по једну реформу изводио и спремао земљиште за извршење и осталих рефорама у католичкој цркви. Најновије реформе које је Гргур VII желео да изведе јесу ове: да ослободи папство од власти немачких царева; да реформише цркву у њеним обичајима и дисциплини; да свештенство, установом целибата, јаче привеже интересима цркве; да цркви да неограничену и духовну и световну власт, и напоследку да учини папство врховним господарем и над народима и над владоцима, као што вели В. Дири у својој историји средњег века.

Прилике за извршење тих рефорама беху врло повољне, а и Хилдебранд је поступао врло политички. Јер прво, и готово најглавније питање, а то је избор папе, о које се лако могаху све остале жеље разбити, он наговори папу Николу II да га изврши. Кад 1056. године умре Хенрих III, Црни, у Немачкој настадоше нереди, јер Хенрихов син, Хенрих IV, беше дете, и папа Никола II, користећи се тим околностима, изда декрет, којим се уређује избор папе на овај начин: папу бирају кардинали и епископи територије римске; остало свештенство, племство и народ римски изјављује свој пристанак, а цару остаје да потврђује избор; на последку при избору имају првенство свештеници римски. Тај декрет је издат 1059. године. — У току времена феудна добра, која припадаху епископијама и манастирима, беху постала такође наследна, и епископи, абати и остали беху према својим сизеренима у истим вазалским односима, у којима беху и остали световни вазали према својим сизеренима. — Никола II изда други декрет, којим се забрањује свештенству, да несме примати потврду од световних лица ни за какву повластицу, т. ј. да за феуде епископије не полагају вазалску заклетву владоцима и световним људима уопште.

Те су реформе извршене док је Гргур био још архиђакон Хилдебранд. Кад је пак постао папом, он почне радити још енергичније, користећи се малолетством Хенриха IV и борбом у Немачкој. Тако он забрани свештенству да се жени, забрани примање потврде за звање од световних људи, избор папе предаде само колегији кардинала, и напоследку објави, да ће проклету свакога онога који

¹⁾ О злочинствима папским види Дренерову Историју цивилизације у Европи. Књ. I. глава XII.

продаје духовна звања, што у то доба беше јако раширено.

Кад Хенрих IV постаде пунолетан, одмах отпоче борбу са Гргуром VII, нарочито због оне тачке у његовим реформама, која говори о полагању вазалске заклетве владоцу. Ток борбе врло је занимљив, али ја не могу овде да је целу излажем. У осталом та је борба и доста позната. Борба око инвеституре потресла је из основа и Немачку и Италију скоро педесет година, и напоследку папа изађе као победилац. Ниједан од најжешћих бораца, ни Гргур VII нити Хенрих IV, не дочекаше крај борбе. Питање о инвеститури решено је 1122. године *вормским конкордатом*, и то на овај начин: избори епископа и абата врше се по канонима црквеним; папа даје знаке духовне власти у знаку прстена и палице, а цар у облику скиптара даје знаке световне власти над епископијом или абатијом. У избор папа цареви се у будуће нису мешали, а и целибат буде у току кратког времена уведен у целој западној цркви.

У јужној Италији на место Византијана и Сарацена основаше своје државе и утврдише своју власт Нормани, који, да би им освојење било сигурније, после победе коју одржаше над Леоном IX (1048 — 1054), они се огласише вазалима св. столице, што је доцније било од великог значаја по односе између папа и царева немачких.

У Француској се крајем десетог века изврши промена династије. На место династије Карлове дође династија Капетова. Хуго Капет, гроф париски и француски, употреби слабост последњих владалаца из Карлове породице и прогласи се краљем. Паду Карлове породице у Француској највише допринесе навала Нормана на северне границе Француске. Краљеви не могаху да својим вазалима помогну у одбијању Нормана, већ се ови сами с њима бораху. Услед тога краљевски је углед опао и у вишем и у нижем племству, те се против узурпације Хуга Капета, који се опет беше одликовао као славан ратник, није ни дизала велика опозиција. Осим тога, Луј IV у борби са великим, крунским вазалима обраћаше се за помоћ немачком цару Отону I.¹⁾

Са та два главна узрока промена династије могаше се лако извршити. Јер, како феуди беху постали наследни, краљ и не беше ни у каквом додиру с народом. Њега управо и не знађаху, већ знађаху свога непосредног господара, вазала, који за њих беше све и сва. Међутим та је промена веома значајна, ма да се није у време извршења узела на ум. Од краја десетог века, кад се

промена изврши, може се рећи да почиње историја Француске. Хуго Капет, основавши своју династију, прекида све традиције о Карловој држави и полаже темељ краљевству француском.

Нови краљ имађаше да се бори с појединим великим вазалима, јер ови нерадо хтедоше да признаду ново стање. Али како Хуго Капет имађаше велики феуд под непосредном управом својом, то му беше лакше и издржати ту борбу. Наследници његови не беху му равни по способности и енергији, али ипак беху толико паметни те своје земље не раздаваху у феуд, као што то чињаху Карлови потомци, док, тако рећи, не остадоше без ичега и не бише збачени. Шта више, они се стараху да разним начинима своје феуде увећају. Осим тога, располажући и сразмерно великом војском, краљеви се мешаху у међусобне свађе појединих вазала, и то махом као заштитници једне стране, и на тај начин и у пракци вршаху краљевску власт.

У Енглеској у току XI века бораху се најпре Данци са Англосаксонцима, који владаху у Енглеској. Под Канутом Великим одрже Данци победу и владаху до 1042. год. Тада опет преотеше владу Англосаксонци и на престо седе Харалдо II, син Едвардов, који владаше до 1066. год., када у битци код Хастингса у борби с Норманима изгуби и круну и живот.

Нормане је у борбу за освојење Енглеске водио Виљем Освојилац, ванбрачни син Роберта Бавода, војводе нормандиског. Да би своју намеру постигао, Виљем ступи у везе с папом Гргуром VII, који му посла благослов и заставу у знак инвеституре војничке, а прстен са косом св. Петра у знак инвеституре црвене. Месеца септембра 1066. год. искрца се Виљем са 60.000 ратника и одржа код Хастингса сјајну победу над Харалдовом војском. Ну том битком није извршено потпуно освојење. Англосаксонци удруже се с Данцима и дуго се бораху заједнички против Нормана. Тек 1073. године буде борба у корист Виљемову свршена.

Пошто је тако осигурао своју власт над Енглеском, Виљем предузе да своје освојење уреди. Тога ради нареди да се изврши попис имања у целој Енглеској. Тај попис трајао је од 1080. до 1086. године. Кад је посао свршен, цела земља буде подељена на 600 баронија и 60.000 сопственика. Сви ти сопственици и барони положише непосредно краљу вазалску заклетву. Тако се и у Енглеској основа феудни систем, само другојачи од оног у Француској. Сви енглески вазали завишаху непосредно од краља, а не као што беше у Француској, где мали број вазала полагаше заклетву не-

¹⁾ Duruy, Hist. de France t. I, p. 208.

посредно краљу, а остали вазали беху заклетим тим краљевим вазалима и од њих завишаху.

Виљем Освојилац умре 1087. год. Њега, као краља енглеског, наследи средњи син Виљем II Првени; као војводу нормандског наследи га најстарији син Роберт. Најмлађем сину остави материнство и велику суму новаца.

Роберт, војвода нормандски, покушаваше да овлада и Енглеском. У том га помагаше и краљ француски, али није могао успети. Роберт после тога неуспеха оде у крсташку војну, пошто је, ради спреме за пут, своје војводство заложно своме брату за извесну суму новаца.

Такве су прилике биле и тако су се развијали догађаји у Енглеској пред крсташку војну.

Сад да видимо најглавније политичке догађаје у Шпанији, из једанаестог века. — Испред навале маварске ови Шпањолци, који не хтедохе да остану под влашћу мухамеданском, повукоше се у Пиринејске планине, и одатле, одмах после победе коју је Карло Мартело одржао над Маврима, ти Шпањолци отпочеше дуготрајну борбу против Мавара. Од половине деветог века јавља се на северу Шпаније читав низ хришћанских државица. Унутрашњи раздори међу мухамедовцима иђаху на руку јачању и ширењу хришћанских државица. У току једанаестог века оснажи се између тих државица: Кастилија и Леон на северо-западу, Навара у средини и Арагоњија на северо-истоку. Алфонзо VI, краљ кастилски, пмађаше да издржи борбу с Гргуром VII, који захтеваше од Алфонза да положи вазалску заклетву папи, јер, говораше легат папин: све земље које хришћани од неверника освоје, припадају цркви. Алфонсо не пристаде на тај захтев. Тада папа затражи да се у Шпанији, у цркви, уведу римски обреди на место готских. Алфонзо и на то не пристаде, већ се, по духу онога времена, позва на суд божји. Ватром и кључалом водом ваљаше доказати, који је обред истинитији. Готски обред победи, ну Алфонзо, бојећи се добивене победе, пристаде да уведе римске обреде, 1079. год.¹⁾ — Алфонзо VI освоји 1085. год. још и Толедо, престоницу вестготских краљева, а 1090. освоји, на ушћу Дуера, важно место Порто Кале, и од тога места начини грофство Португалију, које даде праунуку краља француског Роберта I, Хенриху Бургундском, који се беше одликовао и у овом као и у ратовима око освојења Толеда. У тим се ратовима особито одликовао и Родриго Дијец, познат под именом Сид, који постаде јунак шпанске народне поезије и углед свима потоњим ритерима.

¹⁾ Duruy, Hist. du moyen âge, p. 328.

Па и из ових бледих цртица из политичке историје западних народа може се видети, да у западној Европи, у једанаестом веку, владоци вођаху готово непрекидно ратове. Ово је потребно било напоменути те да се може разумети однос европских владара према првом крсташком рату.

Сад пмам да пређем на унутрашње политичко уређење и социјално стање западних народа пред крсташку војну.

(Наставиће се)

УЛОГА УСИЉАВАЊА У МОРАЛНОМ ЖИВОТУ

С ПОГЛЕДОМ НА ВАСПИТАЊЕ КАРАКТЕРА

од

АЛЕКСАНДРА МАРТЕНА.¹⁾

Улога усилжавања у моралном животу. — Потребно је навикавати дете, да се од првих дана усилжава, да би савлађивало своје склоности. — Васпитање моралних навика. — Улога примера. — Примери испричани речима и примери давани делима васпитача. — Општи утицај друштвене средине, у којој се дете развија.

Кад пажљиво уочимо, шта се у нашој души дешава, кад нисмо на чисто, чему ћемо се приволети у некој прилици, опазићемо да то наше оклевање потиче отуда, што нас више побуда покрећу на различите стране. Час победи једна од њих без велике борбе, без потребе да се осетно напрежемо; час је опет борба између разних побуда веома жива, и она која одржи мегдан, изложена је повратном нападу побеђених побуда. Тако на пр. кад смо у недоумици, са страха од кише и услед жеље да прошећамо, ми ћемо се решити да останемо код куће; ова се одлука ласно доноси и одржава. Ну кад нас у исти мах побуде леност и радљивост, сласт доколице и осећање дужности, ми ћемо се доста мучно латити теретна посла; више него једанпут повратиће се леност, да нам омрази пажљивост, да нам изазове досаду и да нас одмами безбрижној забави

Кад ову анализу изведемо до краја, увидећемо да се све наше радње могу поделити у две велике гомиле: на радње које вршимо без напрезања, у моралном смислу, као што су: јести кад смо гладни, суделовати у занимљивом разговору, читати забавну књигу; и на радње које захтевају ма колико напрезање. Увидећемо даље, да међу овим последњим има небројених разлика, према томе да ли је напрезање веће или мање. Најзад биће нам јасно, да морално оклевање настаје тада

¹⁾ А. Martin, L'education du caractère, Paris 1889. Глава XV, страна 330.

кад имамо да учинимо избор између две радње, од којих једна не тражи никаквог напрезања, а друга то захтева, или још између две радње, од којих свака иште различито напрезање.

Ваља разликовати привидно напрезање од правора. Човек спора или расејана ума, који се свакога дана труди по неколико часова на лакој умној послу, одиста се више напреже него ли онај који је понесен одушевљењем или научном радознаошћу, те и не опажа, како му време пролази покрај истраживања, која га занимају. Човек, који је од рођења склон ка неумерености, као што Сократ о себи признаваше, више се усиљава да би остао умерен, него ли онај који не доноси на свет сличне прохтеве.

Усиљавање је нераздвајно од муке; ну човек који у раду налази исто уживање, као други у беспослицењу, не напреже се више, кад ради, него ли онај други, кад седи узалудан. Људи, којима је у нарави одвратност према раду, после природно теже да се што мање напрежу. Па ипак су од преке потребе сваковрсна напрезања, макар цигло користољубље управљало животом. Ну поврх тога постоји још и дужност с многобројним жртвама, које нам она налаже. С тога није никад прерано развијати у деце подобност да се труде, да се усиљавају; то је право мерило за моралну вредност, то је још и најпоузданије јамство за успех у животу, имајући у виду и саму личну корист.

Не морамо бити сурови према деци, па ипак да не допустимо, да у њихову животу благовање преотме мах. Благовање је супротност напрезању, муци: једно нас инстинктивно привлачи, као што нас друго одбија; с тога је основана зебња, да не смањимо своју енергију ка напрезању, попуштајући нашој склопости к благовању. Слабост нашег моралног темперамента, услед чега смо неподобни за непрекидно напрезање, захтева, истина, смену између рада и уживања, јер бисмо децу заморили, кад бисмо их напрезали претерано; ну ваља од њих тражити свако оно напрезање, за које су она кадра, пазећи при том, да њихово телесно и душевно здравље не трпи штете.

Благовање је опасан супарник напрезању, пун дражи и примамљивости, кадар да најлак освоји сву душу детињу. Позната је научна басна Продикова, коју је испричао Ксенофон у својим успоменама о Сократу. Кад је ваљало већ одраслоте Херкуду да избере пут, којим ће у животу да иде, представише му се две женске прилике: једна, Сладострашће, труди се да га задобије мамцем уживања; друга, Врлина, говори му опорим језиком дужности. Сладострашће не чека зрелост, па да заведе мла-

дића; оно га примамљује још од детињства; с тога ваља бити на страни против њега још од најранијег доба. И ако не говоримо детету језиком дужности, који оно не би могло да схвати, ваља га бар упућивати да врши, колико може, главно правило дужности, којим се захтева напрезање, жртвовање, како не би створило себи лажан и опасан појам о животу, као да је овај неко вечито весеље, па које је и оно позвано.

У заглављу „о васпитању деце,“ Монтењ је говорио о врлини изразима, које не можемо усвојити без приговора. „Врлина, вели он, није настављена на врху кршевита, окомита, неприступна брда; они који су је достигли, држе напротив, да је она засела на лепој, цветној и плодној узвишници, одакле јој поглед обухвата све ствари. Ко знаде пута, може јој се приближити хладовитом стазом, преко меке траве, препуне пријатног мириса, пењући се веселом лакој и благом узбрдицом, која личи на небесни свод. Пошто нису походили ту узвишену, лону, победничку, умиљату и уједно храбру врлину, ту јавну и неумољиву непријатељицу незадовољства, зловоље, принуде и страха, њу, којој служи природа за вољу, а срећа и сласт за пратице: људи су у својој малоумљу измислили неку глупу прилику, жалосну, свадљиву, гњевну, грозну, и посадили је на забачену стену, окружену трњем, као страшило људма.“¹⁾ Речи су прекрасне; ну у њима се више огледа фантазија пишчева, који се игра речима и појмовима, него ли ауторитет озбиљнога моралиста. Као што није истина, да је врлина „жалосна, свадљива, гњевна,“ још мање је истина, да је прате срећа и сласт, и одиста има принуде, које се она не може одрећи, ако хоће да постоји; мањ ако се хоће у њено име да се игра речима, као што је то Монтењ учинио; то је принуда, често пута непријатна и мучна, коју човек мора да врши над собом, над својим страстима, на што ваља и децу још из рана навикавати.

Претерани захтеви према деци, с којих ова често пута бивају жртве, дали су повод Ж. Ж. Русоу, који при свем одушевљењу према врлинама имађаше осредње осећање дужности, да нам изложи и упуту доста опасне савете, који много личе на учење мекушне епикурејске философије и којима многи родитељи радо следују. „Зашто, вели Русо, хоћете да ускратите овим невиним малишанима уживање толико кратког века, који ће им у брзо одлетети; зашто да им отржете толико драгоцену благо, које они не знају да на зло употребе? Зашто хоћете да им испуните горчином и болом ове прве, толико хитре, године, које им се никада више неће

¹⁾ Essais, књ. I, гл. 25.

повратити, као што се ни вама не могу повратити? Родитељи, је ли вам познат час, кад ће смрт да уграби вашу децу? Не спремајте себи пребацавања, одузимајући деци вашој оно мало слатких тренутака, које им природа даје! Чим могу осетити радост живота, помогните им да их се науживају; постарајте се да не оду Богу на истину, и не окусивши сласти овога живота.¹⁾

То је у суштини, само у озбиљнијем облику, исти говор, који нам се износи у многим епскурејским песмама, у којима се препоручује, због краткоће живота, уживање и весеље.

*Care diem, quam minimum credula postero,*²⁾ говораше Хорац Левкопоју. Овако умујући, живели бисмо од данас до сутра, и ништа не бисмо предузимали ради своје будућности, јер никад нисмо сигурни, да ћемо побрати плодове својих трудова. Кад детету није суђено да живи, наше ће васпитање бити, нема сумње, узалудно, и све муке, за које мишљасмо да му их ваља натоварити, само би служиле да му закрате уживање краткога века. Ну за педагогију имају много већу вредност ова умовања Вовнаргова: „Не може се лажнијом мером ценити живот, него што је смрт... Да бисмо извршили велика дела, морамо живети тако, као да нећемо никад умрети“. С тога ваља дете сматрати не као биће, чиј живот висп о кончићу и које ваља пустити да се наужива овога века, колико је год могућно, него као створ који ће да буде човек, који је позван да суделује у борбама и искушењима живота, и чије су најраније године само припрема, обука за живот који му предстоји. Та обука почиње још онога дава, кад дете учини прво усиљавање, да угуши покрет некога инстинкта. На пример, дете је само, и у његову домашају наводи се неки слаткиш, који му је забрањен да дира; оно се тада колеба између своје природне лаконости и дужности да слуша; ако ова последња најача, биће та победа прва карика у једном низу усиљавања, којима ће дете да постане мало по мало господарем над собом. Напротив, кад би оно тад подлегло, било би опасно, не због самога дела по себи, које је ништавно, него с тога, што би оно повукло за собом и многа друга. Куд и камо лакше прелази слабост у навик, него ли енергија. Васпитачи ваља будно да мотре на прве почетке детињег моралног живота, а нарочито да прате најљубиво образовање навика слабости и енергије на спрам природних склоности. Мање и врлине не постоје увек у самом почетку са свом снагом сво-

јом; реткост је да се човек роди са свим добар, или лажљив, лако или вредан; човек то постаје целим низом вољиних покрета, победа или пораза, чије се последице нагомилавају и завршују тим, што граде морални темпераменат, који је већином стечен, и који би могао бити и друкчи, да се другојаче поступало. Тако се мање и врлине укорењују и јачају навиком. Почем је наша власт над дететом и његовим поступцима веома велика, то смо ми и господари његових навика, и с тога је одговорност наша голема, какве ће навике дете да усвоји. Не будимо никад равнодушни гледаоци борбе детиње, кад се оно колеба, да ли да попусти својим рђавим склоностима или да им се одупре; а још мање будимо немарни сведоци његова пораза. Методичном употребом средстава, која нам стоје на расположењу: заповестима, претњама, наградама, казнама, спречавајмо да се подижу лоше навике, а гајимо и развијајмо добре и корисне. „Једно дете од двадесет и два месеца, прича Бернар Пере, болешљиво, самовољно и размажено, беше са мном у цетом вагону. Мати му даде парче печења да једе; пошто му се кожица не свиде, оно је скиде и пружи је матери са речима: на, поједи ти кожицу. Мало затим јело је један гроздић, па како му се не свидеше семенке, оно их пружи опет својој матери.“¹⁾ Нећемо одрицати, да је у тога детета био урођен јак егоизам; али овај не би за тако кратко време набујао, до толике грубости, да су се постарали да га угуше још од прве појаве његове, и да приморају дете на са свим другаче поступање. Нпр. овако: да су га прекорели одмах првога пута, кад је оно изабрало најлепше парче с породичног стола, и да су га научили да нуди другима боље залогаје које нађе. Ова мала жртва, у почетку веома мучна, стала би га доцније мање муке и свршила би тим, што би му прешла у навик.

Слична средства могла би се применити, да се у деце развију многе добре моралне особине, и да се спрече лоше. Ну ако следујемо саветима Русо-а, те оставимо децу његовим природним склоностима, да би им живот протицао у весељу, уживању, без икакве досаде; ако не тражимо од њих никаквих усиљавања, да би своје лоше нагоне савлађивала: онда је све бачено на коцку. Онај, који је још из детињства навикао да побеђује своје страсти, да се покорава дужности, ретко кад да изневери наде, које се могу полагати на тако озбиљно васпитање. Ну тако васпитање може се добити само у здравој друштвеној средини, кад дете расте међу људма, који су свикли да савлађују

¹⁾ Емил, књ. II.

²⁾ Уживај дане, јер не знаш, шта ће да буде на почетку.

¹⁾ L'éducation dès le berceau. VII. гл.

своје склоности, који су кадри да стану на супрот примамљивом уживању и да управљају својим животом без спотицања према захтевима дужности. У том је погледу утицај примера од огромне користи.

У почетку својих дивних размисљања, које је император Марко Аурелије написао „за себе самога“, он се сећа примера добивених од својих родитеља и учитеља; кад бисмо веровали његовој прекомерној скромности, ни једна од његових врлина није била његова лична својина; све му беху предате примером. Ваља добро раздвојити примере, које нам казују речима, од оних, које нам делом дају. „Мој добри отац, вели Хорац, научио ме је да учим рђаве примере, како би их избегавао. Кад ми је световао да живим штедљиво и умерено и да се задовољим оним, што ми је он стекао, говорио би ми: Зар не видиш, како бедно живи Албијев син? Како је Бар јадан и жалостан? Изврсна поука за онога, који неће да расипа очево имање!... Кад би ми наређивао да што извршим, рекао би ми: Имаш примера, на које ти се ваља угледати, и наведе ми једног од изабраних судија. Или, кад ми је што забрањивао: Зар сумњаш да није грех и срамота, кад оваки ружни гласови прате Јанка или Марка? Као што пратња у суседству заплаши огладнелога болесника и намора га да се наједе, бојећи се смрти, тако исто и туђа срамота производи често пута страх од порока у млађаним душама.¹⁾“ Локе ставља ово васпитно средство на прво место, као најлакше и најуспешније. „Речи, ма колико да су дирљиве, не могу дати деци никад тако јасних појмова о врлини и пороку, као дела других људи, само ако обратити децу пажњу на ту страну, ако им препоручите да испитују добре и ружне особине, које сретају у приликама свакидашњег живота.²⁾“

Ну има један пример, чији је утицај куд и камо моћнији, а то је пример што га дају сами васпитачи. Што се тиче породице, може се рећи да пример продужава дело наслеђа, јер родитељи предају деци своје врлине и пороке најпре путем крви, а за тим путем примера. С тога нас хвата страх, кад помислимо кадшто на непријатне погодбе, под којима се врши васпитање у крилу неких породица. Помислите, како ће родитељи сузбити пороке, које су својој деци предали заједно са животом, кад нису ни сами свесни о својим пороцима, којима се и даље одају на очи своје деце? Како ће да се одгаје племените и узвишене душе

у породицама с ниским, гадним појмовима, у средини, где владају осећања лакомости, подлости? Како ће деца да постану умерена, скромна, енергична, кад се гаје у кругу, који је заражен навикама раскоши, сјаја и млитавости?

Ова је тешка незгода још одавна уочена. „Молимо се боговима, узвикује Квинтилијан, да нас саме не обеде, да кваримо добре нарави наше деце. Кад им се омакне каква безобразина, или нека од погрдних речи, које се чују на александријским теревенкама, ми то дочекујемо као миле тричарије с осмехом или пољупцем; и све то ни мало ме не изненађује, јер су то само верни одјаци: деца су сведоци наше раскалашне љубави; све гозбе наше разлежу се од срамних песама и на њима се виђају такви призори, које је стидно показати. Отуда навике, које им постају другом природом. Јадници, они науче све пороке још пре него што појме, шта су то пороци! С тога није истина, да она из школе доносе поквареност, већ напротив тамо је уносе, јер долазе у њу већ покварена, изопачена.¹⁾“ Сличних жалаба находимо у „Разговору о ораторима“, који се приписују Тацити. „Нико у кући не пази шта ће рећи и шта ће учинити у присуству младога господара. Треба ли се томе чудити? Само родитељи не навикавају децу нити на уљудност нити на скромност, већ напротив на разметљивост, дрскост, која ускоро производи бестидност и презирање самога себе и других људи.²⁾“

Јувенал је посветио овоме предмету једну од најлепших својих сатира, која се по вредности може мерити с најбољим педагошким разлагањима о утицају примера. „Има, вели он, пуно гадних порока, кадри да за навек замрче најчистије карактере, које сами родитељи предају својој деци, којима их они сами поучавају. Један им предаје своју страст за коцкањем, други своју похлапност, трећи свирепост према робовима, четврти своју тврдичавост, а скоро сви преносе необуздану и бесавесну грамљивост за богатством.“ Римски сатиричар с правом напомиње „да нас домаћи примери брже и поузданије кваре него туђи, јер имају уза се родитељски ауторитет,“ и како се учитељ ускоро запрепасти, видећи да га је питомца његов превазишао. „Путуј, не брини се, твој ће те син надмашити, као Ајакс Теламона и Ахило Пелеја... Никада му нисам световао, да чини така недела — рећи ћеш једнога дана. Па ипак су то плодови твојих поука. Ко год распали страст у младоме

¹⁾ Сатира 4. I. књ.

²⁾ Локе, о васпитању деце, 8. гл.

¹⁾ О ораторској настави I. књ. II. гл.

²⁾ Дијалог о ораторима 29.

ерцу, учинио је исто, као да је попустио узде плаховитим коњма; узалуд ће се трудити да их задржи; они ће далеко изван жељене мете однети кочије и господара. Човек, по природи својој склоп да прошири слободу која му се уступа, никад не помишља, да се довољно користи дозволом да чини зло.“ Јувенал је сувише добро познавао своје сувременике, а да би се могао надати повратку старих нарави; али он захтева од родитеља, да ускрате себи лажно уживање, ако хоће да сачувају од кварежи оне којима дадоше живот. „Уклоните са зидова, где борави детињство, све што би могло да вређа њихове очи, душу њихову... Не може се довољно поштовати детиња невиност; смишљаш ли какво дело, с којег би морао да црвениш, сети се твога чеда у колевци, и та помисао нека те задржи од зла, које си наумио да учиниш.¹⁾“

Дивне речи, које се могу увек с коришћу понављати! Нема сумње, у данашњим породицама пороци су махом скривенији, ублаженији него што су били за време оног грдног опадања Римљана. Ну и то мало што деца о пороцима сазнаду, довољно је да на њих учини веома штетан утисак. С тога би ваљало да многи родитељи најпре себе преваспитају, пре но што отпочну да се занимају васпитањем своје деце.

Утицај навике, удружен са утицајем примера, то су по нашем уверењу најмоћнија средства за гајење морала. Ну ипак васпитање деце имаће онолику вредност, колико вреди социјална средина, у којој се развијају, јер су она, као год и њихови родитељи и наставници, под утицајем оних скривених узрока, из којих истичу морална величина или морална гњилост једнога народа, једне епохе. У Римљана нпр. дете из доба Фабриција и Цинцината са свим се другче васпитавало, него ли дете из доба Домицијана и Хелногабала. Јувенал подсећа на савете, које су стари Латини, Марси и Хернићани, препоручивали својој деци. „Знајте да се задовољите овим колибама и овим брежуљцима. Обрадујте своју земљу те зарађујте хлеб свој, који је довољан за ваше потребе.... Никад неће постати преступником онај, који не презире грубу одећу, да би се сачувао од студи, онај који у овчјој кожи пркоси оштроне северцу. Напротив туђински пурпур, непознат у нашим крајевима, наводи на све преступе.²⁾“

Ништа није истинитије. За све време докле један народ живи засебним животом својим, заузет својим стадима и пољима, с првобитном инду-

стријом, он проводи живот прост, мучан, суров, у коме истина и пороџ има своје место, јер ни у којој прилици није срце човечје слободно од прастарог пороџа, али у коме не зна ни за разнеженост, утанчаност, препреденост. На томе ступњу деца се васпитавају сурово; слаба пропадају, а заостала у животу јачају све то већма усред навика и примера, који развијају у њима енергију, отпорну моћ према тежбама, дакле врлине исконске, првобитне, почем се исте јављају нарочито у првих људских друштава, опадајући све то већма, у колико народи сазревају. Тако су у неким крајевима сељаци, који су, услед удаљености од центара цивилизације, много ближи првобитном стању. Међу таким људима хтео је Русо да васпита свога Емила „далеко од лакајске жгадије, последњих људи после њихових господара, далеко од црних обичаја градских, који заразно пријањају за децу варљивим сјајем својим; док су међутим сељачки пороци својом неотесаношћу куд и камо подеснији да одбију дете од себе него ли да га привуку.¹⁾“

Али долази кобни дан, кад — по речима Јувеналовим — туђински пурпур почиње да се увлачи у овај неотесани али простодушни народ, о коме мало час говорисмо; он везује са суседним или чак и с удаљеним народима везе, које бивају све чешће, све тешње; у њему се јављају индустрија и трговина; с материјалним производима туђе цивилизације заплаве га и најутанчанији пороци туђински, или се исти посве природно развијају у његовим обичајима, напредком сопствене му цивилизације, која не води свакад моралности, као што раније напоменусмо.

Један француски публициста (Прево-Парадол) изнео је у неколико збијених, али изврских редова узроке величине и пропадања народа. „Често се смеће с ума, вели он, да су узроци оваких великих догађаја чисто моралне природе, и да их ваља увек тумачити извесним душевним стањем некога доба; а материјалне промене, које истом касније падају свету у очи, само су видљиве и неизбежне последице онога стања. Битна погодба за величину неке земље, то је свагдашње добровољно жртвовање личних користи општем интересу; ту је основа сваке моралности, свих честитих поступака људских. Ну, у последњој анализи, наћи ћемо да само три силна покретача могу да подстакну људе на оваке жртве, а то су: вера, дужност и честољубље. Верски осећаји слабе поступно услед хладног расуђивања, ширења позитивних наука и због учестаних напада философије на веру. Чиста оданост према дужности претпоставља одвише узви-

¹⁾ Јувенал, сатира 14.

²⁾ Јувенал, сатира 14.

³⁾ Емил, књ. II.

шenu душу, да би могла стално подстрекавати на делање. Осећање честољубља, т. ј. страх да се не навуче презрење својих другова, и жеља да се задобије њихова похвала, једини је још покретач, који би био кадар да силно утиче на духове, кад верско осећање изгуби своју моћ; то је последњи грудобран остарелих друштава. Честољубље скреће сву силу самољубља у корпст општега добра и тим чува велики друштвени и државни строј од распадања, које би иначе било неизбежно. Кашто се виђа покрај реке дрво, веома оштећено зубом времена; на дебла зјапи шупљина, дрво је изедено, сем нешто мало трудих остатака; али кора његова још живи, по њој може сок да се пење, и с тога се дрво и даље кити сваке године зеленилом, као оно у доба цветне младости. Дрво се још држи усправљено и може да пркоси још многим бурама. Ето верне слике народа, који крепи и одржава само још честољубље, пошто су га вера и врлине већ оставиле.¹⁾

Ове мисли могле би се оспорити, што се тиче важности релативне јачине појединих покретача; ну држим да је необорива истина, да је душевно расположење, које изазивају ти покретачи — а то ће рећи, дух самопрегоравања ради општега добра — права основа личне моралности и темељ народне величине, докле је егонзам заклето непријатељ свему томе.

Ако је овај дух у наставника оронuo, с тога што је уопште ослабио у целоме народу, како неће деца на себи осетити злокобне последице тога општега опадања? Узалуд ћемо тада расипати лепих савета, моралних поука, позајмљених из

историје, литературе и философије: они неће бити од срца, јер их нема у срцу; између дела и речи биће големе несугласице, које ће им нехотице пасти у очи. Она ће живети од колевке, тако рећи, у атмосфери егонистичној, млитавој, разнеженој, и с тога неће моћи да се навикавају сталном усиљавању над собом, пошто им нико не може давати у томе примера.

Ну кад је већ овладала бујица, која гони један народ у пропаст, може ли се тврдити, да је тада васпитање појединачно од незнатних последица, да је посве немоћно све опирање струји, све усиљавање око децега васпитања? Овај фатализам значно би смрт педагогији и моралу. Ну дубоки, скривени узроци, који управљају народима за време њихова колебања и посртања, не одузимају им баш сву слободу. И ако бисмо били после уверени, да припадамо епоси пропадања, још увек стоји до нас самих, хоћемо ли се опрати и борити против набујале струје, или ћемо очајнички скрстити руке. Нема сумње, кад цело неко друштво представља јасне знаке опадања нарави, много је мучније сачувати дете од кухних примера, који га ода свуд окружују. Али сваки од нас може зар покушати, да гаји барем на домаћем огњишту врлине, које бивају све ређе, те да пружи тако примере, који ће најпре послужити за углед његовој породици, и затим вероватно и свој осталој околини. Не предајмо се у наручја теоријама млитавости и мртвила, већ верујмо у успех личнога усиљавања.

Враће.

С француског
П. М. Илић

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ГЛАСОВИ О ШКОЛАМА

Школа за младолетне осуђенике. — Једна једина школа за све наше младолетне осуђенике постоји у Београду, у Топчидеру. Она је пре неколико десетина година основана у намери, да се у њој чему било корисноме поучавају младолетни преступници. Па као год што је у нас много штошта још у примитивном стању, тако је и ова школа. Она је у свем непотпуна и несавршена. Управо она ни по чем и не личи на праву и у свем уре-

ђену школу. Њена учионица је обична осуђеничка соба, која је прилично влажна и у коју допире врло мало сунчаних зракова. Учила и школски намештај такође су у оскудном и рђавом стању. Све је непотпуно и неисправно. Још да није вредноће и уморности свештеника, који, поред своје свештеничке, врши и учитељску дужност, онда од рада у оваквој школи не би могло бити ни помена, нити би се какав успех могао постићи.

Надајући се да ће читаоце овога часописа интересовати да што сазнају о поменутој школи, намеран сам да у овим редовима изложим њено

¹⁾ La France nouvelle, књ. III, гл. II.

стане у почетку и на крају 1892.—1893. школске године.

Овој је школи поглавити задатак да своје ученике, младолетне осуђенике, поучи читању, писању, рачунању, религиозним поукама и певању. Ова школа има три разреда, од којих се сваки учи по једну годину дана. Учитељску дужност у овој школи врши свештеник казненога завода. Он сâм прописује програм, по коме се држе предавања из појединих предмета. То обично чини у почетку сваке школске године.

* * *

Наставни програм, који је важио за 1892.—1893. школску годину, био је овакав:

I. Српски језик.

1. У првом разреду: Читање и писање. — Познавање именица у опште и разликовање стварних од мислених. — Познавање самогласних и сугласних гласова и појам о слоговима.

2. У другом разреду: Писање по прегледаоницама. — Читање из читанке за II. разред основних школа. — Познавање именица и разликовање стварних од мислених, и особених од општих (заједничких). Род и број у именица. — Познавање придева. — Познавање глагола у опште. — Дељење речи на слоге.

3. У трећем разреду: Писање на прописима и прописницама за III. разред основних школа. — Читање из читанке за III. разред основних школа. — Познавање именица и разликовање њихово по значењу. — О придевима. Род и број у придева. Поређење придева. — О заменицама уопште. — Глаголи употребљени у прошлом, садашњем и будућем времену. — Бројеви основни и редни. — Појам о реченицама.

II. Наука хришћанска.

1. У првом разреду: Крсти знак. — Молитва господња (Отче наш). — Празници: Божић, Свети Сава, Цвети, Ускрс и Петров дан.

2. У другом разреду: Молитва светој деви Марији (Богородице дјево). — Празници: Велика Госпођа, Мала Госпођа, Крстов дан, Ваведење, Свети Никола, Богојављење, Благовести, Ђурђев дан, Спасов дан, Духови. — Крсно име (слава). — Црквена слава и заветине.

3. У трећем разреду: Символ вере (Вјерују). — Приче и беседе Христове, и то: а. О сејачу и семену. б. О пшеници и кукољу. в. О немилостивом слуги. г. О милостивом Самарјанину. д. О бога-

ташу и Лазару. ђ. О неваљалом сину. е. О најамницима. ж. О злим виноградарима. з. О царинику и фарисеју. и. О даровима и т. д.

III. Рачун.

1. У првом разреду: Усмено и писмено рачунање у сва четири вида рачуна с бројевима од један до стотине. — Познавање делова од целине, и то: половине, трећине, четвртине и т. д.

2. У другом разреду: Рачунање у сва четири вида рачуна с бројевима од стотине до хиљаде. Рачунање с динарским (десетним) системом.

3. У трећем разреду: Рачунање у сва четири вида рачуна с бројевима од хиљаде па на више. — Преобраћање из разноимених у равноимене бројеве. — Метарски систем у рачунању. — Израчунавање времена.

IV. Земљопис.

1. У другом разреду: Опис и познавање учионице. — О грађењу куће. — Кућни намештај и покућанство. — О вароши и селу. — О задрузи и породици. — О општини и њеној управи. — О држави. — О години и њеној подели. О годишњим временима. О странама света (исток, запад, север и југ). — О пари, магли, роси, киши и т. д.

2. У трећем разреду: Преглед целе краљевине Србије с поделом на округе. — У појединим окрузима: срезови, границе, планине, реке, главна места, знатни људи и т. д.

V. Познавање природе.

1. У другом разреду: Познавање и опис животиња: коња, говечета, овце, свиње, кокошке и т. д. — Познавање и опис биљака: пљиве, јабуке, трешње, крушке, ораха, брескве и т. д. — Познавање минерала: соли, креде, воде, ваздуха и т. д.

2. У трећем разреду: Познавање и чување човечјег тела. Главни делови. Храњење. Дисање (ваздух). О чистоти тела. Кретање. — Познавање и опис животиња: краве, вука, лисице, зеца, коња, пчеле, свилене бубе, ојађелице, метиља и т. д. — Познавање и опис неколико биљака. — Познавање и опис минерала: бакра, гвожђа, каменог и дрвеног угља, кречњака, белутка и т. д.

VI. Словенски језик.

1. У трећем разреду: Познавање црквено-словенских слова. Читање словенскога текста.

* * *

Ето, то вам је цео наставни програм, који је за ову школу важио у прошлој школској години.

Као што се види, програм је веома скучен и непотпун, а има и погрешака. Али кад се имају у виду све друге прилике и незгоде, у којима се ова школа налази, онда се морамо и овим задовољити. У осталом требало би израдити стални наставни план и програм за ову школу. То би требало да уради г. министар правде у споразуму с г. министром просвете и црквених послова.

* * *

На реду је да изложимо статистичке податке осуђених младолетника, ученика ове школе. Ови су подаци у многим погледу интересни.

Бројно стање ученика у почетку и на крају 1892.—93. школске године.— У првом разреду била су уписана 73 ученика, од којих је 21 пуштен (зато што су помиловани или издржали осуду; већином су помиловани), 8 умрло, 2 одведена у град, због сумње да не побегну, 3 ослобођена школовања због слабог здравља, по лекарском савету. Према томе остало је у овоме разреду до краја школске године 39 ученика, од којих су била на испиту 34, а петорица су била болесна.

У другом разреду било је уписано 40 ученика, од којих је 8 пуштено (помиловано и ислужило), 4 умрла, 4 отишла у „слободњаке“,¹⁾ 1 онеспособљен (осакатио руку), 1 ослобођен по лекарском савету. Према томе до краја школске године остало је у овоме разреду 22 ученика, од којих је било на испиту 16, а шесторица изосташе због болести.

У трећем разреду било је уписано 15 ученика, од којих је 5 пуштено (помиловано и издржало осуду) и један узет за певца у цркви. Према томе до краја школске године остало је у овоме разреду 9 ученика, од којих је на испиту било 8 (један је изостао због болести).

Свега у сва три разреда било је уписано 128 ученика, од којих је: пуштено (помиловано и издржало осуду) 34 ученика; умрло 12; одведена у град 2 ученика, због сумње да не побегну; ослобођена због болести, према лекарском савету, 4 ученика; отишла у „слободњаке“ 4 ученика, онеспособљен 1 ученик, а узет за певца у цркви 1 ученик. Према томе остало је у школи до краја школске године 70 ученика, од којих је било на испиту 58 ученика, а дванаесторица су била болесна.

Као што се види из изложених бројева, врло велики је број ученика, младолетних осуђеника,

¹⁾ „Слободњацима“ се називају они осуђеници, који својим радом и понашањем стеку поверење претпостављених. Услед тога они се пуштају да сами слободно, без чувара, иду и врше поверене им послове.

пуштен. То долази отуда, што је у овој шк. години Његово Величанство Краљ Александар I. примио Краљевску власт у своје руке, прогласивши се пунолетним, па је услед тога био велики број помилованих осуђеника. Осем тога пада у очи, да их је много помрло, т. ј. 12 ученика од 128 — а то је доста велики проценат — што долази од рђавих станова и других неприлика, у којима се осуђеници донекле и морају налазити. Из истог узрока било је доста и болесних ученика, јер је од њих 70, који су остали у школи до краја школске године, било 12 болесних, који због тога нису могли доћи на испит.

* * *

Сад ћемо изложити статистичке податке о оним ученицима, који су остали у школи до краја школске године и којих је било свега *седамдесет*. Интересно ће бити да изнесемо године њихова узраста, занимање пре осуде, за што су осуђени и на колико година, одакле су родом и т. д.

1. *Ученичке године старости.* — Према годинама старости било их је: од 17 год. двојица, од 18 год. петорица, од 19 год. тринаесторица, од 20 год. седамнаесторица, од 21 год. двадесет и један ученик, од 24 год. један и од 28 год. један ученик. Свега дакле седамдесет ученика.

2. *Ученичко занимање пре осуде.* — По занимању пре осуде било их је: келнера 1, земљорадника 61, пекара 1, качарски калфа 1, ковачке калфе 2, цигана ковача 3 и абацијски калфа 1. Свега седамдесет.

3. *Ученичке кривице због којих су осуђени.* — Према учињеним кривицама било је осуђено: за крађу 25, за убиство 29, за разбојништво 10, за паљевину 2 и за покушај убиства 4. Свега седамдесет.

4. *Време на које су ученици осуђени.* — Према осудама, изреченим над овим ученицима, било их је осуђено: на 3 год. један, на 4 год. тројица, на 5 год. десеторица, на 6 год. шесторица, на 7 год. један, на 8 год. десеторица, на 10 год. деветорица, на 12 год. десеторица, на 15 год. шеснаесторица, на 16 год. један, на 18 год. један и на 20 год. двојица. Свега седамдесет ученика.

5. *Ученичко место рођења.* — Од ових 70 ученика 69 је рођено у краљевини Србији, а један ван ове, у Старој Србији, у вароши Приштини. Од оних пак 69, који су рођени у Србији, рођена су: четворица у вароши, двојица у варошици и шездесет и три у селима. Кад њихова рођења разгледамо по окрузима, онда налазимо да их је било: из округа ваљевског тројица, из округа врањског

један, из округа књажевачког један, из крагујевачког петорица, из крајинског двојица, из крушевачког осморица, из моравског петорица, из пожаревачког дванаесторица, из подринског тројица, из подунавског једанаесторица, из рудничког четворица, из топличког петорица, из ужичког петорица и из црноречког четворица. Само из пиротског округа нема ниједнога између ових шездесет и девет ученика¹⁾.

*

Још бисмо могли изнети статистичке податке о успеху, који су ови ученици постигли у појединим предметима, као и о томе, како су походили школу и каквог су били владања у њој; али, како

2) Интересна ће бити, да, ради упоређења, изложимо овде неке статистичке податке о овој школи у школским годинама 1890.—91. и 1891.—92.

Тако 1890.—1891. школске године било је уписано у сва три разреда свега 148 ученика, и то: у првом 87, у другом 38 и у трећем разреду 23 ученика. Од њих су били осуђени 57 за убиство, 3 за покушај убиства, 18 за разбојништво, 52 за крађу, 13 за паљевицу, 2 за силовање, 2 за јатаковање и 1 за тровање. Према кривицама, које су починили, осуђени су: 1 на пола године, 18 на две год., 14 на три год., 4 на четири год., 12 на пет год., 9 на шест год., 9 на осам год., 23 на десет год., 12 на дванаест год., 1 на тринаест год., 2 на четрнаест год., 26 на петнаест год., 4 на шеснаест год., 3 на осамнаест год. и 10 на двадесет год.

1891.—1892. школске године било је уписано у I. 60, у II. 31 и у III. разреду 11 ученика, дакле свега 102 ученика. Од овога броја у току год. умро је 7 ученика, ослобођено помиловањем 9, онеспособио (оглувео) 1, узет за црквењака 1. Према томе остало је у школи до краја школ. год.: у I. разр. 40, у II. 20 и у III. разр. 8 ученика. Није било на испиту због болести 16 ученика, у сва три разреда.

По узрасту било их је: од 15 год. један, од 16 год. тројица, од 17 год. петорица, од 18 год. осморица, од 19 год. четрнаесторица, од 20 год. тридесетчетворица, од 22 год. двојица и од 24 год. двојица. По месту рођења било их је из округа: подунавског 14, ваљевског 2, подринског 2, ужичког 8, рудничког 3, крагујевачког 3, моравског 9, пожаревачког 14, крајинског 5, црноречког 7, тимочког 2, крушевачког 4, топличког 8, пиротског 1 и врањског 2 ученика. По занимању пре осуде било их је: земљорадника 73, келнера 1, бакалске калфе 3, ковачки калфа 1, браварски калфа 1, столарски 1, трговачки 1, абаџиџи 1, каџарски 1 и опанчарски калфа 1. Према кривицама, које су починили било их је осуђено: за убиства 42 ученика, за разбојништва 10, за крађе 27, за паљевине 3 и за силовање 2 ученика. Према судским пресудама осуђено је било: на 2½ год. један, на 3 год. тројица, на 4 год. тројица, на 5 год. десеторица, на 6 год. деветорица, на 8 год. седморица, на 10 год. једанаесторица, на 12 год. тринаесторица, на 15 год. деветнаесторица, на 16 год. двојица, на 18 год. један и на 20 год. петорица. На послетку према успеху, који су ученици у току године показали, било их је: одличних 14, врло добрих 40, добрих 26, слабих 7, рђавих 2 и неоцењених због слабости 5 ученика.

Предња статистички подаци извађени су само за она 84 ученика, који су остали у школи до краја школ. године.

су ови статистички подаци од мањег интереса, нарочито за ову и овакву школу, то их нећемо ни излагати.

* * *

Ова школа налази се под надзором г. министра правде. У њој врши учитељску дужност г. Милош Влајковић, свештеник казненог завода. Он је у исто време и свештеник у казненом заводу, као што смо напред напоменули. Поред тога он опслужује топчидерску парохију и цркву. На годишњем испиту у овој школи сваке године присуствују по два чиновника, од којих једног одређује г. министар правде из својега министарства, а другога г. министар просвете и црквених послова из просветне струке. У овој школској години били су на годишњем испиту, и то од стране министарства правде г. Димитрије Гавриловић, секретар у истоме министарству, а од стране министарства просвете и црквених послова г. Јов. Д. Јовановић, писар у истоме министарству. Успех је у школи био у опште врло добар.

Ј. Д. Ј.

Школе у Бугарској. — На 3½ милијуна становника има у Бугарској (са Источном Румелијом): 4200 основних школа, 3 више гимназије, 7 виших реалака, 11 виших женских школа (женских гимназија), 1 велика школа, 1 тргов. академија, 1 винодељска школа, 2 пољопривредне школе, 1 педагошки и 1 богословски завод. — Број ђака, особито у средњим школама, расте сваке године. У почетку ове школ. године умножио се број ђака са 20%. Услед тога су многе школе препуне, као на пр. обе гимназије у Пловдиву (1 мушка и 1 женска), у којима се учи 830 мушке и 600 женске деце.

(Paedag.)

С. П.

Велика Школа у Софији. — У I. св. бугарског књижевног листа „Български Преглед“ изложио је Д. Д. Агура, проф. на вишој школи у Софији, постанак, развиће и садашње стање највећег просветног завода у суседној нам кнежевини, који би временом имао да се уздигне на степен универзитета, за којим Бугари врло жудно изгледају. У времену када су и код нас истакнута питања о преуређењу свију наших школа, поред пуно других важних разлога, неће бити без интереса и на одмет осврнути се и на рад првих наших комшија око организације школа.

Организација школа у кнежевини датира се одмах од првог уређења државног по ослобођењу.

Још под управом руског комесара установљено је неколико гимназија и учињене су припреме и распоред за отварање нових основних и класних школа, тамо где их раније није било. У неколико варошких општина постојале су поодавно већ тада четвори и пето-разредне школе, а у Габрову и цела гимназија, као легат родољуба Ив. Ев. Априлова. Упоредо с растењем броја школа ишла је и потреба у наставницима. У том погледу пак, за прво време, осећао се грдан недостатак, јер разне гране државне управе одвукле беху готово свеколику дотадашњу интелигенцију, која је пре ослобођења упућена била једино на рад у школи. Тога ради целокупна пажња министарства просвете управљена је на спремност наставничких снага, те су се одмах почели отварати и педагошки курсеви краћега рока. У великој оскудици у учитељима основних и средњих школа, неке су гимназије претворене у педагошке гимназије, а у средње школе довођени су и странци, и то поглавито из словенских земаља; међутим ово последње средство није се показало довољно, јер спреми наставника недостајао је главни услов: национална основа — знање народне историје и језика.

У таквим приликама приступило се оснивању вишег педагошког курса, коме је главна задаћа спрема наставника за средње школе, а поред тога да доцније послужи као основа за виши уџбени завод. У самом почетку, тога ради, предавања су постављена на ширу, универзитетску основу. Да би и само име школе одговарало универзитетском карактеру, министар просвете, у договору с народним представништвом, донео је већ после првог полгођа (18. децем. 1888. год.) закон, којим се виши педагошки курс претвара у „Висше училище“.

Виши педагошки курс отворен је почетком 1888.—89. школ. године и то само са историско-филолошким одсеком. Према 36. чл. привремених правила о вишем педагошком курсу, за његове редовне ученике примани су сви они, који су свршили гимназију или семинарију или педагошку школу. Од последњих тражио се одличан успех из школе. Примани су и таки који су свршили само шест разреда гимназије и били учитељи по две године, али као нередовни слушаоци. На тај начин школа је у самом почетку имала посла с врло различитим елементима, с ученицима разне спреме, а то је јако удило успешној настави. Професори су морали подешавати своја предавања према спреми ученика и попуњавати средњошколско образовање, тако да су неки предмети имали само општи карактер и није било могућно обратити пажњу на специјализовање у предметима, на проучавање извора, литература и т. д.

У неким предметима лекције су остале на истој основи и до данас. У неколико узрок томе лежи и у досадашњој организацији средњих школа у Бугарској. Највећи је део средњих школа реалног правца, паралелни класички одељак имају, и то од четвртог разреда на више, само софиска и пловдивска мушка гимназија. Како из тих двеју гимназија са класичног одељка излази годишње мален број ученика, те не могу сами да попуне број кандидата за новоотворену школу, то се онда допустио улазак и са осталих школа. Услед тога историско-филолошки одсек и данас храмље јако, нити се може изједначити с философским факултетима на страни. Тај недостатак наставе у Великој Школи и био је, поред осталог, и један од мотива, којим се министарство руководило при изради закона „за народну просвету“, у ком се предвидело и то, да сва четири разреда у свима реалним гимназијама добију по један паралелан разред класички. После четири године, када из свију гимназија буду излазили ученици класичног одељка, закон се о пријему у филолошко-историски одсек може изменити и настава ће у Великој Школи знатно кракнути.

При свем том главна је задаћа професора била да упознају ученике с изворима и литературом појединих дисциплина и са изучавањем метода у различитим групама науке. Према средствима школе и силама ученичким јако се пазило на рад у семинару. Ту се особито неговала историја и словенска филологија, класични и нови језици. У физичко-математичком одељку, поред теориских радова, полагао је много на практична вежбања и лабораториске радове. Кабинети лабораторије, благодарени старању државе, добро су снабдевени. Библиотека је снабдевена добро, нарочито у последњој школској години. Њом управља један од професора, који уз то има и једног помоћника. Стање књижице, по годинама, овако је:

Године	1888 89.	1889 90.	1890 91.	1891 92.	1892 93.
Дела	2577	4043	5012	5112	7000
Свезака	4243	6661	8188	8618	13800

За ове књиге утрошено је отприлике 90.000 динара.

Пре три године отворена је при библиотеци и читаоница за ученике, који би у слободном времену могли да се занимају и читањем специјалних књига, којима располаже књижица.

Прве године предавало је 8 професора а било је 43 ученика, који су образовали први курс историско-филолошког одељка. Друге године историски одељак добио је други курс са 10 професора и 86 ученика. Почетком друге године отворен је први курс математичко-физичког одељка са 4 наставника и 34 ученика. У недостатку професора (1889.—90. год.) остала је незаступљена катедра јестаственичких наука, а предавала се математика физика и хемија.

Треће године (1890.—91.) историско-филолошки одсек добио је и последњи — трећи курс, а математичко-физички допуњен је другим. У првом броју се наставника подео на 12 (са 2 порастао) а ученика 131; и у другом било је 7 проф. и 72 ученика. И те године остала је незаступљена јестаственица. У историско-филолошком одсеку појачан је број наставника и то: за бугарску филологију, латински и немачки језик; а физичко-математички: за физику, математику и токсикологију. Те године изашло је из школе и прво коло ученика, 34 на броју, који су свршили цео, трогодишњи курс. Почетком школ. 1891.—92. год. сви су добили наставничка места у средњој школи.

У четвртој години (1891.—92.) развијао се особито физичко-математички одељак, који је допуњен и трећим курсом. Тада је попуњена и катедра за јестаственичке предмете — ботанику, геологију, минерологију и зоологију. Хемија је појачана једним наставником за технологију, физика са два, а математика је добила још једног професора; тада је први пут почела да се предаје и астрономија. У историско-филолошком одсеку, поред само нешто мало другојачијег распореда предмета, број је професора остао исти као и прошле године. Број ученика у историско-филолошком одсеку беше 88, а у физичко-математичком 82. Први одсек свршила су те године 24 ученика а други 23.

Довде је завршено развиће поменуто два одсека. Пете године (1892.—93.) пошло се даље унапред отварањем правничког одсека, када је заведен први курс, у коме су предавани: римско право, грађанско право, кривично право, кривични поступак, енциклопедија права, бугарско право, византиско право, латински, француски и немачки језик.

За усавршавање ученика у специјалностима и ради навикавања на самостални рад, прошле школске године заведени су за све ученике писмени задаци из група, којима су се одали ученици. За писмене радове ђаци бирају теме или сами или по упуству наставникову. Такве се теме дају по једна за сваки семестар. Толико је време дато из разлога,

да се ученици не би преоптеретили силним радом, а сем тога да се добро упознају с литературом питања, које писмено обрађују. Од радова ове врсте не тражи се научна разрада извесних питања, што у осталом (нарочито у нижим разредима) и спрема не допушта. Њима је главни циљ чисто педагошки.

Заузимањем наставника саме школе, а по угледу на Русију — која шаље у иностранство на годину или две ученике, који су одлично свршили универзитет — послато је на страну 18 ученика, који су одлично свршили вишу школу, с тим, да се специјализују у изабраним предметима.

Да би се представило поступно развиће Велике Школе, изложени су на крају чланка програми предмета по одсецима и курсевима из године у годину. Ми ћемо отуда навести само програме последње, 1892|93., школске године.

I. Историско-филолошки одсек.

Димитрије Д. Агура, ректор.

Историја Грчке (II курс, I семестар) · 4 час. недељ.		
Римска историја и историја средњег века (у II к., II сем.) · · · · · 5	«	»
Римска историја (у III к., I сем.) · · · · · 4	«	»
Историја југозападних народа (у III к., II сем.) · · · · · 3	«	»
Бугарска историја (у III к., II сем.) · 2	«	»

Михаило Драгоманов, ред. проф.

Историја источних народа (у I к. кроз два сем.) · · · · · 3	»	»
Историја северозападних народа (у III курсу кроз 2 сем.) · · · · · 3	»	»

Д-р Љубомир Милетић, редов. проф.

Морфологија старобугарског језика (у I к. II сем.) · · · · · 2	»	»
Синтакса старобугарског језика (у II к. I сем.) · · · · · 2	»	»
Принципи науке о језику (у I к. I сем.) · 1	»	»
Основи словенске етимологије (у III к. II сем.) · · · · · 1	»	»
Теорија поезије (у III к., II сем.) · 1	»	»
Упоредна граматика словенских језика (у II курсу II семестра) по · · · 3	»	»
Упоредна граматика словенских језика (у III к. I сем.) по · · · · · 4	»	»
Бугарска ортографија (II сем у II и III курсу) по · · · · · 2	»	»

Георгије Попов, изванр. проф.

Фонетика старобугарског језика (у I			
курсу	{ I сем. по	2 час. недељ.	
	II „ „	4 „ „	
Историја новобу-	{ у II к. I сем. по . 2	„ „	
гарског језика	„ III „ I „ „ . 4	„ „	

Д-р Иван Георгов, изв. проф.

Психологија (у I к.	{ I сем. по . . 2	„ „	
	II „ „ . . 1	„ „	
Логика (у II к. I сем.)	по	2 „ „	
Етика (у II к. II сем.)	„	2 „ „	
Дидактика (у II к. II сем.)	по	1 „ „	
Естетика (у III к. II сем.)	„	1 „ „	
Историја философ. (у III к.	{ I сем. по . 2	„ „	
	II „ „ . 3	„ „	

Јосиф Ковачев, изв. проф.

Историја педагогије (у I курсу II	сем.) по	2 „ „	
-----------------------------------	--------------------	-------	--

Бенио Цонев, изванр. проф.

О акценту бугарског језика (у II сем.	у II и III курсу) по	2 „ „	
Немачки језик (два сем. у II секцији)	по 3	„ „	
Историја бугарског језика (II и III к.)	„ 2	„ „	

Д-р Крсто К. Крстев, изванр. проф.

Немачки језик (два сем. у I секц.)	по 3	„ „	
------------------------------------	------	-----	--

Иван Бројска, изванр. проф.

Латински језик (у I к. два семест.)	по . 3	„ „	
-------------------------------------	--------	-----	--

В. Добруски, изв. проф.

Латински језик (у II и III к. кроз два	семестра) по	3 „ „	
Епиграфика (у III к. II сем.)	по . . . 1	„ „	

Марко Балабанов, изв. проф.

Јелински језик (у I к. два сем.)	по . 3	„ „	
„ „ (са историјом јелинске	литературе (у II к.	{ I сем. по . 3	„ „
	II „ „ . 4	„ „	
а у III к. два семестра)	„ . 3	„ „	

Стојан Михаиловски, изванр. проф.

Историја опште литературе (у I и II	курсу два семестра по	3 „ „	
-------------------------------------	---------------------------------	-------	--

Димитрије Магов, изв. проф.

Словенска етнографија (у I и II курсу	два семестра) по	2 „ „	
---------------------------------------	----------------------------	-------	--

Д-р Димитрије Теодоров, изв. проф.

Историја бугарске литературе (у III	курсу два семестра) по	3 час. недељ.	
Бугарска уметничка поезија (у I к.	II семестар) по	1 „ „	

Д-р Иван Шишманов, изв. проф.

Постанак културе (у I к.)	по	1 „ „	
---------------------------	--------------	-------	--

Д-р Алфред Оден, редов. проф.

Француски језик (два семестра у I и	II секц.) по	2 „ „	
Француски језик { I семестру	4 „ „		
у III секц. у { II „ „	2 „ „		

II. Математичко-физички одсек.

I, II и III курс.

Емануил Иванов, ректор.

Диференцијални рачун (II курс I се-	местра) по	4 „ „	
Интегрални рачун (II курс II сем.)	по 4	„ „	
Диференцијалне једначине и рачун ва-	ријације (у III к. два сем.)	по . 3	„ „
Математичка вежбања (два семестра	у III курсу) по	2 „ „	

Антон Шоурек, изванр. проф.

Виша алгебра (у II к. два сем.)	по . 2	„ „	
Теорија кривих површина и линија (у	II к. два семестра) по	2 „ „	
Аналитична геометрија (у II к. сем.)	по 2	„ „	
Синтетичка геометрија (у I к. два се-	местра и у II и III к. II сем.)	по . 2	„ „

Владислав Шак, изванр. проф.

Алгебарска анализа у I к.	{ I сем. по 2	„ „	
	II „ „ 2	„ „	
Аналитичка геометрија у I к.	{ I сем. по 2	„ „	
	II „ „ 2	„ „	
и у II к. II семестра	по . . . 2	„ „	
Стерна тригонометрија (у I к. I сем.	и у II и III к. II сем.)	по . . . 1	„ „
Теорија кривина (у III к. I сем.)	по . 3	„ „	

Марин Бчеваров, изв. проф.

Астрономија (у I, II и III курсу за-	једно II сем.) по	3 „ „	
--------------------------------------	-----------------------------	-------	--

Михаило Момчилов, изв. проф.

Аналитична механика (у III курсу два	семестра) по	3 „ „	
--------------------------------------	------------------------	-------	--

Порфирије Бахметијев, изв. проф.

Физика (магнетизам и електрицитет)
у I и II к. два сем. по . . . . . 3 » »
Физичка вежбања (у III к. два сем.) по 4 » »

Д-р Герчо Марковски, изв. проф.

Физика (топлота) (у I, II и III к. за-
једно у I сем.) по . . . . . 2 » »
Физика (оптика) (у I, II и III к. за-
једно у II сем.) по . . . . . 2 » »
Вежбања (у II к. два сем.) по . . . . 4 » »

Д-р Пенчо Рајков, изв. проф.

Органска хемија { у I и II к. два сем. по 3 » »
» III к. I сем. по . 2 » »
Аналитична хемија (у II к. I сем.) по . 1 » »
Теориска хемија (у III к. II сем.) » . 1 » »
Практична вежбања у III к. { I сем. по 4 » »
» II » » 6 » »

Д-р Никола Добрев, изв. проф.

Неорганска хемија (у I и II к. два
семестра) по . . . . . 3 » »
Аналитична хемија (у II к. два сем.) по 1 » »
Вежбања (са Гери- { I курс по . . . . 6 » »
ловским) I сем. { II » » . . . . 4 » »

Димитрије Гериловски, изв. проф.

Хемиска вежбања II сем. { I курс по . 6 » »
» II » » . 4 » »

Георгије Колушки, изв. проф.

Хемиска технологија (у III курсу два
сем.) по . . . . . 2 » »

Хараламби Карастојанов, изв. проф.

Токсикологија (у II к. оба сем.) по . 2 » »

Д-р Стеван Георгијев, изв. проф.

Ботаника (у I, II и III к. оба сем.) по . 3 » »
Ботаничка вежбања (у II к. II сем.
и у III к. оба сем.) по . . . . . 4 » »

Д-р Боне Бајев, изв. проф.

Зоологија (у I, II и III к. оба сем.) по . 2 » »
Геологија (у I, II и III к. оба сем.) » . 2 » »
Минералологија (у I, II, III к. у I сем.) » . 2 » »
Зоолошка вежбања (у III к. II сем.) » . 4 » »
Минералозна вежбања (у III курсу II
семестра) по . . . . . 4 » »

Осим тога правили су ученици, с професо-
рима јестаственице, неколике екскурзије по неким
крајевима кнежевине.

Овакав је програм био 1891.—92. год.; по-
следње (четврте) године, сем малог размештаја пред-
мета и завођења дидактике и нових језика, програм
остао је исти.

III. Правнички одсек

1892.—93. шк. год.

I курс

Христо Стојанов, изв. проф.

Грађанско право (оба семестра) по . 3 час. недељ.

Васил Маринов, изв. проф.

Кривично право (оба семестра) по . 3 » »

Д-р П. Данчев, изв. проф.

Римско право (оба семестра) по . . 3 » »

Георги Згурев, изв. проф.

Кривични поступак (оба сем.) по . . 2 » »

Д-р В. Балцијев, изв. проф.

Историја бугарског права (оба се-
местра) по . . . . . 2 » »

Марко Балабанов, изв. проф.

Римско-византиско право (оба семе-
стра) по . . . . . 3 » »

Иван Славов, изв. проф.

Енциклопедија права (два сем.) по . 2 » »

Иван Брожка, изв. проф.

Латински језик (оба семестра) по . . 3 » »

Стојан Михаиловски, изв. проф.

Француски језик (оба сем.) по . . . 3 » »

Д-р Ив. Д. Шишманов, изв. проф.

Немачки језик (два семестра) по . . 2 » »

Програм је овај привремен и важи само за
први курс. Сада се израђује сталан за сва три
курса. По овоме ће размештај предмета бити дру-
гојачији; неки ће се пребацити у старије године а
први курс добива политичку економију и психологију.

Број ученика, који је походио вишу школу у
Софији, види се из ове таблице :

Ш К О Л С К А Г О Д И Н А

О Д С Е К	1888/9			1889/90			1890/91			Свршило	1891/92			Свршило	1892/93			Свршило
	курс			курс			курс				курс							
	I	II	III	I	II	III	I	II	III		I	II	III					
Историско-филолошки	43	52	37	44	50	37	34	14	31	43	42	20	20	30	30			
Математичко-физички	—	34	—	40	32	—	—	26	31	25	23	31	21	29	29			
Свега	43	86	37	84	82	37	34	40	62	68	65	51	41	59	59			
Правнички	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	—	—			
Укупно	43	123	—	203	—	—	34	170	—	—	65	218	—	—	59			

РАЗНИ ЗАПИСИ

Дарежљивост Кнеза Милоша. — У питањима националним Кнез Милош је био велики и узвишен, јер усред борбе за свој лични положај не заборавља ни за часак велике интересе свога народа; у питањима просветним био је племенит и дарежљив, јер је давао знатне суме на просвету српску. Још један нов доказ, који нас у овоме уверењу утврђује, јесте писмо „Совѣта Србског“, од године 1838., које у верном препису гласи:

**„Славному Княжеско-Србскому Магистрату
окр. Ужичког“**

Видећи Совѣт, колико је напредно ове године отеческимъ настојањемъ, Свѣтлѣйшегъ Кнеза Нашегъ у струки просвѣщенія народногъ урађено, и коликомъ је подпоромъ и щедротомъ княжескомъ иста струка подпоможева, не може пропустити, да напредовањемъ ово у просвѣщенію народномъ не сообщити и Магистратима а преко ови и цѣлому народу Србскому, да би и он знао колико се о изображенію нѣговогъ Свѣтлѣйшии Князь труди и колико таково својомъ собственостію подпомаже.

Јошъ лѣтосъ постављено је Попечительство Просвѣщенія. Ово је добило одъ Свѣтлѣйшегъ Кнеза тај налогъ, да се свимъ могућнимъ силама стара о узвишењу изображенія младежи Србске. По овому је оно и настало одма струку школску у болѣй редъ доводити и да би младежъ наша која је до сада само Гимназиалне науке слушати имала и веће науке слушати и тымъ себе болѣ усавршенствовати могла, представи оно Князу, да Гимназию на степенъ Лицеума узвиси и тако младежи Србској полѣ к вишимъ наукама отвори. Свѣтлѣйшии Князь то одма одобри.

Но будући да је издржавање Лицеума са повећанимъ трошковима склпчано, то се је запело за тымъ одкудъ ће се тѣмъ трошкови застирати. У касу народну, и онако многимъ народнимъ трошковима обременѣну, не се тако радо дирати. Попечительство Просвѣщенія и вишше комисија Свѣтлѣйшимъ Княземъ ради совѣтованія о томе одређиване, давали су мнѣнія да се еданъ фондъ на тај конацъ скупи и тај по већој части да буде изъ добровољны прѣлога, осимъ нѣки други Правительствомъ на то уступајни извора. Но премда су мнѣнія ова имала свое мѣсто, ничимъ манѣ не се могло сада одма нима ползовати, што къ собранію таковогъ фонда треба више времена а трошити треба одма. Трајуемъ совѣщанію о томе: дошло се је и на то, одъ куда ће се Богословія издржавати а одъ куда и сиротни доброучећи се младићи?

Док су се израживали о тому начини и средства прекине Свѣтлѣйшии Князь на еданути сва о томе стараня. По урођеномъ сирѣчь милосердію свомъ и отеческой желји видети частъ пре младежъ

Србску на степену вишшегъ изображенія, рѣши се благоутробно са собственимъ иманѣмъ своимъ спасителној цѣли овој у помоћ притећи и тако одрѣдли 60.000 форинтъ сребра, препоручивши Попечительству, да оно одъ овогъ Митрова дна сваке године по 10.000 фор. сребра изъ приватне касе Княжеске прѣйма и употребљоу:

- 1, На наплату професора при Лицеуму и Богословіи;
- 2, На распространіе преподаваеми предмета и умложіе професора при Лицеуму;
- 3, На даванѣ подпоре у новцу ученицма имаюћимъ добра дарованія изъ наукама а немаюћимъ чимъ издржавати се;
- 4, На набавленіе физикални инструмената;
- 5, На умноженіе библиотеке и
- 6, На остале школске потребе. И тако 6 година, сирѣчь до Митрова дне 1844 годъ., да поступа докъ сви преднаведеніи 60.000 ф. сребра не употреби.

Ево лѣпогъ и красногъ примѣра, кои Србинъ родъ и отечество своје любѣћи неће почувствовати најтоплию благодарностъ према благодѣтелному Князу свомъ и кои неће поитити да подражи овому подраженію вредному примѣру и колико му драга воля буде. Свѣтлѣйшии Князь обезбѣдио је издржаніе горе реченій потреба на 6 година, што се нада да ће усердіе и желя Срба къ напредку свомъ зато време основати фондъ, кои ће кадаръ бити за у напредакъ не само ове трошкове застирати но и пространство јоште дѣйствовати. Изнићи ће на скоро међу цѣо народъ позивъ ради собранія овога фонда. Совѣт се нада, да ће све власти србске свойски око народа настојати, да овај фондъ, къ ползи и благу отечества служећий, знатне добровольне прилоге добіе. Кадъ до тога дође, издаће се особенна наставленія, по којима ће се истий фондъ сабирати, за сада само тога ради сообщавати се цѣла ова стваръ Магистрату, да он исту преко надлежны срезскій старѣшина народу окр. свога до знаня доведе; а у исто време, да га приуготови на позивъ, кои ће се за купљѣнѣ фонда изаслати, показавши му лѣпъ овај примѣръ Кнеза нѣговогъ.

№ 3257

1. Ноембра 1838 г.
у Крагуевцу.

Предсѣдатель Княж. Срб. Совѣта,
Генераль—Маіоръ,
Ефремъ Обреновићъ с. р.
Директоръ канцеларіе, Маіоръ,
Стефанъ Марковићъ с. р.

Ужице.

Саопштио

Јов. М. Поповић.